

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

FROM

1997

ROMU

ROMU

Årsskrift fra Roskilde Museum

1997

Roskilde 1998

ROMU. Årsskrift fra Roskilde Museum 1997

Redaktion: Frank Birkebæk

Tilrettelæggelse: Hanne Larsen og Flemming G. Rasmussen

Sats og tryk: Gullanders Bogtrykkeri a-s, Skjern

ISBN 87-88563-37-5

ISSN 0107-928 x

Omslag: Peter Brandes

Indhold

Nekrolog: Fhv. museumschef, lektor Niels A. Christiansen (R) <i>af Frank Birkebæk</i>	7
Nekrolog: Museumsforvalter Erhard Grimstad <i>af Frank Birkebæk</i>	11
Det rette tidspunkt. Om Roskilde Museums nye udstillinger <i>af Frank Birkebæk</i>	13
ROM 1828. Skomagergade 19, Roskilde <i>af Hanne Dablerup Koch</i>	23
Straffestedet „Kulhuset“ i nyt lys <i>af Knud Poulsen</i>	41
1700-tallets miljøsager om Hestepærer, svin og Tobak <i>af Knud Poulsen</i>	47
„Saa skal da den første Jernbane aabnes“. Den roeskildske jernbane ifølge Roeskilde Avis og Avertissements-Tidende <i>af Pauline Kvorning og Marie Ørstedholm</i>	55
Vand og vandtårne i Roskilde <i>af Mogens Sander Hansen</i>	69
Sukkerhuset fortæller <i>af Halvor Petersen</i>	91
Glimt af Roskilde Banks historie <i>af Anne Marie Flindt</i>	99
Roskilde Museums bestyrelse pr. 1. januar 1997	123
Roskilde Museums bestyrelse pr. 1. januar 1998	125

Roskilde Museumsforenings bestyrelse pr. 1. januar 1998	127
Om Roskilde Museumsforening	128
Roskilde Museum	129
Bøger fra Roskilde Museums Forlag	133
Forfatterliste	136

Fhv. museumschef, lektor Niels A. Christiansen. R.
25. april 1908 – 22. september 1997

Fhv. museumschef og lektor Niels A. Christiansen er død, næsten 90 år gammel.

Niels A. Christiansen var født og opvokset i Holbæk. I 1936 fik han stilling på Katedralskolen i Roskilde og allerede i 1938 blev han knyttet til det da kun 9 år gamle Roskilde Museum, hvis ledelse han efterhånden forestod. Fra 1947 og frem til sin afgang med titel af museumsinspektør og senere museumschef. I mange år varetog Christiansen sit arbejde på museet sideløbende med lektorgerningen.

Hans forudsætninger for museumsarbejdet var en embedseksamen i historie og tre års arbejde som volontør ved Nationalmuseet. Men ved siden af denne faglige ballast blev hans indsats først og fremmest båret frem af en omfattende viden, en utrættelig arbejdsevne og en sjælden forståelse for museernes art. Det kom bl.a. til udtryk i hans fremsynede nyopstilling af museet i 1940'erne, som sammen med hans øvrige indsats resulterede i dets statsanerkendelse allerede i 1950. Det kom også til

udtryk i skabelsen af de fremragende samlinger, der i dag udgør fundamentet på museet, og som på mange områder også har stor national vægt. Det blev tillige demonstreret i Christiansens museumspædagogiske indsats over for både skoler og den voksne museumsgæst. Teoretisk og i praksis udviklede han denne disciplin i et sådant omfang, at det medførte oprettelsen af et egentligt museumslektorat under Gymnasieskolernes forsøgsordninger – og dermed landets første etablerede museumsundervisningsordning.

Fra 1970 blev Niels A. Christiansen tillige museumslektor ved Holbæk Museum og fik således en fornyet kontakt til den fødeby, som fyldte så meget i hans erindring.

Hans glæde over også at kunne virke for Holbæk Museum var stor, fordi dette museum havde været en inspiration for hans arbejde i Roskilde.

I dette travle liv blev der også tid til en omfattende skribentvirksomhed med både bred kulturhistorisk og museumspædagogisk indhold. Den kom bl.a. til udtryk i serien: Fra Roskilde Museum.

Niels A. Christiansens vidtstrakte interesser og store viden bragte ham naturligt ind i organisatorisk arbejde. Han sad i bestyrelsen for Historisk Samfund for Københavns Amt og senere i Fællesrådet for historiske foreninger i Københavns Amt. Også i Roskilde Kunstforening, i Sammenlutningen af sjællandske Kunstforeninger og senere i Fællesrådet for de danske Kunstforeninger lagde Christiansen en årelang indsats på formands- og næstformandsposter og som bestyrelsesmedlem. I foreningen „Legetøjets venner“ var han i mange år et skattet medlem af bestyrelsen og var i det hele taget en anset kapacitet også på dette kulturhistoriske felt.

Niels A. Christiansen var et dannet menneske i ordets egentlige klassiske betydning. I viden dækkede han sit felt i den fulde bredde: historie, kulturhistorie, kunst og litteratur. Han kunne detaljen og beherskede overblikket – og fastholdt sin nysgerrighed over for fagets udvikling. Så sent som i 1996 leverede han en velovervejede og skarpsindig syntese over begrebet folkekunst til museets årbog.

Museet slap han aldrig af syne – og vi heller ikke ham. Til det sidste var han oprigtig optaget af museets trivsel – men også af byens kulturliv i øvrigt – og han holdt sig orienteret i utallige emner. Han delte bered-

*Niels A. Christiansens arbejdsværelse i hjemmet på Dronning Margrethevej.
Foto Flemming G. Rasmussen.*

villigt sin viden med dem, der søgte den, og besad en elskværdighed og venlighed, som altid var ægte og aldrig blev overfladisk uengageret. Over for sin engang så store vennekreds nærrede han en hengivenhed, som forblev usvækket til det sidste. Hans meninger var bundfældet efter omtanke og blev argumenteret med redelighed, men også med en åbenhed over for andre holdninger.

Niels A. Christiansens livsværk blev opbygningen af Roskilde Museum, og hans livsværk blev således også en gave til byen. Hans indsats rækker langt ud over hans egen tid og vækker en respekt, som vil leve videre i mindet.

Frank Birkebæk

Museumsinspektør

ROSKILDE MUSEUM

Museumsforvalter Erhard Grimstad

10. april 1926 – 10. juni 1997

Den 10. juni 1997 døde museumsforvalter Erhard Grimstad.

Erhard var ansat ved Roskilde Museum fra 1993 til sin død, og blev gennem sit virke i Lützhøfts Købmandsgård indbegrebet af den personlige formidling, hvor faglighed og udstråling skaber en berigende kontakt.

Man behøvede kun et enkelt møde med Erhard, før han fyldte i ens sind. Han brød ubesværet gennem tillærte parader med sit varme væsen og sin oprigtige omsorg. Ingen kunne, og ingen ville, stå imod. Og han forstod på helt enestående måde at gøre netop den, der stod foran ham, til centrum i sit univers.

Hensynsfuld, opmærksom, lyttende, forstående og generøs, det var kernen i hans personlighed: at være for andre – og at være det på deres betingelser.

Og så det humør. Det kærlige humør, der bredte sig som en steppebrand til hans omgivelser.

Uanset om Erhard stod over for tre eller tre hundrede, var han omgivet af glade øjne og store smil, når han lod sine talenter komme til udtryk, og al opmærksomhed blev helt naturligt koncentreret om hans person.

Der er kun få mennesker, som kan påvirke stemningen i deres by og så at sige tegne byens sjæl. Erhard var en af dem, og i mere end en menneskealder smittede han hele byen med sit humør og skabte begivenheder, der udgør væsentlige kapitler af glædens historie i Roskilde.

I sit virke på Vikingskibshallen blev han mere end nogen anden stedets ansigt – og for mange turister også en personificering af selve vikingetiden. Den prægtige skikkelse og personligheden betog alle, lige fra statsoverhoveder til den yngste skoleelev.

Arbejdet på Vikingskibshallen blev Erhards livsgerning. Fra en karriere i militæret, senest som depotbestyrer, blev han ansat på Vikingskibshallen allerede i 1967, og var således en vigtig person i hele opbygningen af dette enestående sted i dansk historieformidling. Han tilegnede sig hurtigt en omfattende viden både om skibsteknik og periodens historie, som han engageret videregav.

Det var karakteristisk for Erhard at magte de opgaver, der blev ham tildelt. Hans viden, menneskelige egenskaber, hans mange talenter og hans skaberevne prægede hele hans gerning, hvad enten det var ånden eller håndens arbejde. Praktisk og kunstnerisk på engang, nøgtern og sanset.

Nu er Erhard væk og tilbage har vi mindet. I det ligger også Erhards smittende glæde, som med tiden vil give savnet sit sørgmodige smil i erindringen om en stor personlighed.

Frank Birkebæk

Museumsinspektør

ROSKILDE MUSEUM

Det rette tidspunkt Om Roskilde Museums nye udstillinger

af Frank Birkebæk

Det var en lang proces, der blev afsluttet med åbningen af det nye Roskilde Museum 14. november 1997.

Faktisk tog den sin begyndelse i starten af 1980'erne. Roskilde Museum var da lidt over 50 år gammelt og trængte på flere områder til en modernisering. Der var med stor indsigt blevet opbygget en fremragende samling og skabt bemærkelsesværdige initiativer på det museums-pædagogiske område. Men de bevilgende myndigheder havde kun i begrænset omfang levnet mulighed for en hensigtsmæssig personaleudvikling, den nødvendige bygningsudvidelse og en tiltrængt nyopstilling.

Ændrede holdninger først og fremmest i byrådet i Roskilde betød imidlertid bedre vilkår for museets udvikling. Selvfølgelig kom de nødvendige midler ikke på en gang i en bugnende pengesæk, og det var derfor både nødvendigt – men også sundt – at foretage en prioritering. Der var på museet ingen tvivl om, etableringen af en medarbejderstab i første omgang måtte prioriteres højere end nye udstillinger. Uden de nødvendige medarbejdere kunne museet ikke gennemføre de undersøgelser og den forskning i byens historie, der var påtrængende, og som ville udgøre den viden, der er formidlingens brændstof. Samtidig var det indlysende, at spørgsmålet om nye permanente udstillinger kun kunne løses, såfremt der kunne skaffes mere plads i form af bygningsudvidelser og tilstrækkelige midler til total nyopstilling af samlingerne.

En etapevis renovering af udstillingerne ville have medført et uhomogent virvar af tilløb til et spring, som aldrig alligevel blev taget.

Lykkeligt accepterede skiftende bestyrelser og byråd, at nyopstillingen skulle være moderniseringens slutmål. Hvis vi var blevet mødt af et krav om øjeblikkelig fornyelse af udstillingerne og dermed en synliggørelse af politikernes bevilling, var resultatet uden tvivl blevet jammerligt. Sådanne krav hører andre steder, desværre, til dagens (politiske) orden, og demonstrerer – foruden mangel på forståelse for museernes formål – tillige en dyb usikkerhed over for politisk visionering, der rækker ud over en enkelt valgperiode.

Det rette tidspunkt

Allerede midt i 1980'erne var museets stab af et omfang og en sammensætning, som gjorde det muligt at varetage de basale museumsfunktioner. Samtidig blev der arbejdet ihærdigt på at tilvejebringe plads og midler til de nye udstillinger. I samme fase begyndte også de første seriøse overvejelser om udstillingerne.

Hovedformålet med udstillingerne var fra begyndelsen det samme som i dag: at skabe en udstilling om Roskildes (og omegns) historie og kulturarv på byens histories egne præmisser.

Men det er ingen hemmelighed, at holdningerne til udstillingens udformning unægtelig var nogle andre, end dem der blev gældende i den sidste ende. Vi har angiveligt været kompasset rundt, og nålens bevægelser har været præget af skiftende tiders holdning, men selvfølgelig også vores egen udvikling. I takt med at hårlængden blev kortere og livremmen længere, voksede den analytiske faktor, og der kom en mere bevidst holdning til udstillingsmediet. Som i alle andre sammenhænge er der *et rigtigt tidspunkt*, hvor udvikling, tid, sted og personer udgør et symfonisk samspil, som for de involverede forekommer harmonisk. I den tilstand er ydeevnen maksimal og sindet åbent. Det betyder ikke nødvendigvis, at der skabes resultater af interesse for andre. Men det er utroligt befordrende at være deltager. Jeg tør godt beskrive perioden fra midten af 1995 og frem til udstillingsåbningen både som det *rigtige tidspunkt* og (derfor også) som en vital og spændende periode for museets udvikling.

Bevilling og byggesag

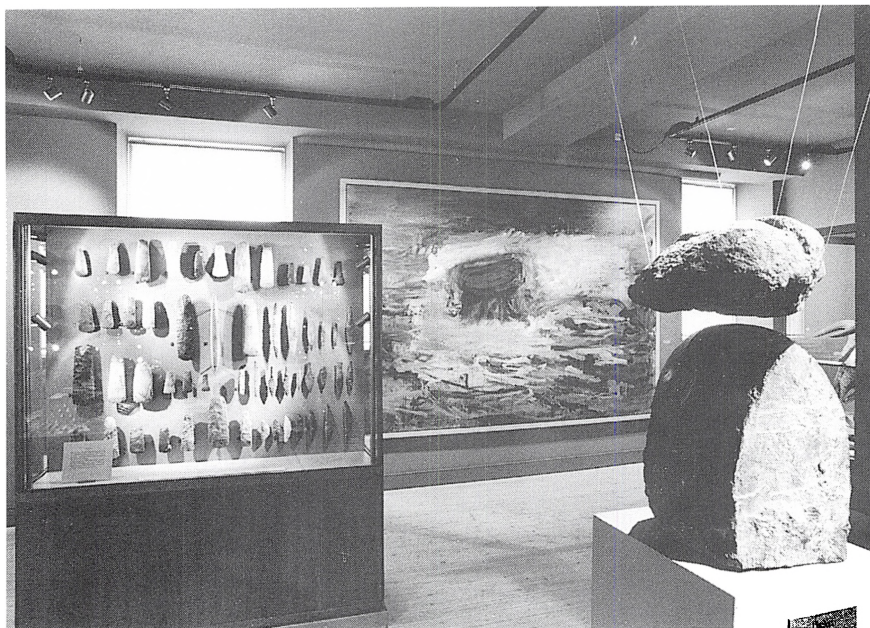
Det tog sin begyndelse med et bevillingstilsagn fra Roskilde Kommune i 1994, primært til istandsættelse af bygningerne i Skt. Ols Gade 18, Liebes Gård og Sukkerhuset. Det skete i forlængelse af færdiggørelsen af maskinfabrikken i Skt. Ols Gade 15, og renoveringen af Skt. Ols Gade 17, som tilsammen betød en meget tiltrængt udvidelse og forbedring af administrationsfaciliteterne, og indretning af skolestue, bibliotek og særudstillingslokale. Det sidste var vigtigt, fordi det var en forudsætning for den lukning af de permanente udstillinger, der nødvendigvis måtte ske. Vi kunne med det nye særudstillingslokale i Skt. Ols Gade 15 fortsætte udstillingsvirksomheden alene som særudstillingsvirksomhed, og således stadig have også den art af formidlingstilbud til vores

publikum. Bygningerne i Skt. Ols Gade 18 skulle sættes gennemgribende i stand. Derfor blev begge huse ryddet for gamle udstillinger og et projekteringsarbejde igangsat. Det viste sig på det tidspunkt, at især Liebes Gård var i langt ringere stand end oprindeligt vurderet af kommunens arkitektafdeling. Bl.a. skulle alle elinstallationer udskiftes, og det samme skulle alle vand- og varmeinstallationer. Endelig dukkede der også interessante bygningskonstruktionsdetaljer frem, som ingen på forhånd kunne have forestillet sig. Huset var sidst istandsat i 1940'erne og mange af installationerne var endnu ældre. Som sagt kunne ingen sagkyndig afsløre disse fejl og mangler på forhånd. Huset skulle så at sige lukkes op først. Alt i alt blev merudgiften anslået til ca. 2 mill. kroner, og der blev fremsendt en ansøgning om ekstrabevilling til byrådet. Her affødte den en debat, som for en stund skærpede sanserne, men resultatet blev positivt for det videre arbejde. Samtidig var udstillingsplanlægningen gået ind i den afgørende fase.

Et nyt koncept for kulturhistoriske udstillinger

Der var blevet udarbejdet et nyt hovedkoncept for udstillingerne, som havde fået bestyrelsens fulde opbakning. Det brød på mange punkter med det traditionelle koncept for permanente kulturhistoriske udstillinger. I korthed – og groft forenklet – havde udviklingen på de kulturhistoriske museer gennem 1960'erne og 1970'erne været karakteriseret af de pædagogiske udstillinger, præget af helhedssammenstillinger, spånplader, fotostater og lange forklarende tekster. De blev afløst af en begyndende æstetisk holdning til udstillingsinventaret, kopier, malede eller rekonstruerede, og panoramaer og introduktion af informationsteknologi. I denne proces havde det, der er museernes særkende, nemlig den rigtige genstand, nok – igen groft sagt – været lidt i defensiven. Også Roskilde Museum har gennemspillet disse temaer i sine særudstillinger. Men vi havde også en oplevelse af, at grammofonen var begyndt at køre i den samme rille.

Personligt har jeg længe argumenteret for en åbning over for den næsten religiøse holdning blandt museerne, som tilsiger et vandtæt skot mellem kunstmuseer og kulturhistoriske museer. At bringe de to af hinanden afhængige størrelser, kunst og anden kultur(-arv), sammen, forekommer logisk og indlysende. Jeg har aldrig tvivlet på den gensidi-

Stenøkser, Anders Brasch' øksesekulptur og Maja Lisa Engelhardts billede af stendyssen, tre udtryk for det samme emne. De beriger hinanden i Roskilde Museums nye permanente udstillinger – og giver den besøgende en ny supplerende indfaldsvinkel til kulturarven. Foto Flemming G. Rasmussen.

ge berigelse i denne sammenstilling, og det blev derfor et hovedelement i det nye koncept. Og tanken blev ført endnu videre. Hvorfor ikke opfordre en kunstner til, som udstillingsarkitekt, at forestå udstillingens fremtoning? Der var ingen tvivl om, at det ville tilføre den kulturhistoriske udstilling andre dimensioner, som ville tale til et bredere spekter af sanser, end de traditionelle opstillinger. Derfor blev denne idé også bærende i udstillingskonceptet.

Endelig lå det i hovedkonceptet, at vi skulle tage stilling – og dermed tekstmæssig formidle os kort og præcist – og at genstanden skulle være udgangspunktet. Det betød, at kopier og rekonstruktioner kun skulle introduceres, hvor historien fordrede det, og genstandene svigtede.

Endelig var der selvfølgelig den helt overordnede holdning, at vi

skulle formidle byens historie og så at sige trække Roskilde ud af begrebet provinsby. Det var Roskildes – og ikke landets – udvikling, vi skulle vise på museet.

Det betød tillige, at omegnens bonde- og fiskerkulturer skulle formidles på filialmuseerne i Gundsø, Bramsnæs og Hvalsø Kommuner. Det er et helt konsekvent resultat af museets decentrale struktur, at historien skal formidles „på åstedet“. Det var – bortset fra oldtiden – altså alene byens historie, vi skulle udstille.

Samarbejde og kvalitet

I 1994 rettede museet henvendelse til billedkunstneren Peter Brandes (PB), der er bosat i Paris, og forespurgte, om han kunne finde interesse i at deltage i opbygningen af det nye museum. Det var en lykkelig dag, da det positive svar indløb, og denne følelse blev accentueret af, at Peter Brandes hustru billedkunstneren Maja Lisa Engelhardt (MLE) tillige indvilgede i at medvirke. Deres engagement, respekt for andres fag og viden kombineret med udtalte samarbejdsevner og deres kunstneriske nerve blev afgørende for den efterfølgende periodes arbejdsmæssige og sociale kvaliteter – og for udstillingerne. Kunstnerne blev involveret i projektet fra begyndelsen, og indgik derfor også i samarbejdet med byggeriets fremragende arkitekt Flemming Ostergaard, Roskilde Kommunes arkitektafdeling. Også det samarbejde var lydefrit og præget af en gensidig respekt. I øvrigt var arkitektafdelingens engagement, med chefarkitekt Jens Rostrup i spidsen, afgørende for den vanskelige bygningsopgaves løsning. Vores holdning til husenes renovering var nemlig klar: interiørene skulle, hvor det var muligt, føres tilbage til deres oprindelige udformning, og der skulle vælges uomtvistet kvalitet i materialer og udførelse. De nye elementer, som vi bibragte, skulle tillige være originale og udtryk for vor samtids bedste formåen. Halve løsninger og armodige kompromiser ville med accelererende styrke genere øjet i årene fremover, og stå som en skamstøtte over den tid, hvor de blev skabt. På vej mod fejringen af byens 1000 års jubilæum og som præsentation af kulturarven i en af landets fornemmeste bykulturer, ville det være uacceptabelt.

Det stillede krav til håndværkerne, pengepungen – og os selv, men enhver anden udgangsposition ville have været et svigt.

Samarbejdet med MLE og PB kunne ikke beskrives i detaljer fra begyndelsen. Velvidende at der var igangsat en organisk proces, blev der alene indgået en rammeaftale. Det blev fastslået, at det museumsfaglige indhold i udstillingerne alene påhvilede de involverede museumsinspektører. Efter en overordnet fordelingsplan udarbejdede de forslag til emner og udvalgte genstande. Herefter begyndte dialogen. Samtidig var kunstnerne inddraget i restaureringsarbejdet og var således med fra det øjeblik, hvor rummene skulle indrettes. Det har været afgørende for resultatet, at det forholdt sig sådan. De var orienteret om alle initiativer og kendte således alle de enkelte elementer i projektet. De har således kunnet tænke i helheder, eller rettere i *en* helhed, nemlig det færdige museum.

På et andet felt havde museet fra begyndelsen valgt ikke at gå på akkord med kvaliteten. Det var med hensyn til belysningen. Lyssætning af rum og udstillinger er afgørende for oplevelsen, og et rigtigt lagt lys kan mere end nogen anden regi befordre detaljen og sammenkæde helheder. Vi tog derfor kontakt med belysningsarkitekt Marianne Tuxen som indvilgede i at forestå lyssætningen, og sammen med firmaet Lysdesign udviklede de armaturer, der skulle anvendes i udstillingen.

Som nævnt var det vores ønske, at inventaret i det hele taget skulle være originalt, dvs. udviklet til Roskilde Museum. I stedet for serieproducerede produkter var det hensigten så vidt muligt at demonstrere nutidig dansk kunsthåndværk og design som formidlingsramme for kulturarven. Således er monterne designet og udviklet til stedet med udgangspunkt i ønsket om at få en smuk, enkel og stram indramning af genstandene. Her, som alle andre steder, er der tillige valgt materialer, som er „levende” og som kan patinere. Jern, glas og træ er de tre hovedmaterialer, visse steder suppleret med messing og hørlærred.

Nævnes skal i denne sammenhæng også den stol, som møbelarkitekt Gorm Harkær har tegnet til museet. Den er fremstillet i elmetræ og kork og blev sat ind på museet i februar 1998. Stolen bærer navnet Roskildestolen.

Holdningerne blev afklaret

Arkitekter, kunstnere, producenter, håndværkere og museets personale har udgjort en samlet helhed, hvor alle led har været hinandens forud-

sætninger. I de tværfaglige møder, hvor alt i princippet kunne diskuteres har udstillingerne taget deres endelige form. Vi har alle siddet med hvert vores ansvarsområde, men også bekendt os til det fælles ansvar for resultatet. Åbenhed og respekt har været grundtonen – og stort set alle finker er blevet på panden. Det har selvfølgelig betydet ændringer undervejs, og det har især betydet, at nogle holdninger er blevet klarere og renere.

Udstillingen er således på en enkelt undtagelse fri for kopier. Den rigtige genstands udsagnskraft bliver ikke forstyrret af kopien eller billedet af genstanden, men taler med sin egen styrke. Det er altså kulturarven, der fylder montererne. Men det er hverken genstandens typologi eller dens eventuelle sjældenhed, der har været retningsgivende for opstillingerne. Her kommer MLE og PB ind i billedet. De har, som et hovedprincip, indlejret en æstetik i udstillingerne. Hvor vi andre har set genstandens funktionelle form, har de set dens æstetiske og ladet det være retningsgivende for udstillingernes fremtoning.

Sammen med MLE's farvesætning af rummene, og både hendes og PB's medvirken ved udformning af inventar, typografi, podier osv. skabes der en oplevelse af museet som en samlet, sluttet helhed.

Opstillingsformen indbød også til udarbejdelsen af et teksthierarki, som yderligere skærpede evnen til præcise formuleringer. Det betyder, at der i montererne – eller i de lokaler, hvor rummet så at sige udgør montren, ved genstandene – alene er en kort identificerende genstandstekst. Sammen med den kan også findes en kort beskrivelse af emnet. Uden for montererne, på rummets vægge, findes de længere beskrivende tekster, samt en fortløbende beskrivelse af byens historie i den aktuelle periode. Endelig kan man i museets publikumsrum søge yderligere oplysning i et righoldigt udvalg af bøger, eller på den Roskilde-database, der er tilgængelig. Det er således alene i publikumsrummet, at informationsteknologien bruges som formidlingsmedie. Roskildedatabasen vil løbende blive udbygget.

Nogen vil måske anføre, at udstillingerne savner pædagogiske støtteforanstaltninger. Og heri har de – i en traditionel forstand – ret. Man finder ingen anvisninger på den personlige indlevelse. Der er ingen panoramaer og ingen artikulerende silikonemennesker. Der er bymodeller, fremstillet på det videnskabeligt tilvejebragte materiale, men

Museets nye indgangsrum med glasbille af Peter Brandes. Skoletasker og børnetøj fortæller, at en af de mange skoleklasser er på besøg. Også børnenes tilbagemeldinger er overordentlig positive. Deres fantasi er blevet pirret, og det er en god indgang for tilegnelse af viden. Foto Flemming G. Rasmussen.

ikke mere. Billederne skal skabes i den besøgenes bevidsthed – være en personlig oplevelse, tilvejebragt af de autentiske genstande og rummenes fremtoning – befordret af de kunstneriske udsagn. Dermed er vi tilbage ved sammenstillingen af kunst og kulturhistorie. Kunsten omfatter nutidige og ældre værker, der alle er skabt med udgangspunkt i Roskilde. Der er værker af bl.a. Anders Brasch, Jytte Rex, Henrik Have, Macholm, Pierre-André Arcand, Kocheisen, Henrik Nordbrandt, – og MLE og PB. På os selv virker sammenstillingerne indlysende rigtige. Der opstår en dialog mellem kunstværket og kulturarven, som forstærker oplevelsen af begge elementer.

Det første varsel får den besøgende allerede ved museets indgang ved mødet med MLE's koloristisk sikre farvesatte port og PB's beta-

gende glasvæg. Således stemmes sindet og vækkes nysgerrigheden af kunstens for mange overraskende signaler ved indgangen til det kulturhistoriske museum. Det er vores håb, at når gæsten afslutter sin rundgang samme sted, sker det med en indlejret oplevelse af en af Danmarks rigeste bykulturer.

Haren og skildpadden

Hvor meget det har kostet? Det er svært at gøre op. Husene er stillet til rådighed af Roskilde Kommune, der også har bekostet reoveringen. Men det har betydet meget for gennemførelsen, at museet selv har rådet over medarbejdere, som har udført en stor del af håndværksarbejdet. Vores konstante valg af de optimale løsninger har også kostet tid. Men det har i hele forløbet været således, at et par måneders ekstra tid ikke skulle stå i vejen for den rigtige løsning. Også til den holdning fik vi bestyrelsens fulde opbakning.

Ligeledes var museet i den lykkelige situation, at vi selv kunne foretage hele arbejdet med udstillingsgenstandenes montering. De løsningsmodeller vi valgte, stillede helt særlige krav til den håndværksmæssige udførelse. Men de nødvendige evner var til stede ikke mindst i form af frivillige kræfter, som stillede sig til rådighed. Mange andre opgaver kunne løses af museets stab: tekstskrivning, layout, tekniske installationer, informationsteknologi, tømrer-, snedker- og maleropgaver osv.

I alt blev udgiften til selve udstillingerne på ca. 5,5 mill. kroner. Arealet er ca. 1200 m². Roskilde Kommune betalte – ved siden af bygningsrestaureringen – 1,25 mill. kroner. Fra Roskilde Amt modtog vi efter ansøgning 300.000 kroner. Fra fonde er indkommet 2,1 mill., og museet har selv på anden måde tilvejebragt ca. 1 mill. Det beløb, der tilbagestår, skal vi nu have fundet finansiering for. Det kan – atter med bestyrelsens godkendelse – ske ved lån. Men andre muligheder må også undersøges.

Pengene er selvfølgelig en uomgængelig del af virkeligheden. I hele forløbet har det været sådan, at udgifterne har forekommet at være som en hare og indtægterne som en skildpadde. Men i erindringen lå La Fontaines fabel om de to dyrs kapløb som en beroligende tanke. I den fortælling kom skildpadden jo først i mål. Det tror vi så også på i vores

egen historie. Om ikke andet må vi jo blive ved med at flytte målstregen, indtil skildpadden er nået frem!

Under alle omstændigheder var den proces, vi har gennemløbet, *vores* mulighed for at skabe et museum – og gøre det i tillid til bæredygtigheden i vores ideer.

Derfor har det været en stor glæde, at modtagelsen af de nye udstillinger har været så positiv. De venlige ord, vi har modtaget, deler museet rundhåndet med håndværkere, arkitekter – og med Peter Brandes og Maja Lisa Engelhardt.

ROM 1828. Skomagergade 19, Roskilde

af Hanne Dablerup Koch

Fig. 1. Skomagergade 19 fotograferet i oktober 1997, da det var gemt bag plankeværk og med forhuset hængt op i jern. I billedets midte skimtes ruden i gadebelægningen, hvor man kan se ned til frådstensvejen, der udgravedes i 1993. Foto Hanne Dablerup Koch.

Dette journalnummer er et af de nytilkomne i Roskilde Museums arkiv i 1997. Det dækker en af årets meget spændende arkæologiske udgravninger. Stedet vil for mange roskildensere være kendt som Strømpemagasinet, i dag ligger Fona på adressen.

De huse, der i dag ligger langs byens hovedstrøg (og det gælder ikke kun i Roskilde), har næsten alle kælder. Derfor var det en helt usædvanlig mulighed, der bød sig for museet, da det viste sig, at forhuset i Skomagergade 19 kun havde kælder under en del af huset. For en sjælden gangs skyld kunne vi grave helt ud til kanten af en af byens middelalderlige hovedfærdselsårer. Tilmed havde museet i 1993 foretaget udgravninger i selve gaden ud for nr. 19 (fig. 1)¹. Museet rykkede da også straks ud, og Rigsantikvaren bevilgede de nødvendige midler. Nu graver vi naturligvis ikke under folks huse uden årsag, og i dette tilfælde var den,

Fig. 2. Arkæologer kan også føle sig sat i bås! Udgravningens to deltagere stud. mag. Erik Bjerre Fisker (forrest) og cand. mag. Hanne Dablerup Koch. Foto Kirsten Christensen.

at huset i forbindelse med en større ombygning skulle have – ja netop – kælder².

Den kælder, huset havde, lå omtrent i dets midte, og det stod hurtig klart, at området vest for, mod Skomagergade 21, stort set var gennemgravet af diverse fundamenter og rør. Derimod var området mod øst urørt, og her blev der udlagt et regulært udgravningsfelt. Udgravningen var ikke uden praktiske vanskeligheder, dels skulle huset bevares og var derfor hængt op i jerndrager, dels betød udgravningens dybde en sand skov af afstivninger (fig. 2).

Før hver udgravning tager sin begyndelse, gør man sig som arkæolog altid mange tanker: hvad er der nedenunder, er der overhovedet noget,

eller er det forventningens glæde, der viser sig at blive den største? I dette tilfælde kunne udgravningsfeltets størrelse på bare 10 m² nok på forhånd give anledning til skepsis m.h.t., om resultatet ville være anstrengelserne værd. Alle bange anelser blev gjort til skamme, udgravningen blev en fascinerende tur ned gennem matriklens historie fra i dag og 900 år tilbage (fig. 3).

Skomagergade 19 i 1100-tallet: et lokum og skel

For pædagogikkens skyld starter vi med at fortælle om stedets ældste historie og dermed også med det, der blev udgravningens største sensation. I vores knastørre udgravningsrapporter hedder det altid: stedets ældste aktivitet var ... og så følger gerne beskrivelsen af stolpehuller eller lignende. Denne gang var ordene imidlertid passende, for der har virkelig været aktivitet: der lå et lokum! I betragtning af hvor nødvendig en sådan indretning er, kan det nok undre, at det arkæologisk er en sjældenhed at finde dem, men det er det, meget endda.

Det var placeret helt ud til Skomagergade, vi kunne dog kun følge det til ind under fundamentet til det nuværende hus. Det bestod af en grube, der var gravet omkring 1,2 m under den oprindelige muldoverflade. Hvor stor gruben har været i udstrækning kan ikke afgøres, fordi den fortsatte ind under feltets grænser. Centralt i gruben stod en trækasse, og det er den, der har været selve lokummet. Foroven har den båret brædtet. Kassen var dannet af tætstillede lodrette planker, der var tynget ned, så de stod dybere end grubens underkant. Den kunne kun måles i øst-vest, hvor den var 70 cm, for i nord fortsatte den ind under feltgrænsen. Det nederste af fire planker var bevaret. De tre var af eg – mindst en af dem er genanvendt træ – den fjerde var af bøg³. Fortsættelsen af de bevarede planker sås i profilen som formuldet træ, således at kassen kunne ses i en højde af ca. 1,20 m (fig. 4). Den har imidlertid været højere – ellers har man simpelthen ikke kunnet sidde på den! Lad mig – hvis nogle skulle tvivle på vores tolkning – tilføje: vi troede også først, det var en brønd vi gravede, men da vi „slog hul på tønden“, efterlod lugten/standen ingen tvivl om tolkningen.

Vi havde naturligvis håbet at finde genstande, der var tabt ned i lokummet, men dér blev vi skuffet. Til gengæld har egeplankerne kunnet dendrodateres med det resultat, at den yngste planke er fældet i ca.

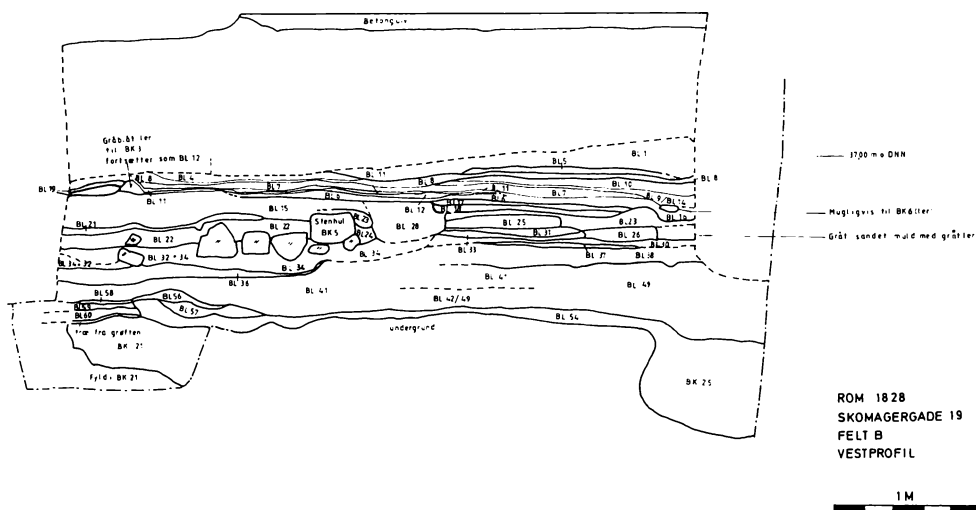
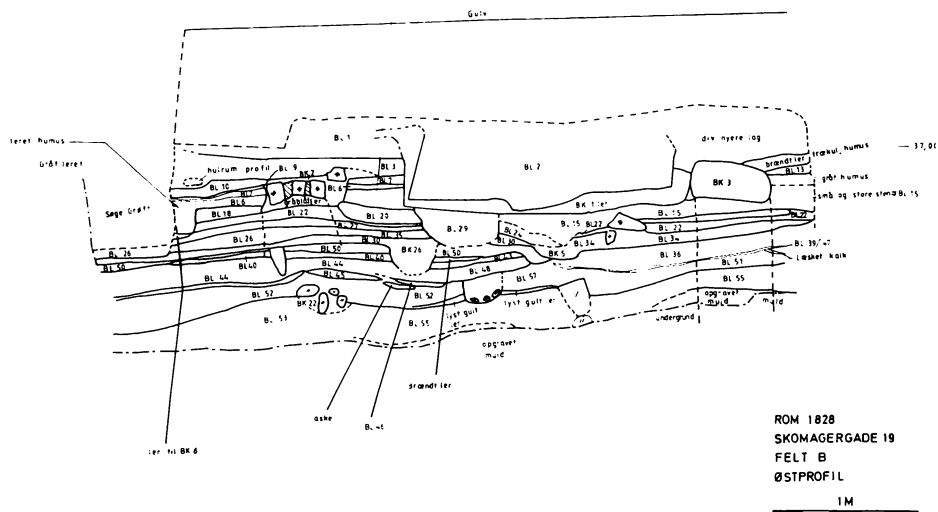

Fig. 3. Udgravningens øst- og vestprofiler med stedets 900 år lange historie afsat i jordlag og konstruktioner. Af tidsmæssige grunde blev de øverste, nyere lag ikke opmålt. Rentejning Marian Gudsoe.

år 1097. Det viste sig også, at fældningstidspunktet for plankerne er forskelligt, hvilket antyder, at der er tale om genanvendt træ, og det samme gjorde huller efter trænegler i en af plankerne⁴. Selve indholdet i lokummet indeholder også fund, blot af en anden art end genstande. De foreløbige arkæobotaniske analyser af indholdet i selve lokummet og dets nærmeste omgivelser, den nedentomtalte skelgrøft og laget på kanten af gruben, viser, at det er brugt af ganske almindelige roskildensere. De har ikke hørt til et miljø, hvor kosten indeholdt eksotiske ting som udenlandske krydderier eller importerede frugter som f. eks. vindruer, eller hvor man spiste fint hvedebrød. I stedet har de spist brød, grød og anden kost af rug, byg og havre. Kornet er blevet blandet med ukrudtsplanter fra kornmarkerne, når det blev høstet. Humle og pors i prøverne leder tanken hen på øl, der i en tid, hvor rent vand var en sjældenhed, var den almindeligste drik, men så var meget også af en styrke svarende til vore dages lys øl. Andre indslag i kosten har bl. a. været hasselnødder, brombær og hindbær, krebsedyr (rejer?) og fisk. Prøverne indeholder

også mos, det var simpelthen datidens toiletpapir. Træflis tyder på, at man ind i mellem har „rengjort“ omgivelserne med savsmuld. Hvordan omgivelserne omkring lokummet også var, viser fund af flueæg med al tydelighed⁵.

Lokummet var ikke den eneste konstruktion, vi fandt. Gruben stod i forbindelse med en gravet grøft, der gik langs hele feltets vestkant. Grøften havde i østsiden en 10-15 cm dyb og 20-30 cm bred afsats og incl. denne var grøftens bredde ca. 70-80 cm, mens dybden var 50-60 cm i forhold til det oprindelige muldlag (fig. 5). Siderne havde været beklædt med træplanker støttet af pæle, men resterne af denne beklædning var kun sporadisk bevaret. Grøften havde tilsyneladende ikke noget fald, hverken mod eller fra lokumsgruben, d.v.s., det kunne ikke afgøres, om den har fungeret som tilløb eller afløb til gruben. Med denne tvivl var vi stoppet i vores tolkning, men en oplysning om et fund fra Ribe⁶ har nu givet anledning til nye spændende overvejelser om den rette tolkning af grøften og dens sammenhæng med lokummet. I Ribe har man på hjørnet af to gader og hen over de skelgrøfter, der løber langs de pågældende gaderne, fundet en konstruktion, der tolkes som et lokum og dateres til 1100-tallet⁷. Tolker vi grøften i Skomagergade 19 som en skelgrøft,

Fig. 4. Trækassens nederste bevarede del stående i gruben. I profilvæggen kan kassen følges bøjere op i form af de formuldede træstriber, der kan anes ved pilene på billedet. Foto Hanne Dablerup Koch.

f.eks. mellem to matrikler, bliver lokummets placering ganske lig den i Ribe. Lokummet har ligget tæt på gaden (også langs den kan der have været en skelgrøft) og hen over en skelgrøft. Samtidig giver det anledning til at se på skelgrøfter som andet og mere end skel, nemlig som en form for afvandings-/kloakgrøft mellem byens matrikler og rendesten langs gaderne, noget vi ikke tidligere har tænkt over, men som jo egentlig virker utrolig logisk. På samme måde har lokummets tætte placering til gaden givet mulighed for at bruge den som rendesten, uanset om der var en skelgrøft eller ej. Denne placering af to 1100-tals lokummer kaster endvidere et nyt lys over de talrige bestemmelser i de senere stadsretter og byprivilegier om placeringen af „mistænkelige huse“/„hemmelige huse“/„hysken“/„priveter“ (kært barn har mange navne). I disse bestemmelser – byggeregulativer om man vil – gøres der altid meget ud af, at nævne med hvilken afstand de må bygges i forhold til skel mod naboerne og mod gaden, og ofte tilføjet begrundelser som, at man derved vil hindre „ond lugt og uren tilflud“ til naboen og byen. Desværre er

Fig. 5. Grøften fotograferet mod syd. Lokumsgruben er skjult af feltkanten i billedets forkant. Foto Hanne Dablerup Koch.

Roskildes stadsret fra 1268 og senere en af de få uden disse bestemmelser, men i Ribes stadsret fra 1269 fandtes følgende bestemmelse: Ingen skal bygge svinesti eller hemmelighed nærmere gaden end fem fødder og nærmere sine naboer end tre fødder og nærmere kirkegården end syv fødder eller seks, om nødvendigt er⁸. Som bekendt er årsagen til et forbud, at nogen overtræder det. Måske skal vi derfor i stadsretternes bestemmelser også se et forsøg på, at forbyde fortsættelse af en ældre tids placering af lokummet: ud til gaden og ud til naboskellet.

Endnu en oplysning fik vi. Nordmuren langs Skomagergade og østmuren i det nuværende hus er ikke vinkelret på hinanden, men danner en spids vinkel. Det viste sig, at grøftens forløb var parallelt med østmurens, mens lokummets trækasse var orienteret som nordmuren. Med andre ord er den orientering Skomagergade 19 i dag har, fastlagt allerede første gang, i 1100-tallet, der anlægges noget på stedet.

På fladen øst for grøften og syd for lokumsgruben lå det ene mød-

Fig. 6. I modningslagene fra 1100-tallet lå denne skål af uglaseret gråbrændt lertøj. Denne type skåle kaldes Garzskåle efter deres første fundsted, Garz på Rügen. De findes relativt hyppigt i Vindebodekvarteret, men er sjældne i bymidten. Foto Flemming G. Rasmussen.

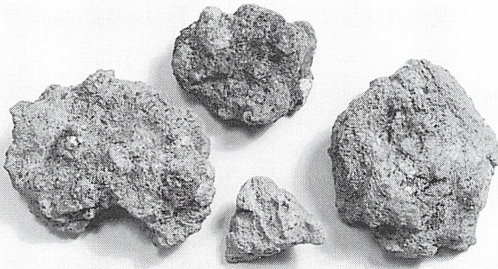
dingslag efter det andet, og de lå også ned i grøften (fig. 6). Vi kan ikke afgøre, om de er fremkommet ved oversvømmelse og oprensning af gruben og grøften, eller de er lagt ud på fladen og så gledet ned i grøften. For at hindre „ond lugt“ havde man ind i mellem lagt læsket kalk ud over lagene.

Skomagergade 19 i 1200-tallet: en smeds tilholdssted

Lokumsgruben og grøften blev sløjfet en gang i 1200-tallet, men det skel, grøften havde angivet, kunne fortsat iagttages, nu som en grænse mellem lagene i fladen. Nogen markering af grænsen, f.eks. i form af pælehuller fra et hegn, fandt vi ikke, så det står hen i det uvisse, hvordan skellet har været synligt. Først i slutningen af 1200-tallet er skellet væk, formentlig flyttet – til hvilken side kan ikke afgøres. Fast står imidlertid, at området stadig har ligget forholdsvis åbent, for den næste aktivitet har en smed stået for. Smedenes arbejde forudsætter brug af åben ild, og smedjerne var derfor på grund af brandfaren farlige for den øvrige bebyggelse, bygget som den var i træ og bindingsværk og med stråtag. Derfor søgte man at lægge smedjerne i åbne områder i byerne.

Smedens spor fandt vi i feltets nordlige del ud mod Skomagergade først og fremmest i form af store mængder slagger samt lag af trækul, aske, sand og såvel brændte som ubrændte lerlag. Blandt slaggerne var flere essesten, det vil sige flade slagge af ler, og der er muligvis også rester af smeltedigler (fig. 7). Såvel de som essestenene og hovedparten

Fig. 7. Et lille udvalg af de mange slagger og essestensfragmenter der lå tilbage til os. Foto Flemming G. Rasmussen.

af de øvrige slagger har været udsat for så høje varmegrader, at overfladerne er størknet til en glasagtig substans i alle mulige smukke changerende farver: røde, grønne, brune og mange flere. En af essestenssluggerne havde rest af hullet, hvor blæsebælgens dyse var stukket ind (fig. 8). Der fandtes også stykker af lerklining, der ligeledes har været hårdt brændt, de er formodentlig fra lerkappen over ovnen (fig. 9).

Mod slutningen af den tid smeden har holdt til på stedet, er skellet i vest som nævnt sløjftet eller rettere flyttet. Mod syd blev området også i smedens tid stadig anvendt til møddingsplads.

Fig. 8. Essestensfragment med rest af hullet hvor blæsebælgens dyse har været. Foto Flemming G. Rasmussen.

*Fig. 9. Brændt lerklining
formodentlig fra ovnkap-
pen. Foto Flemming G.
Rasmussen.*

Skomagergade 19 i 1300-tallet: huse bygges

Afslutningen på smedevirksomheden markeredes af et humuslag med trækul og træflis, der dækkede hele udgravningsfeltet. Denne planering er starten på den ændring, der nu sker, nemlig at grunden inddrages til bebyggelse, og dermed til den funktion den har den dag i dag (fig. 10).

Det første hus blev bygget i feltets sydlige halvdel, og det er mod gaden orienteret parallelt med det nuværende hus. Af huset fandtes fundamentet til nordmuren og et lergulv. Det var dog kun den vestlige halvdel af fundamentet, der var bevaret, resten var helt fjernet, så kun den plyndrede fundamentsgrøft sås (fig. 11). Den bevarede del var til gen-

*Fig. 10. Den nederste del
af en stor glaseret kande
med en smuk ornamentik.
Kanden var snidt ud i
planeringslaget til det
ældste af 1300-tals
busene. Foto Jesper Jensen.*

Fig. 11. Fundamentet – set mod syd – til nordmuren i det ældste af de to huse fra 1300-tallet. Foto Hanne Dablerup Koch.

gæld med tre mørtelmurede skifter af kampesten i en samlet højde på 40-50 cm. På det øverste bevarede skifte, der var i niveau med gulvet, sad ligeledes rester af mørtel, og da der i husets nedbrydningslag var mange teglsten med mørtelrester, har der formentlig ovenpå kampestensfundamentet stået en mur i teglsten eller snarere – for fundamentet var ikke særlig bredt – i bindingsværk med tavli i teglsten (d.v.s. at bindingsværkets mellemrum ikke er fyldt ud med lerklining men med teglsten). Foruden teglsten er kridt blevet brugt, der lå kridtsten i bunden af fundamentet og i planeringslaget (som man har gået på under byggeriet). Desværre var der intet, der kunne oplyse os om husets funktion, var det beboelseshus eller måske et værksted, og har det været baghus til et hus længere fremme mod gaden?

Et hus ud til gaden bygges i al fald, efter at huset er nedrevet. Dette yngre hus lå i feltets allernordligste del, og dets gulvlag kunne følges helt ud til fundamentet på det nuværende hus, så det har ligget helt ud til gaden. Også dette hus lå med samme orientering som det nuværende i forhold til gaden. Det var kun lidt af huset, vi kunne se i selve udgravningsfeltet, men vi kunne konstatere, at dets sydvæg har hvilet på en fodrem, der lå på syldsten lagt med ca. $\frac{1}{2}$ meters mellemrum.

Skomagergade 19 i 1400-tallet: hus med ovn

Da det yngste af 1300-tals husene nedrives, er det for at gøre plads til et nyt bredere hus, der næsten fyldte hele udgravningsfeltet, og hvis udstrækning i hvert fald i nord-syd dermed omtrent svarede til den, det

*Fig. 12. 1400-tals buset fyldte bele udgravningsfeltet. Til venstre ses ovnen, der er ved at blive snittet. Yderst til venstre – næsten skjult af solskinet og transportbåndet – ligger syldstenene til busets sydmur. Konstruktionen i midten er den nyere utolkede.
Foto Hanne Dablerup Koch.*

nuværende hus har. For første gang kunne vi derfor tale om en egentlig forgænger til dette. Som for de tidligere huses vedkommende var også dette med den velkendte orientering ud til Skomagergade. Hvor langt ud mod eller i den nuværende gade det har gået, ved vi ikke, men dets gulvlag kunne følges helt hen til fundamentet til det nuværende hus, så det har været mindst 5½ m bredt. Mod øst og vest fortsatte det også helt til feltgrænserne, så længden er ligeledes uvis. Ud over lergulve var bevaret sydvæggens syldstensrække og en lille ovn (fig. 12). Syldstensrækken bestod af store sten, hvorpå stolperne har stået, og mindre sten lagt mellem de store, hvorpå fodremmen har hvilet. På ydersiden af syldstenene var lagt gråblåt ler og samme lerart var anvendt til underlag for ovnen, mens der på indersiden af sylden og til gulvlag var anvendt gult ler. Der er muligvis her tale om, at man bevidst har anvendt forskelligt ler. Ovnene lå i nordenden af huset og var i meget nedbrudt stand (fig. 13). Således var indfyringsåbningen, der har været i vest, ikke bevaret, og det lader sig ikke afgøre, om ovnen har været cirkulær eller pæreformet. Ej heller kan dens orientering afgøres. Ovnene er lille, selve ovnrummets indvendige

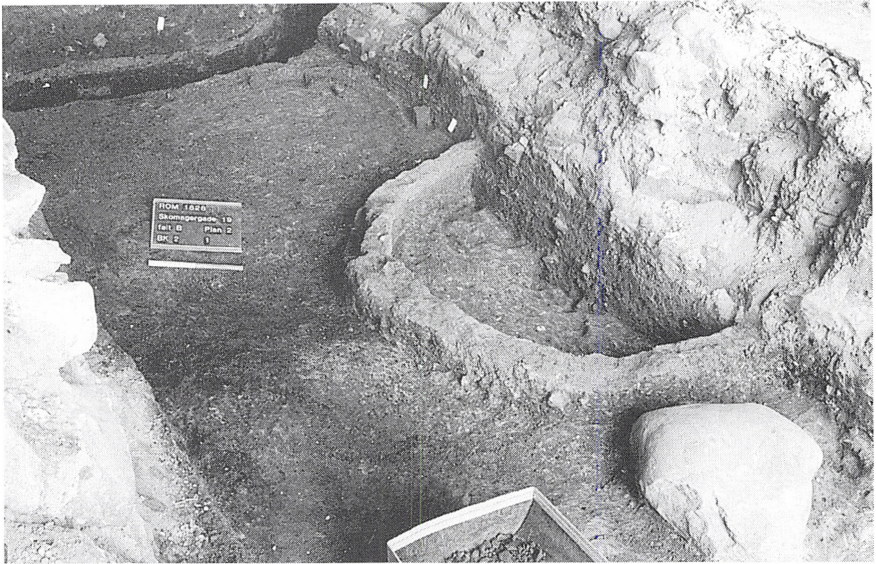
*Fig. 13. Ovn*en var meget nedbrudt. Monterne lå for de fleste vedkommende i det lille område i billedets nederste venstre hjørne. Foto Hanne Dablerup Koch.

mål er ca. 1 x 1 m. Ovnvæggen var af genanvendte munkestenbrokker, der var sat i det nævnte gråblå ler. Den hvælvede ovnkappe, der har været klasket uden på stenene, var fornedet meget uregelmæssig, så meget, at vores snit gennem den nærmest pegede på, at den skulle være gravet ned i husets gulvlag og ovnen altså senere end dette. Det er dog næppe tilfældet, for ovnkappens ler og gulvlagets ler stødte direkte op til hinanden uden spor i form af f.eks. smudslag fra en gennemgravning. Derfor er det mest sandsynligt, at gulvlaget er samtidig med ovnen, på den måde at det er lagt op mod den opklaskede ovnkappe.

På sydsiden af huset fandtes i øvrigt spor, der tydede på, at en smed igen havde slået sig ned.

Huset er veldateret, for på et ganske lille område ved ovnen fandtes

Fig. 14. Den nyere konstruktion udgravet til niveauet for lersidens overkant. I forgrunden ses til højre for transportbåndet en syldsten til et bus yngre end 1400-tals huset. Mulignis er det i dette yngre bus, konstruktionen bar stået. Foto Hanne Dablerup Koch.

ikke færre end ni mønter. Otte kunne bestemmes, de var alle de såkaldte Erik af Pommerns kobbersterlinge, der blev slået i 1422. Mønterne lå ikke samlet, så der er ikke tale om en nedlagt skat, men måske om én med hul i lommen!

Skomagergade 19 efter middelalderen

Huset med ovnen er det sidste levn fra middelalderen. Over det lå flere rester af yngre huse og af ombygninger i det nuværende hus. Det meste af dette blev fjernet med maskine, så vi kunne koncentrere os om de ældste lag på stedet. En nyere konstruktion, men ældre end det nuværende hus fra 1800-tallet, sloges vi dog længe med, fordi den var gravet ned i de ældre lag (fig. 14). Hvad den har tjent til, har vi ikke kunnet finde ud af. Den blev kun delvis fremdraget, idet den fortsatte ind under feltets østgrænse. Den del, der var fremme, havde halvcirkulær form og målte indvendig ca. 1,7 x 0,8 m. Bunden og den 20-50 cm høje side var af 10-

Fig. 15. Arkæologer er som bekendt vilde med potteskår. De hjælper nemlig med at datere det, vi finder. Således er smedjen i 1200-tallet og husene fra 1300-tallet dateret ud fra keramikken. Foto Flemming G. Rasmussen.

20 cm tykt ler. Ojensynligt havde den været langt højere med en hvælvet overbygning af en eller anden art ovenpå lersiden. Formodningen skyldes måden, hvorpå dens nedbrydningslag – der fandtes som fyld i den – lå i forhold til de højereliggende og omgivende lag. Nedbrydningslaget indeholdt store mængder keramik. Mest af alt lignede den en ovn, men intet tydede på, at den havde været udsat for ild.

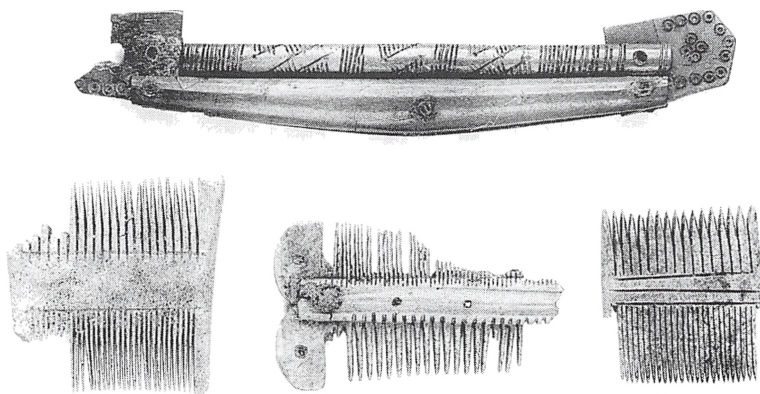
Skomagergade 19 og gaden udenfor

Som nævnt blev der i selve Skomagergade i 1993 foretaget en udgravning ud for nr. 19. Ved den lejlighed fremdroges i udgravningens bund en frådstensbelægning, der formodes at have tjent som underlag for

færdslen o. 1100⁹. I parentes kan det bemærkes, at der i udgravningsfeltet i nr. 19 ikke fandtes et eneste stykke frådsten, hvilket faktisk er ganske usædvanligt, når man graver i Roskilde! Ovenover fandtes en vejbelægning af tætliggende ris, der er 14C-dateret til 1305¹⁰. Ovenover denne fandtes en brolægning af sten, formodentlig fra 1300-tallet¹¹. De to sidstnævnte brolægninger falder altså tidsmæssigt sammen med, at grunden bebygges med huse og dermed inddrages i den egentlige bybebyggelse. Til gengæld tyder koterne på vejbelægningernes overflade på, at gadens niveau o. 1300 har ligget lavere, måske helt op til omkring ½ m, end niveauet inde på grunden. Dette forhold kan have flere årsager. Grunden blev i 1100- og 1200-tallet jo bl.a. brugt som møddingsplads, hvorved dens niveau vel er hævet i forhold til bl.a. gaden. En anden årsag kan være, at man o. 1300 almindeligvis afgravede alle ældre jord- og gadelag, når gaderne skulle brolægges, så stenbrolægningen lå direkte på undergrunden. Selv om ældre gadebelægninger på en kortere strækning – som ud for nr. 19 – fik lov at blive liggende, kan der også her være gravet af¹². Gadens brolægning har jo skullet have en sammenhængende overflade, så det må formodes, at der er foretaget en samlet afgravning, der var uafhængig af eventuelle niveauforskelle på grundene langs gaden. Muligvis har man også bevidst udnyttet niveauforskellen som skel og som rendesten.

Afslutning

Undersøgelsen i Skomagergade 19 er et godt eksempel på, hvor mange vigtige informationer, man kan få af udgravninger på centralt beliggende grunde, selv når der er tale om små arealer. Vi har nu en viden om, at denne del af Skomagergade var et åbent område indtil omkring 1300, hvor der første gang bygges et hus på stedet. Vi ved nu også, at man først i 1400-tallet begyndte at udnytte grunden langs gaden til husbyggeri fuldt ud. Vi ved, at grundens nuværende orientering er mindst lige så gammel, som første gang man i 1100-tallet tog den i anvendelse for at bygge et lokum. Placeringen af det sidstnævnte har sammenholdt med en udgravning andetsteds, kastet nyt lys over den middelalderlige lovgivning på området, d.v.s. en information, der rækker videre end Roskilde, og det samme gør i øvrigt problemet med den, som det synes, relativt store forskel i niveauet mellem gade og grund¹³. Føj hertil de ca. 2500

Fig. 16. Det er svært ikke at blive misundelig, når man ser de smukke kamme, man brugte i middelalderen. Kamfutteralet overst lå i det nederste møddingslag. Foto Jesper Jensen.

genstande der blev bragt med hjem til museet (fig. 15-16), og man vil forstå, hvorfor det er så vigtigt, at museet foretager udgravninger – også små – i bymidten, så ofte lejlighed gives.

Litteratur:

Daly, Aoife. 1997. Dendrokronologisk undersøgelse af tømmer fra Skomagergade 19, Roskilde. Nationalmuseets Naturvidenskabelige Undersøgelser rapport nr. 30.
 Jantzen, Connie, Jakob Kieffer-Olsen & Per Kristian Madsen. 1994. De små brødræs hus i Ribe. I: Mark og Montre 1994. S.26-36.
 Koch, Hanne Dahlerup. 1996. Algade 1994-95 incl. Lille Gråbrødræstræde. Upubliceret udgravningsberetning, Roskilde Museums arkiv, j. nr. 1679.
 KøbstL.. Danmarks gamle Køb-

stadslovgivning, I-V, udg. af Erik Kroman. Kbh. 1951-61
 Ulriksen, Jens. 1994. Hul igennem til Skomagergades tidlige historie og Skt. Laurentii våbenhus. I: Romu 1993. S.9-16

Noter:

1. Om denne udgravning, se Ulriksen 1994.
2. Det var i øvrigt ikke kun forhuset, der fik en ny fire meter dyb kælder, bag forhuset blev bygget en tilbygning med en tilsvarende kælder, så også denne del af ma-

- triklen blev genstand for arkæologiske undersøgelser. Undersøgelserne var koncentreret om en kæmpestor bageovn med et ovnrum på knap 3,5 m² og et fundament på mindst 3 x 3 m. Den er formodentlig fra 1500-tallet.
3. Bestemmelserne er venligst foretaget af mus. insp. Claus Malmros, Nationalmuseets Naturvidenskabelige Undersøgelser.
  4. Daly 1997
  5. De arkæobotaniske analyser foretages på Nationalmuseets Naturvidenskabelige Undersøgelser af mus. insp. David Earle Robinson og Jan Andreas Harild. De foreløbige resultater er meddelt i brev af 23/1-1998.
  6. For at have gjort opmærksom på dette fund og givet oplysningerne herom takkes mus. insp. Jakob Kieffer-Olsen, Den Antikvariske Samling Ribe.
  7. Konstruktionen ses (ikke markeret) på fig. 4 i Jantzen/Kieffer-Olsen/Madsen 1994.
  8. KøbstL. II:45
  9. Ulriksen 1994:11f. daterer den til efter 1040 og før ca. 1150. Dateringen hviler på, at der i denne periode byggedes kirker i frådsten overalt i byen. Et skår af lertøj og et stykke skolæder blev fundet i vejen. Skåret er ukarakteristisk og læderet er p.g.a. sin bevaringstilstand vanskeligt at typebestemme, men begge synes at være fra 1100-tallet. Genstandene har nr. Sk19 x 6, Sk19 x 7 under j.nr. ROM1394.
  10. Kulstof 14 prøve, NNU A 7410, K-6109, 655 +/- 105 14C-år f. 1950. Kal. (Stuiver & Pearson, 1993) 1305 e. Kr. kal. Kalibreret +/- 1 stand. dev. 1280-1410 e. Kr. kal. Ulriksen 1994:10f. og note 1.
  11. Ifgl. Ulriksen 1994:10 havde brolægningen, der fandtes flere steder i gaden, en funktionsperiode mellem ca. 1300-1600. En så lang funktionsperiode er dog ikke sandsynlig, formentlig er yngre brolægninger blevet fjernet til genbrug. Det samme forhold er siden iagttaget ved gadeundersøgelser andre steder i byen.
  12. Samme forhold iagttoges i Allgade under museets undersøgelser i 1994-95 (Koch 1996). Få steder, der åbenbart havde været særlig sumpede, havde gadebelægninger fra før 1300 fået lov at blive liggende.
  13. Artiklens forfatter er for øjeblikket i gang med planlægningen af et forskningsprojekt, der skal starte i 1998, med middelaldergaderne som det centrale tema. Et af de aspekter, der vil blive taget op, er forholdet mellem tilvæksten i kulturlagene inde på grundene versus ude i gaderne.

Straffestedet „Kulhuset“ i nyt lys

af Knud Poulsen

Efter reformationen blev Peder Palladius i 1537 Sjællands første biskop. Mange år senere – i 1866 – fandt man hans farverige visitatsbog, som i løbet af få år blev udgivet og kommenteret af flere forskere.

Den nidkære biskop forlangte „bolere, horefolk og skørlevnedfolk“ stillet for „Roskilde Dom“ (dvs. Domkapitlet, der også efter reformationen dømte i ægteskabssager o.lign.). Blev de dømt, skulle de bringes for „Københavns kag, Kalundborgs kag og udi KNULHUSET i Roskilde, hvor der altid bør ligge 10-12 skoleris, som det folk kan hudstryges med ...“¹.

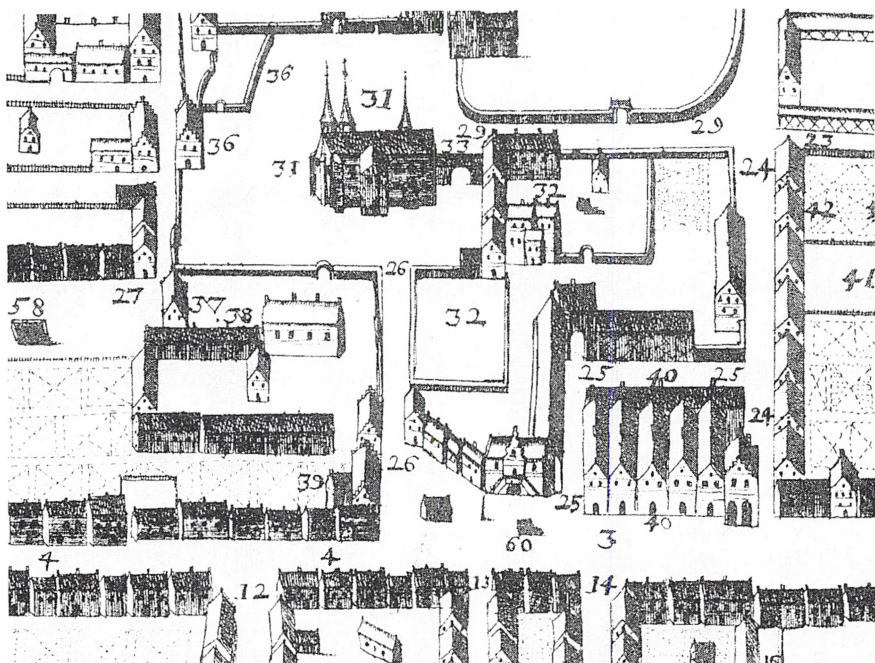
Det særprægede navn på straffestedet har man ingen andre steder i Norden. Hvad var det for noget, hvor lå det og kunne der ikke være tale om en fejllæsning, selv om fire forskellige forskere ikke var i tvivl?

Lad os begynde med det sidste spørgsmål. Sprogforskeren Lis Jacobsen fandt i 1925 ud af, at der formentlig skulle stå KUULHUSET². I håndskrift er det tit svært at skelne bogstaverne n og u, hvorfor man tydeliggør forskellen ved at sætte en krølle over bogstavet u. Den „krølle“, som findes i håndskriftet, skulle sikkert gå på begge bogstaver. Det bliver således kuulhuset. Lis Jacobsen fandt endvidere, at en anmelder til en af de tidligere udgivelser af visitatsbogen havde gjort opmærksom på en gammel herredagsdom fra 1547, hvor lensmanden på Roskildegaard (den tidligere bispegård i Roskilde) ville have en indstævnet sat i „kuulhussitt“³.

Alligevel betragtede Lis Jacobsen ordet med skepsis og hun formåede Rigsarkivaren til at lade foretage en undersøgelse af forskelligt kilde-materiale i Rigsarkivet, men det lykkedes ikke at finde flere arkivalier hvori kuulhuset/knulhuset var nævnt⁴.

Lis Jacobsens skepsis må efterhånden have bredt sig til historieforskere og nyere historiebøger undgår at citere Palladius på dette punkt.

Da jeg for et par år siden sad på Rigsarkivet med et lensregnskab fra Roskildegaard for året 1646, faldt jeg over en udgiftspost, hvor teksten på en regning fra murermester Larsen i Roskilde fortalte, at han havde tilmuret et stort hul i KULHUSET, som en fange var brudt ud igennem⁵.

Udsnit af Resens kort fra 1677.

Nogen tid senere dukkede kulhuset op igen. På Landsarkivet i København findes på læsesalen en håndskrevet samling af gamle landmodesager (Acta Synodalia). En sag fra 1645 omtaler en Lucie Povlsdatter, der var stævnet af Hr. Niels i Såby for forargelse, letfærdighed og falsk bekendelse (en faderskabssag). Sagen slutter således: „Blev straks sat i KULHUSET efter lensmandens befaling“⁶. (Lensmanden på Roskildegaard tog del i sagernes behandling). Var det mon Domkapitlet, som var kulhusets oprindelige bygherre for at have sit eget straffested???

I 1995 foretog Roskilde Museum nogle mindre arkæologiske udgravninger ved Palæet for at kaste nyt lys på bispegårdens ældste historie, ledet af cand.phil. Jens Andersen, der har beskrevet dette i en artikel i ROMU 1995. Udgravningerne blev fulgt op med arkivundersøgelser, og

det var derfor naturligt, at jeg kontaktede Jens Andersen bl.a. for at høre om han var stødt på omtale af kulhuset. Atter dukkede det gamle kulhus op adskillige gange i lensregnskaberne fra Roskildegård.

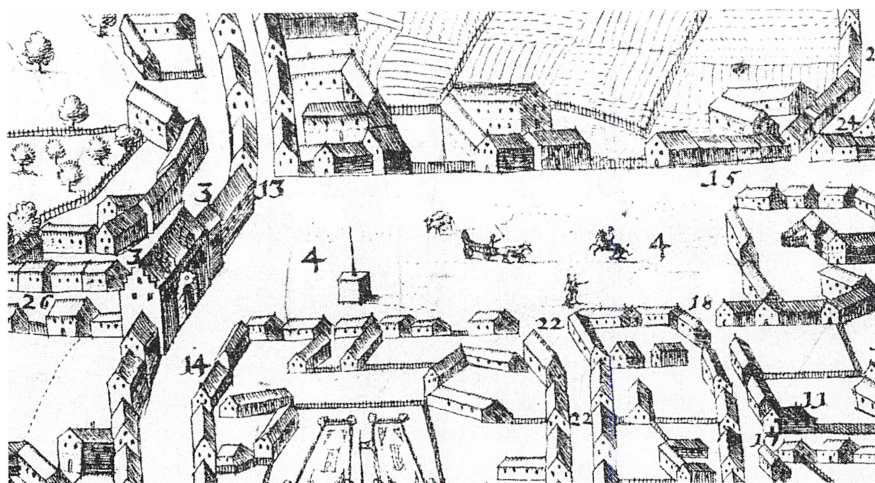
I lensregnskaberne 1555/56 omtales⁷ i flæng Kulhuset/det nye fængsel. En brolægger udfører arbejde ved kulhuset, og klejnsmeden tager sig af kulhusdøren. Det nye fangehus er ifølge beskrivelserne opført med hvælving af sten fra det netop nedbrudte Sortebrødrekloster og forsynet med arne (til opvarmning). I 1556/57 er der tilmuret et hul „i det gamle fangehus“. En række eksempler fra 1600-tallet omtaler reparationer efter udbrud af fanger. I 1656/57 hedder det klart, at der er kallet „i fængslet som ellers kaldes kulhuset“.

Man kan sammenfatte, at der endnu i 1657 eksisterede et fængsel (arrest) kaldet Kulhuset. Det var noget andet end byens arrest under det ældste rådhus på hjørnet af Algade /Skt. Ols Gade.

Hvor Kulhuset har ligget er uklart, men det er vel naturligt, at placere det i området ved bispegården. Jens Andersen har oplyst, at der har været en hvælvet kælder i den sydlige del af vestfløjen, men der findes ingen tegn på hvad den har været brugt til. Efter ovenstående oplysninger fra lensregnskaberne har der været tale om et gammelt og et nyt kulhus, hvor det nye er opført omkring 1555/57, medens det gamle, som nok har eksisteret før reformationen, må være det som Palladius omtaler, da hans skrift er fra o. 1540⁸.

Da Skt. Laurentii kirke blev nedbrudt i 1530'erne blev der iflg. Niels Helvad „på højalterets plads rejst en gabestok eller kag til spot og spe for papisterne“⁹. Selvom Helvad ikke anses for særlig pålidelig, måtte man dog give ham nogen ret ved Nationalmuseets udgravning i 1931, hvor det fremgik, at man efter kirkens nedrivning havde skabt et fundament ved at forlænge det murede alterbord. Var det fundament for det nye kulhus? Man skal huske på, at en simpel kagstolpe, som den der ses på Resens kort fra 1677 jo ikke behøver et stort fundament. Kagens udformning i 1500-tallet var netop som vi kender den fra Køge, hvor den beskrives således: „I den rummelige underbygning opført af hugne kvadersten sad en dør, og en indre trappe førte op til platformen, hvor skampælen forsynet med lænker og halsbøjler truende rejste sig med sin „kagmand“ og sit ris“¹⁰.

Det er i øvrigt tydeligt, at Palladius omtaler Københavns og Kalund-

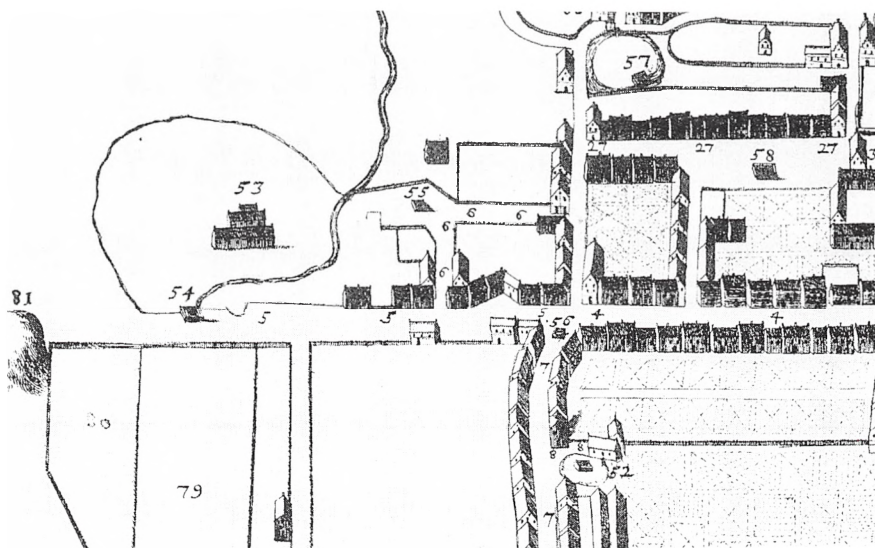
Udsnit af Resens kort over Koge fra 1677. På torvet ser man kagen med den skafotlignende underdel.

borgs kag, men ikke Roskilde bys kag. Afstraffelsen skal ske i kulhuset, hvor der skal henligge ris til formålet.

Det er rimeligt at antage, at byens kag har stået på den gade, der i dag hedder Støden. Allerede i byens ældste stadslove kaldes kagen „Stødhæ“. Roskildes stadslove blev i øvrigt senere kopieret af andre købstæder, f.eks. i Holbæk, hvor den tilsvarende benævnelse nu er „Stødhen“. Ordet støtte eller stolpe er beslægtet med middelalderdansk stødh¹¹.

Ser man på Resens kort fra 1670 er der i denne gade et lille brud i den nordlige husrække tæt på Ringstedgade, som kunne danne en lille plads til formålet.

Hvis vi godtager, at det nye kulhus er opført på det sted, hvor Skt. Laurentii kirkes alter stod, kan man tænke sig følgende bygningshistorie: Oprindeligt et kombineret fængsel/arrest og kag (adskilt fra byens). Vi ved, at det gamle byting udfør Snæversti flyttede hen på torvet senest omkring 1570, hvor tinget formentlig benyttede det flade tag således at en større folkemængde kunne følge retshandlingen. Kagen er måske allerede dengang flyttet ned og er nu en selvstændig stolpe, som den ses på Resens kort 1670. I 1662 klager byfogeden over problemer med at

Område ved Stoden. Udsnit af Resens kort 1677.

føre tingprotokollen i dårligt vejr¹² og kulhuset omdannes til et tinghus med tag over, men med tremmer i væggene således at almuen udefra kan følge med i retshandlingen. Formentlig i slutningen af 1600-tallet fjernes bygningen – som ses på Resens kort – helt og tinget rykker ind i rådhuset på Algade/Skt. Ols Gade. Omkring 1720 blev der på auktion solgt nogle tremmer, som „før havde stået på bytinget“¹³.

Meget er stadig gætteværk selvom vi nu er kommet lidt nærmere.

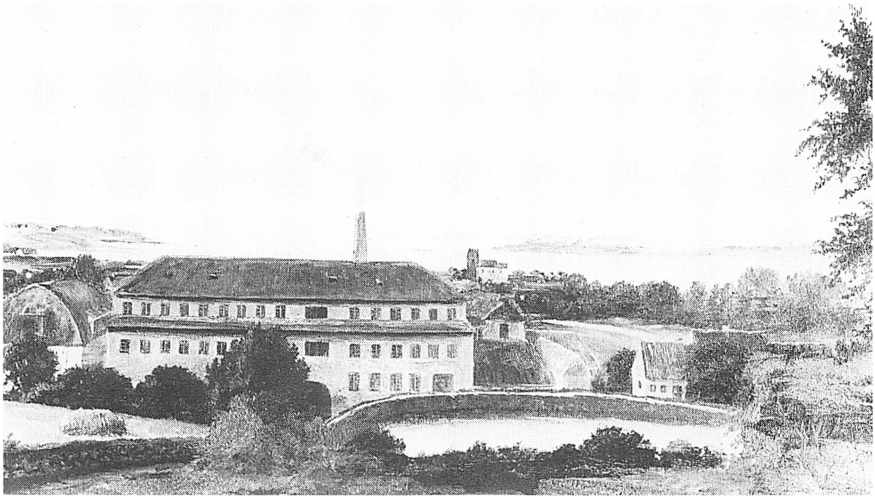
Noter

1. Lis Jacobsen: Palladius Visitatsbog (1925) s. 140.
2. Som note 1, s. 218 note til s. 140 L. 16 ff.
3. Som note 2.
4. Som note 2.
5. Lensregnskaber Roskildegaard (Rigsark. Kbh.) Film M. 18653-68.
6. Domme i Roskilde Landemodesager. Håndskrift på læsesal i Landsark. Kbh. s. 56.
7. Opl. i lensregnsk. venligst meddelt af Jens Andersen.
8. Lis Jacobsen: Palladius Visitatsbog.
9. Roskilde Bys Historie – tiden indtil 1536 (1992) s. 385/386.
10. Hugo Matthiessen: De Kagstrøgne (3' udg. 1986) s. 52.
11. Nudansk Ordbog.
12. Knud Poulsen: Lidt om rådhus, fængsel og byting. Årsskrift fra Roskilde Museum 1990.
13. Som note 12.

1700-tallets miljøsager om Hestepærer, Svin og Tobak

af Knud Poulsen

Maglekilde papirmølle. Roskilde lokalhistorisk Arkiv.

Hestepærer og skrivepapir

1700-tallets miljøproblemer var naturligvis forskellige fra nutidens, især på områder som bortskaffelse af affald og latrin. Til gengæld var forurening fra erhvervene mindre dengang, da egentlige industrier først langsomt opstår i 1700-tallet.

I 1738 grundlagdes en af de første industrivirksomheder i Roskilde. Den indirekte årsag var den store bybrand i 1731, hvor Maglekilde vandmølle, som var en kornmølle, nedbrændte.

Grunden blev erhvervet af Ole Pedersen Schiøtz, som havde fået kongeligt privilegium på oprettelse af en papirmølle, der stod færdig i 1738 og straks herefter fik byen en alvorlig miljø sag¹.

Fra Arilds tid havde borgerne i byen benyttet Maglekildes mølledam ikke blot til tøjvask (dog uden miljøskadeligt vaskepulver), men også til vanding og vask af kreaturer og heste. I den gamle kornmølle drev vandet selve mølleværket og et par hestepærer fra eller til var uden betyd-

ning – også for de øvrige vandmøller, som blev drevet af det samme vand på dets vej mod fjorden.

Men for papirfabrikken var det katastrofalt. Fabrikanten forlangte rent vand til produktionen, eftersom man ikke kan lave skrivepapir med hestepærer og andre uhumskheder. Han satte derfor et led op, som forhindrede borgerne i at benytte dammen. På den anden side gjorde borgerne gældende, at de havde en hævdvunden ret til at svine til der. Dermed var der skabt en interessekonflikt, som dem vi kender fra vore dages miljøsager. Det kom i øvrigt frem, at dammen ikke havde været rensset i 46 år.

Fabrikanten klagede nu sin nød til Kongen, og efter megen korrespondance med stiftamtmanden kom en bemærkelsesværdig løsning, som skulle tilgodese begge parter, der på forhånd havde ytret ønske om at undgå en lang og kostbar retssag. Desuden ønskede både Kongen og borgerne en industri oprettet med gode beskæftigelsesmuligheder i den efter brandene forarmede by. Efter nogen tid var der omkring 40 mennesker beskæftiget på fabrikken foruden et lignende antal, som levede af at indsamle klude i by og opland til produktionen af papirmasse.

Maglekilde havde flere opspring i selve mølledammen, og det var blevet foreslået, som en løsning af konflikten, at man fra hovedop-springet skulle lave en „undersøisk“ rørledning, der ledte vandet direkte ind i papirfabrikken.

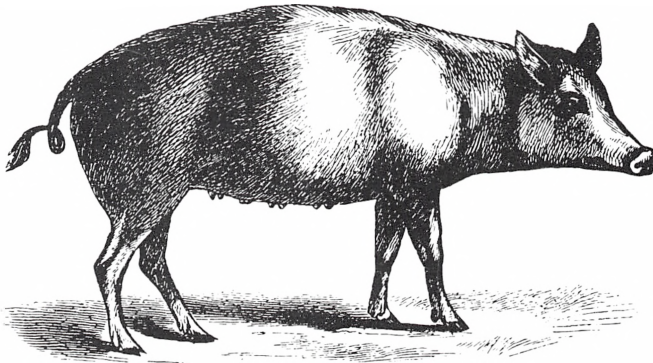
Opførelsen havde imidlertid drænet fabrikantens pengekasse, men der blev så på magistratens foranledning foranstaltet en større frivillig indsamling til rørledningen.

Indsamlingslisten er endnu bevaret². Den beskriver udførligt formålet og er udfærdiget af magistraten – dvs. borgmester og to rådmænd – som står øverst på listen. Borgmesteren giver 2 rdl., rådmænd Hartmann giver 1 rdl., og den velstående rådmænd Anders Rasmussen giver hele 3 rdl., dog med den betingelse at der tages hensyn hertil ved skatteligningen. Rektor Schnabel nægter at bidrage og begrundet det på listen med, at der er nok af kilder og vand andre steder i byen.

I alt indkom 50 rigsdaler, hvilket måske ikke siger så meget, men faktisk svarede det dengang til en årsløn for en arbejdsmand på egen kost. Endvidere indvilgede byen i at stille 10 vogne til rådighed ved afhent-

ning af „pumperør“ (udhulede træstammer) i København. Desuden skulle 10 mand stilles til rådighed til arbejdets udførelse.

Papirfremstilling giver næsten altid miljøproblemer ved udledning af forskellige stoffer (cellulose), men det havde man ikke øje for dengang. På den anden side var vandmængden meget stor i forhold til urenhederne. Det var først omkring midten af 1800-tallet, at problemerne tårnede sig op på grund af stigende folketal og krav om kloakering efter koleraepidemien.

Den gamle svinerace var højbenet med strittende ører.

Svin på gader og stræder

I de dybe rendestene blev alskens affald smidt ud og først fjernet, når det for alvor tårnede sig op. Svinene gik frit omkring i gaderne, men på den måde deltog de i affaldssorteringen ved at æde alt spiseligt, f.eks. rester fra køkkenet.

Af forståelige grunde var svinene uønskede på kirkegården, men det problem var allerede løst i middelalderen ved hjælp af kirkegårdsmur og dyrerist foran lågen.

Værst var det efter et kraftigt regnskyl, hvor rendestensaffaldet blev ført videre. Flere steder var der stenkister i vejen, hvorover der lå planker, som man kunne færdes på. Det var stoddorfogedens opgave at rense dem. Hans egentlige funktion var at holde stoddere (tiggere) borte fra byen, medmindre de var hjemmehørende her. Han fik en lille løn af byen samt et frynsegode i form af et par sko om året.

Undertiden lagde svin sig til at dø på ubelejlige steder og almindelige mennesker vægrede sig ved at fjerne dem. Det var natmandens opgave at slæbe selvdøde dyr ud af byen til rakkerkulen. Han var i alles øjne i forvejen sunket så dybt man kunne.

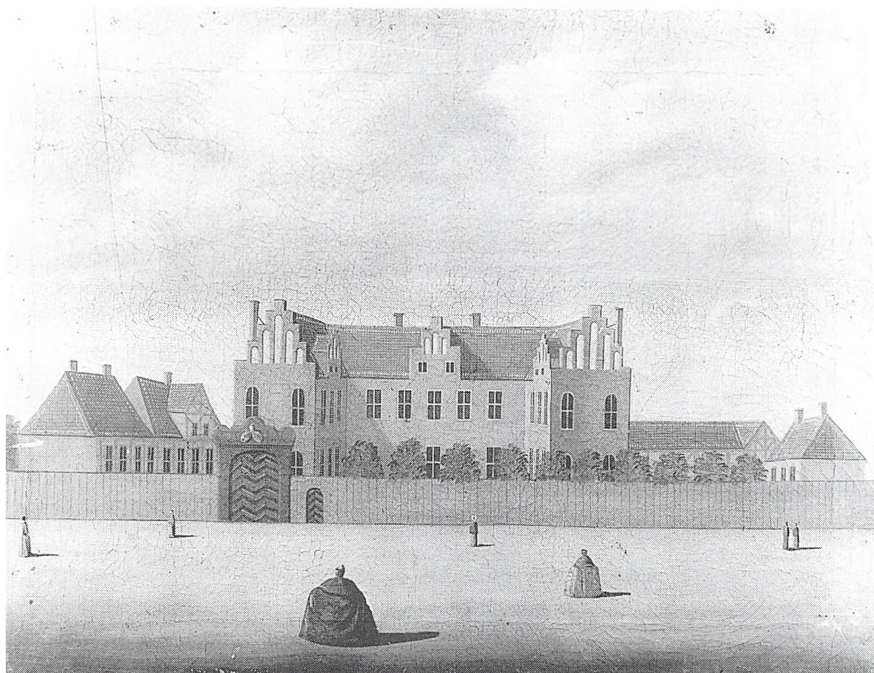
Af natmandens regninger i arkiverne ses f.eks. følgende tekst: „fjernet et dødt svin fra rådhusets fortorv“³, eller endnu værre: „fjernet et dødt stinkende svin fra Olsghaden“⁴, hvilket tydeligt nok viser, at de ikke blev fjernet de første dage.

Ved udgravninger i hovedgaden i de senere år er man ofte stødt på brolægning et par meter nede – et bevis på manglende fjernelse af affald, men set over en periode på 500 år er det i virkeligheden kun få millimeter om året i nettotilvækst.

At affaldet lå så længe inden det blev fjernet ses bedst af regninger fra perioder, hvor begivenheder i byen fordrede øjeblikkelig fjernelse, f.eks. ved kongelige begravelser i byen. Ved Frederik den femtes begravelse i 1766 fjernede en vognmand 23 læs møg ved Jomfruklostrets plankeværk på Algade og en anden vognmand fjernede 23 læs møg i Klosterhusgaden (nu Skt. Peder Stræde). Der blev derpå kørt grus i hullerne, altsammen bekostet af byen. Det var ellers husejernes pligt at sørge for fjernelse, men der var særlige forhold ved klostret, som trods sin beliggenhed ikke hørte til byen, men til Himmelev. Mange har derfor nok set deres snit til at smide møget her, ligesom det var tilfældet på Hestetorvet, hvor der langt op i tiden var et område kaldet Hestetorvets møgbanke.

Ved dronningens begravelse i 1751 var natmanden sat på en vanskelig opgave⁵, nemlig at holde svinene borte af gaden. Det ville jo ikke se pænt ud, om svinene smuttede ud og ind mellem benene på ligfølget. Som betaling modtog han 1 mark og 8 skilling. Hvordan han har båret sig ad med at indfange svinene vides ikke, men han har næppe været hjulbenet.

På billedet fra midten af 1700-tallet ses det famøse plankeværk, der i dag i sig selv ville være et miljøproblem med graffiti. Til gengæld havde man et andet problem dengang, da plankerne ofte forsvandt, sandsynligvis for at ende i borgernes kakkelovne. Det fremgår nemlig af en gammel tegning over klostrets område fra 1708⁶, at man påtænker at opføre en portnerbolig, hvorfra der kan føres „tilsyn med plankeværket, som ellers ofte bortstjæles“.

Det adelige Jomfrukloster omkring 1750. Efter maleri af Rach & Eegberg, Nationalmuseet.

Svin og tobaksavl

Holberg beskriver sarkastisk gadernes tilstand således: „Ja, i juli måned er de upåklagelige, men resten af året kan man næppe gå uden fare for at drukne i skarn; dog er det kun 11 måneder i året, de går jo snart“⁷.

Det siger sig selv, at problemet vokser med byens størrelse og i København var svinene forvist fra gaderne i slutningen af 1600-tallet.

I Roskilde og andre købstæder skete det først omkring 100 år senere. Problemet var til at leve med i en by med 1500 sjæle, og for mange fattige familier var det deres gadegris, der efter slagtingen i november var med til at holde sulten borte den vinter. Udgiften til foder var minimal, så længe de kunne leve af gadens affald. Tilstanden var i balance og man kunne næsten tale om et „bæredygtigt svineri“.

Det var heller ikke byens vise fædre, som bestemte, at svinene skul-

Fig. 4 Tobaksryger i 1600-tallet. Motiv på udsåret kande af birketræ. Nationalmuseet.

le bort fra gaderne. Et kongeligt forbud blev udstedt i 1778⁸, men årsagen var ikke et uønsket svineri på gaderne.

Begrundelsen var overraskende nok, „at den forehavende tobaksplantning derved lider“. Først i en bisætning hedder det, „at det desuden i en by ser ilde ud“⁹.

Forordningen blev publiceret den 1. juli 1778 på Roskilde rådstue og bekendtgjort af byens tambour ved trommeslag på byens gader den 8. juli. Hvis der herefter forekom svin i gaderne, skulle de konfiskeres og sælges til fordel for byens fattige, og ejeren skulle desuden betale en bøde¹⁰.

Tobaksavlén i Roskilde

Allerede i begyndelsen af 1700-tallet var tobaksforbruget ganske stort. For at spare valuta søgte man omkring 1720 at ophjælpe en hjemlig produktion. Det skete ved, at man indforskrev nogle franske familier, som var flygtet til Brandenburg i Tyskland, hvor de ernærede sig ved at dyrke tobak. I første omgang dannedes en hel koloni i Fredericia, og få år senere slog flere sig ned i forskellige byer, bl.a. Roskilde, Holbæk og Køge. De var altså ikke flygtninge i Danmark, men lokket hertil ved hjælp af løfte om skattefordele og lign.

De mange små vænger ved byen må have været velegnet til formålet, da de fleste var omkranset med stendiger, som kunne hindre svinene i at ødelægge beplantningen.

I 1730 skrev Commercekollegiet (datidens erhvervsministerium) til byen for at forhøre, hvilken betydning et påtænkt indførselsforbud for tobak ville få for avlerne og udbad sig oplysning om hvor stort forråd, der fandtes af tørrede tobaksblade. Til det sidste spørgsmål svarede byen, at der fandtes 31.900 pund¹¹.

Mere end en halv snes franske familier har der ikke været, men flere af byens indbyggere lærte hurtigt at dyrke tobakken.

Tobaksdyrkingen blev dog ingen succes, da kvaliteten ikke stod mål med den udenlandsk dyrkede, og den stigende velstand i slutningen af 1700-tallet fik folk til at fravælge den danske tobak. At forbudet mod svin på gaderne kom så sent som i 1778, skyldes nok den amerikanske frihedskrig, der for en tid bevirkede, at importen af virginatobak ophørte. Det gjaldt derfor om at udnytte den manglende konkurrence.

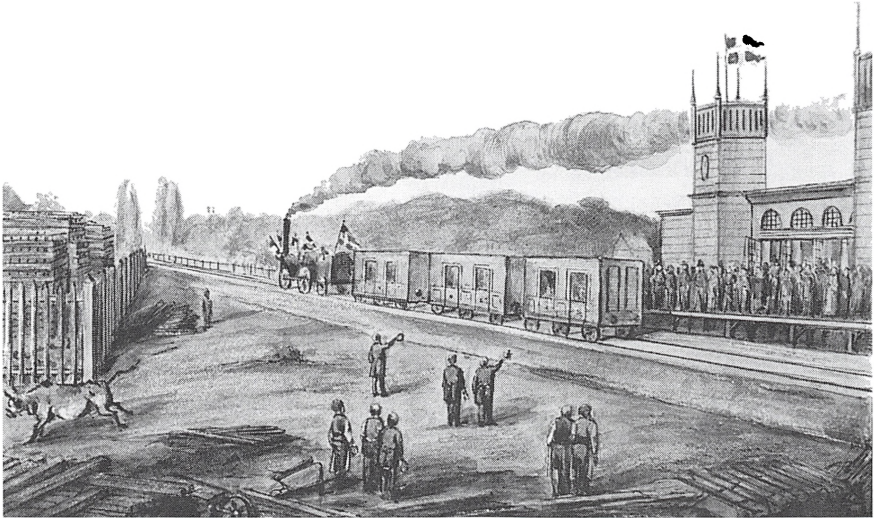
Noter:

1. Sjællands stiftamtsarkiv (Landsark. Kbh.) Korresp. vedk. Roskilde 1737/41.
2. Som note 1.
3. Roskilde rådstueark. (Landsark. Kbh.) Kæmnerregnsk. H.1 1730/40, 1733 s. 19.
4. Roskilde rådstueark. (Landsark. Kbh.) Kæmnerprotokol H-10, 1763-84, s. 146.
5. Som note 3, H-3 1747/52 s. 12.
6. Rigsark. Kbh. Rentekammer 2212.39-87. Konc. og indl. til ekspeditionsprot. Sagsnr. 132, 27/12 1708.
7. Ulysses von Ithacia. 2. akt, 2. scene.
8. Roskilde byfogedark. (Landsark. Kbh.) Kopibog ing. breve 1759/78, s. 353.
9. Jvfr. Schous Forordn. 1778, Placat 18/11 1778.
10. Som note 8.
11. Som note 8, Kopibog ind- og udg. breve 1717-36, s. 183.

„Saa skal da den første Jernbane aabnes“ Den roeskildske jernbane ifølge Roeskilde Avis og Avertissements-Tidende

af Pauline Kvorning og Marie Ørstedholm

Jernbanen til Roskilde åbnes. Billedet understøttes af et vers forfattet til lejligheden: Det første Skridt er gjort – et ringe Frø. Men dette ringe Frø en Fremtid eier, der Industri og Handel føre vil, med Kæmpeskridt til Fremgang og til Seier. Klæstrup's Album, Dronningens Håndbibliotek.

Jernbaner var først i 1840'erne et fjernt og uforståeligt fænomen for langt de fleste danskere. Fra England og Holsten kom meldinger om et lynhurtigt dampkøretøj på skinner, men det var vel de færreste, der helt kunne forestille sig, hvordan det så ud eller nytten af det. Fænomenet nød da heller ikke den store bevågenhed i den hjemlige presse og da mest som en eksotisk kuriositet. Dette ændrede sig imidlertid i 1844, da Det sjællandske Jernbaneselskab, anført af bogholder Gustav Schram og civilingeniør Søren Hjorth, blev stiftet med det ene formål at bygge en jernbane mellem København og Roskilde. Jernbanefænomenet kom

nu på alles læber, og fylder i årene 1844-48 spalterne i *Roeskilde Avis og Avertissements-Tidende*¹ mere end noget andet emne. Denne artikel bygger på en gennemlæsning af Roskilde Avis fra årene 1844-1874 i forbindelse med forarbejdet til særudstillingen “Roskilde i røg og damp”, der åbnede i maj 1997 på Roskilde Museum.

Ideer tager form

Ideen om at forbinde Roskilde og København med en jernbane var ikke blevet mødt med synderlig opmærksomhed, da Schram og Hjorth havde præsenteret den i 1840². De få reaktioner, ideen trods alt havde affødt, var overvejende negative; skeptikere bedyrede, at ruten mellem hovedstaden og Roskilde var for kort og lokaltrafikken al for begrænset til at gøre banen rentabel. Roskilde var desuden heller ikke en betydningsfuld handelsby, og efter manges overbevisning kunne en jernbane kun tjene sig selv ind, hvis den forbandt to folkerige og handelsstærke byer. Flertallet kunne ikke se, at Danmark havde brug for jernbaner overhovedet – uanset placeringen. Havde man måske ikke klaret sig udmærket med hest og vogn?! Desuden blev dampskibsnettet netop i disse år udbygget betydeligt, hvilket allerede havde gjort, at det var langt lettere end tidligere at komme fra den ene landsdel til den anden.

Schram og Hjorth lod sig ikke slå ud af skeptikere. Efter års arbejde blev koncessionen på jernbanen bevilget i 1844 på den betingelse, at den fornødne aktiekapital kunne skaffes til veje. Kapitalen blev rejst, dog takket være udenlandske købere. Af den samlede sum på 7500 aktier købte fremsynede borgere i Hamborg 5880 aktier. København tegnede sig for landets største andel ved at købe 1125 aktier. Aktiesalget i Roskilde er derimod et synligt bevis på den manglende interesse eller tiltro, som jernbaneprojektet blev mødt med fra roskildeborgerne, der kun investerede i 3 aktier! Forklaringen herfor skal imidlertid først og fremmest findes i, at byens pengestærke borgere, købmændene, i de foreløbne år havde investeret betydelige summer i havnens dampskibsfart. Der lå fremtiden, mente de, for det viste alle erfaringer jo. Langt sværere var det at forstå nytten af jernbaner, og da dette nymodens fænomen desuden kunne blive en alvorlig konkurrent til dampskibsfarten, holdt de sig forståeligt nok fra aktiesalget.

Overraskelsen har sikkert været stor i Roskilde, da jernbaneselskabet

i april 1844 kunne melde udsolgt af aktier til den roeskildske jernbane. Pludselig fik byens kommunalbestyrelse travlt. I al hast besluttede den at indkøbe 10 aktier i jernbanen for i det mindste som aktionærer at: „(...) sætte sig i nogen nærmere Forbindelse med et Foretagende, som blive saa dybt indgribende, i alle vore Forhold (...)“³.

Da roskildenserne nu kunne se frem til at få en jernbane til byen, blev emnet taget op med hidtil uset interesse i spalterne i Roskilde Avis. I tiden mellem 1844 og banens åbning i juni 1847 sendes avisen sjældent på gaden uden de sidste nyheder om udenlandske jernbanelinjer, jernbaneaktiekursens bevægelser, tekniske beskrivelser af jernbanemateriel, samt ikke mindst de talrige beskrivelser af jernbaneulykker sket på fjerne steder, man knap havde hørt om. Jernbaneulykkerne må have haft stor fascinationsværdi, for de beskrives med en detaljerigdom og dramatik, der virker påfaldende for en nutidig læser:

„Da det første Persontog, for nogle Dage siden, afgik fra Berlin til Rothem bemærkede man, foran Toget, en Mand, som efter at have kastet Hat og Kjole, med hurtige Skridt nærmede sig Skinnerne. Da man strax anede en Ulykke, blev der givet Signal til at standse. Samme Øieblik lagde den Ube kjendte sig med Halsen paa Skinnerne, Ansigtet vendt imod Toget. Saaledes naaede ham Maskinen, der ikke lod sig standse saa pludseligt; Baneryderen foer ham lige i Munden, sondersplintrede hans Hoved, og kastede Legemet bort fra Skinnerne. Den Ulykkelige var en i Berlin studerende ung Polak af meget rig og anseet Familie, (...) som siden den sidste polske Bevægelse, havde været greben af et stille Vanvid, og ofte ytret, saaledes at ville ende sine Dage“⁴.

Uvidende om, hvad en jernbane ville få af betydning for byen, søgte avisen efter erfaringer andetsteds. Med jævne mellemrum blev der rapporteret om, hvad jernbaner havde medført af rigdom og ruin for byer i udlandet. Ved at følge avisens løbende redegørelse for Altona-Kielbanens påvirkning på Kiels økonomi og handelsliv, kan roskildenserne have fået en urovækkende anelse om, hvad de kunne vente dem af at få en jernbane til byen. Altona-Kielbanen var åbnet som monarkiets første jernbane i 1844, og Kiels placering i forhold til den noget større by Altona og ikke mindst til Hamborg, kunne med rette sammenlignes med Roskildes nære placering til Danmarks industrielle og handelsmæssige centrum, København. Allerede få år efter Altona-Kielbanens åbning kom der fra Kiel dystre meldinger om, at jernbanen berøvede byen de

gode varer, hvorved kunderne søgte mod Altona og Hamborg i stedet. Derudover havde jernbanen vist sig skadelig for Kielborgernes moral ved at lokke dem til Hamborg: „(...) *for at bære berømte Sangerinder eller beundrede kostbare Danserinder; følgelig gaaer ogsaa vor egen Spareskilling bort med Jernbanen (...)*“⁵.

At læse sådanne reaktioner mod jernbanen må have givet roskildenserne stof til bekymring og diskussion i den lange ventetid, inden den roeskildske jernbane åbnede. Da den højtidelige dag for indvielsen endelig oprandt den 26. juni 1847, var alle ved at sprænges af nysgerrighed. Nu skulle der sandelig syn for sagen!

I røg og damp

Den roeskildske jernbane blev da også en vældig sensation i sine første måneder. I både København og Roskilde strømmede folk til stationen for at beskue denne forunderlige nyskabning, som de havde hørt så meget om, men aldrig set, og alle ville de naturligvis på egen krop mærke gysen ved togets berygtede hurtighed. Det skabte stor trængsel i vognene og i særdeleshed på Roskilde Station ved aftenid, når der kun var plads til halvdelen af alle de passagerer, der ville tilbage til København med det sidste tog.

Forestillingerne om togrejsen havde forud for banens åbning været præget af uvidenhed og overtro. Det var en udbredt opfattelse, at det dampende og ildspyende lokomotiv ville få fugle til at falde ned fra træerne, markernes afgrøder til at visne og kørerne til at falde om på markerne af skræk. Passagererne selv frygtede at blive kvalt af den giftige røg. Da Roskilde Avis i 1847 oplyste om den første prøvekørsel, blev lejligheden samtidig benyttet til at beordre alle, der havde deres liv kært, til at holde sig i behørig afstand fra jernbanen, samt at sørge for at kreaturerne på de omkringliggende jorder ikke blev skræmt af lokomotivet og derved kom til skade⁶.

I en tid, hvor ingen havde særlige erfaringer med jernbaner, blev ekspertudtalelser modtaget med stor interesse. Fra jernbanens pionerstat, England, viderebragte Roskilde Avis allerede i 1845 en populær teori om, hvorledes jernbanen syntes at ødelægge atmosfæren, da man her havde bemærket, at det kun havde regnet halvt så meget på et år end gennemsnitligt⁷. Fra Berlin bekendtgjorde en lignende spekulativ teori, at

Personalet på Roskilde Station, ca. 1895. Jernbanemuseet.

jernbaner tilsyneladende modvirkede tordenvejr, da man stik imod forventning her havde observeret, hvordan tordenvejr i nærheden af jernbanelegemer fjernede sig fra området eller helt ophørte⁸.

I forlængelse heraf, udtalte læger sig med stor overbevisning og indbyrdes uenighed om jernbanerejsens indvirkning på helbredet. Nogle påpegede, at jernbanen havde medført en hidtil ukendt sygdom, *jernbanekataren*, der var en form for betændelse hos passagerer, som havde rejst på 3. klasse i utildækkede vogne. Andre, som den her citerede læge fra London, mente, at jernbanen var noget nær det bedste, der var hændt folkesundheden:

„En daglig Jernbanetour, selv paa faa Mile, er det Gavnligste, han veed at raade Hypochondrister og Rekonvalescenter. Selv ved den Roligste Sommerluft gaar der gjennem Jernbanevognen et forfriskende Pust, som gennemtrænger og renses Porerne. Hverken Ædike eller Chlor er istand til, saaledes at rense Klæderne fra Sygdomsstof, som Farten paa en aaben Jernbanevogn. Den rystende Bevægelse er langt sundere, end Kjøren og Riden i Almindelighed. En Jernbanereise regulerer Blodcirkulationen, beroliger Nerverne, bringer efter hver Dagsreise en rolig, kraftig Søvn, hvortil endnu

kommer, at de Udvoxlinger, en saadan Fart forskaffe, de raske Forandringer af Scenen nødvendigviis ogsaa paa Gemyttet maa udøve en adspredende og oplivende Indflydelse“⁹.

De knap 30 km, som toget skød i timen, blev med samtidens øjne opfattet som svimlende. Med jernbanen kunne rejsemål nås på en brøkdelen af den tid, der før havde været nødvendig, og i Roskilde Avis lagde man ofte fremtidsperspektiverne ved denne fart ud. Allerede i 1844 offentliggjorde avisen således, at turen mellem København over Hamborg til Wien nu kunne tilbagelægges på 60 timer, når jernbanen blev videreført fra Berlin til Wien. Og så kort en tur, mente avisen, kunne end ikke kaldes for en rejse!

Jernbanens fart blev naturligt nok ofte sammenlignet med dyrenes, der hidtil havde sat tempoet for persontransporten. At teknikken endnu ikke havde besejret naturen, konstaterede Roskilde Avis med denne beretning:

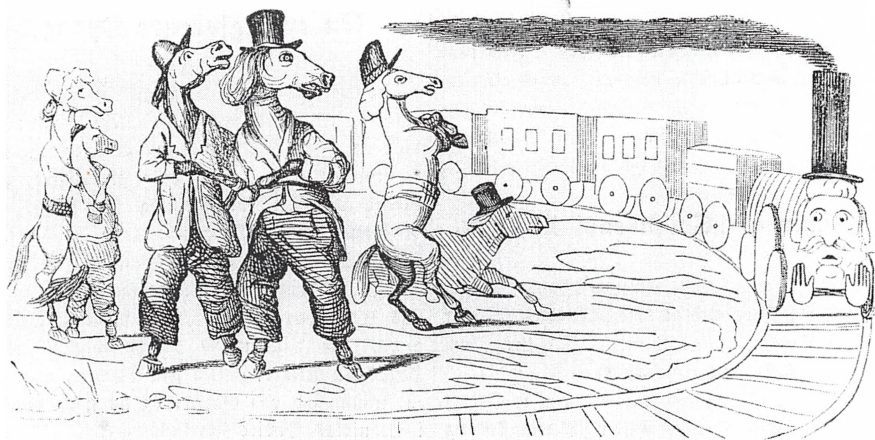
„En Væddekamp mellem en Jernbane og Duepost bar nyligen fundet Sted i England. Fra Manchester lod man nemlig til een og samme Tid afgaae et Jernbanetog og slap en til Ashton bestemt Postdue ud. Duen kom 3 Minutter tidligere til Bestemmelsesstedet“¹⁰.

Roskildenserne og københavnernes blev snart forvænt med det hurtige transportmiddel. Allerede få måneder efter banens åbning påpegede en læser i Roskilde Avis over for jernbanedirektionen, at: *„(...) Nattaturene nu vistnok gjerne kunde ansættes til at gaae med samme Hurtighed, som der er bestemt for Togene om Dagen (10 Minutter for Milen); en Hurtighed der, efter de gjorte Erfaringer, vistnok ikke i nogen Henseende kan kaldes Overdreven (...)“¹¹.*

København rykker nærmere

Da turen mellem København og Roskilde nu kunne tilbagelægges på knap en time, var det ikke længere nogen sag for roskildenserne og københavnernes at gå på opdagelse i hinandens byer. I stor stil drog roskildenserne mod hovedstaden, hvor der ventede dem et udbud af underholdning, som de omrejsende musik- og skuespillergrupper, der lejlighedsvis gæstede Roskilde, blegnede ved siden af. I København lokkede bl.a. det nyåbnede Tivoli, Casino teatret og det Kongelige Teater, samt ikke at forglemme en skov af beværtningssteder, der tog imod de udenbys gæster med åbne arme. Morskabsture til storbyen blev en popu-

Den Roeskildske Jernbane, betragtet fra det dyriske Standpunkt.

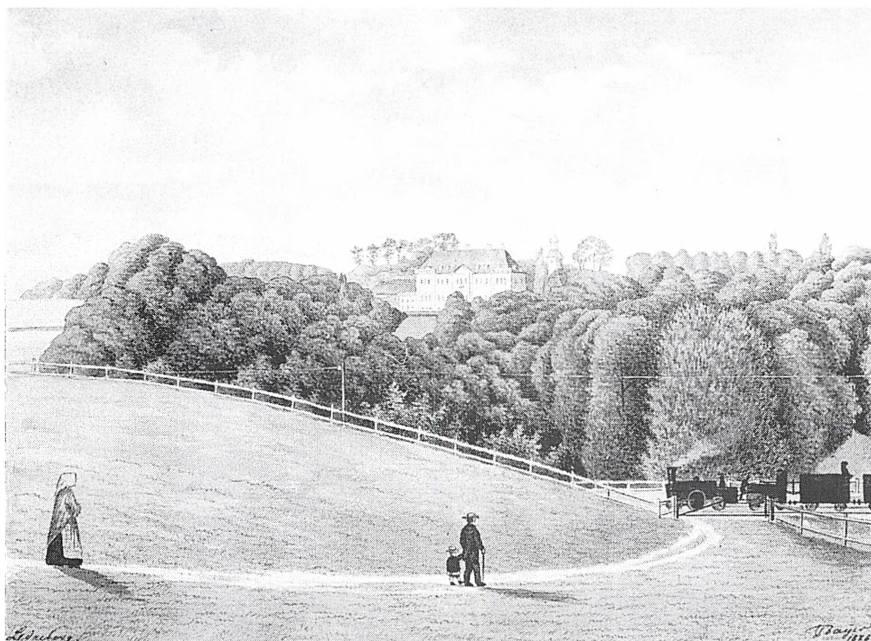
Jernbanen gør besten overflodig. Det forudså man allerede i 1847 i det satiriske tidsskrift, Corsaren. Nr. 350, 1847.

lær måde at tilbringe søndagen på. „Roskildenserne...“, lød det lettere imponeret i Roskilde Avis, „...kommer nu ad Jernbanen til Kjøbenhavn med Eftermiddagstoget, tage paa Comedie, og ere saa betids Hjemme samme Dags Aften, at de i al Mag kunne ligge i deres Seng inden Midnat“¹².

Trafikken gik begge veje, og københavnerne strømmede til Roskilde i så stort et omfang, at jernbaneselskabet allerede tre dage efter banens åbning anmodedes om:

„(...) at opfylde et iblandt Publicum almindeligt Ønske, at Togene om Søndagen maatte afgaa oftere, idetmindste 5 Gange om Dagen fra begge Steder. Fragt vil der ikke være Mangel paa, især naar det bliver bekjendt, hvilken berlig Ijsttour det i og for sig er, ligesom Kjøbenhavnerne her gives Leilighed til at see Roeskildes smukke Domkirke, den beundringsværdige Kilde og den delige Omegn ved Fjorden og især ved Ledreborg“¹³.

Mens roskildenserne hurtigt blev flittige brugere af hovedstadens kulturtilbud, fandt de det til gengæld svært at acceptere de mange udenbys

Prospekt af jernbanen ved Ledreborg. Malet af Christian Frederik Bayer i 1876. Roskilde Museum.

gæster, der væltede ud af stationsbygningen og spadserede op og ned af byens smalle gader. Den hellige søndagsro var for evigt ødelagt – til stor fortrydelse for mange. Under overskriften „Mit Hus er et Bedebus – men I have gjort det til et Tivoli“, bedyrede en læser at tale på en stor del af sine medborgeres vegne, da han harmdirrende fastslog:

„At Gudstjenesten her i Domkirken om Søndagen paa en ubygelig Maade forstyrres ved den stærke Tilstrømmen af Fremmede – derom kan vel kun være een Mening. Dette har ogsaa tidligere været Gjenstand for Omtale her i Bladet, Indsenderen skal derfor ikke nu opholde sig ved at skildre „Stemninger og Tilstande“, som af Alle ere bekjendte, og af Alle ere beklagede (...)“¹⁴.

Indsenderen, der underskrev sig „En gammel Roskildencer“, præsenterede herefter en længere række af forslag til, hvordan Kirkeinspektionen skulle få københavnerne til at makke ret. Blandt andet, mente han,

burde det bekendtgøres i de større københavnske dagblade, at uro ikke tolereredes i Roskilde Domkirke.

Tilvænningen til de tilrejsende gæster blev ikke mere gnidningsløs, da københavnernes oven i købet viste sig at være både kritiske og krævende. Roskilde var ikke tilnærmelsesvis i stand til at tilfredstille de mange gæsters behov. Først og fremmest var der en udtalt mangel på befordringsmuligheder såvel indenfor byen som til omegnattraktionerne¹⁵. Flere læserbrevsskribenter fandt det uforståeligt, at byens vognmands-laug ikke udnyttede den indtjeningsmulighed, der nærmest blev serveret dem på et sølvfad. Men københavnernes glemte i al deres kritik en vigtig ting, mente en roskildenser i Roskilde Avis:

*„De gode Kjøbenhavnere maa erindre, at Roeskilde kun er en lille Kjøbstad, og at de derfor ikke kan fordræ saa meget af den som af Kjøbenhavn“*¹⁶.

Snart begyndte også byens næringsliv at vande sig over den tætte kontakt til København. Jernbanen havde åbnet op for en del nye indtjeningsmuligheder, som man ikke var sen til at udnytte, og det skabte ny konkurrence i byen. I Roskilde Avis reklamerede et fragt- og forhandlingsfirma, der var åbnet samtidig med banen, med alle former for ærinder mellem de to byer via jernbanen: indkøb, salg, ombytning, afhentninger, bestillinger og mere¹⁷. Indkøbene skete dog først og fremmest i København, hvorfra øl, mjød, stofvarer, samt ikke mindst det københavnske hvedebrød, blev sendt med banen til Roskilde. Med toget kom også københavnske sælgere, der tilbød varer eller ydelser fra forskellige steder i byen. I Roskilde Avis annoncerede en frisør og parykmager således, at han fremover hver torsdag ville ankomme til byen med morgentoget, og indlogere sig på Postgaarden, hvorfra han tilbød sine ydelser¹⁸.

At der med banen kom kontakt mellem København og Roskilde flere gange dagligt muliggjorde for første gang udveksling af helt friske varer mellem de to byer. Denne mulighed fik ikke mindst den københavnske bagerstand øjnene op for, og snart blev morgentoget til Roskilde belæsset med københavnsk hvedebrød, der fandt en begejstret kundekreds i roskildenserne. I forhold til det roskildensiske hvedebrød var det københavnske, ifølge en læser i Roskilde Avis: *„(...) uforholdsmæssigt større og af langt fortrinligere Godhed end det (...) i Roeskilde (...)“*¹⁹. Det københavnske hvedebrød blev et ømtåleligt emne i de lokale avisspalter, hvor byens bagerstand gentagne gange blev opfordret til at tage udfordringen

Mandag Formiddag Kl. 9, og fremdeles hver Dag, alle Sorter strift Brød fra Kjøbenhavn, saasom: Wiesner-, Præstener- og Pariser-Brød fra 4 til 2 Sk. pr. Stk., Franskbrod til 14 Sk. pr. Pd. samt Landbrød til 1 Mk. og til 8 Sk. pr. Stk.

P. Andresen.

Kjøbenhavnst Hvedebrød.

Derjom een eller anden Familie i Roskilde maatte ønske at erholde Hvedebrød fra et af Kjøbenhavns bedste Bagerier, til hver Morgen at modtage ved Ankomsten af det første Jernbanetog, da kan saadant erholdes i ethvert Sortiment, ved enten behagelig at tegne sig for et vist Qvantum daglig, eller og Dagen forud bestille det, de ønsker at erholde, hos Collecteur Spichmann i Roskilde.

En Parcel paa 23 Ader. Vand geometrisk Maal af Himmelov Præstegaards Torder er at erholde til Forpagtning fra 1 Jan. 1848 af. Nærmere Underretning erholdes paa Etedet.

Undertegnede Perùqvemager og Friseur fra Kjøbenhavn, der Torsdagen den 8 Juli og fremdeles hver Torsdag ankommer her til Byen og forbliver her fra om Morgenen til Kl. 9 Aften, anbefaler sig til det ærede Publicum med at klippe Haar for 12 Sk. og krylle for 8 Sk. Tillige have et Udvalg af smukt Dame-Haararbejde, ligesom der modtages Bestillinger paa Herre-Perùqver og Topéer. Alt udføres proberet og meget billigt. Erhødbigst

C. Johnsen,
logerer paa Postgaarden.

Allerede den 13. juli 1847 – knap 3 uger efter jernbanens åbning – reklamerede to københavnske handlende i Roskilde Avis og Anertissements-Tidende. Den ene leverede frisk hvedebrød med banen. Den anden, der både var parykmager og frisør, rejste selv til Roskilde hver torsdag og tog toget tilbage til København om aftenen.

op og producere brød af samme kvalitet som deres københavnske kolleger. Blot en måned efter banens åbning lød det således i Roskilde Avis:

„Man har (...) i de sidste Aviser seet den ene Offentliggjørelse efter den anden om Udsalg af kjøbenhavnsk Hvedebrød paa flere Steder her i Byen og det er i Sandhed hoist beklageligt, at Bagerne beersteds (...) ikke nu i de lidte Tab føle en tilstrækkelig Opfordring til at levere Hvedebrød af samme *Qualitet* og *Quantitet*, som det kjøbenhavnske og saaledes fortrænge dette fra Byen“²⁰.

Men bagerne i Roskilde havde øjensynligt svære problemer med at genvinde deres tabte kunder, for sammenligningen i brødkvalitet mellem de to byer dukkede med jævne mellemrum op i avisens spalter i de efterfølgende år. Og bagerens problem var ikke enestående, men snarere symptomatisk for resten af byens håndværkere, som alle fik antastet deres faglige stolthed ved den pludselige sammenligning med københavnske kolleger. Med jernbanens åbning var Roskilde – som en læser formulerede det – med ét: „(...) flyttet 3 Mil nærmere Kjøbenhavn, hvor næsten

alle Haandværkere staae paa et høiere Trin end her, saa at denne Byes Haandværkere (...) komme i en for dem meget ubehagelig Concurrance med de kjøbenhavnske“²¹.

Forskrækkelsen over den pludselige konkurrence fra hovedstaden blev camoufleret med benægtelse og fornærmelse. En læserbrevsskribent med tydelig håndværkerbaggrund mente således, at den kedelige situation i virkeligheden ikke så meget skyldtes den reelle kvalitetsforskel mellem de københavnske og lokale varer, men snarere et pludseligt opstået snobberi i Roskilde over for københavnske varer, der havde fået roskildenserne til at miste loyalitetsfølelsen over for deres lokalmiljø:

„Det er bekjendt nok, hvorledes vi Danske i lange Tider have forgudet det udenlandske paa vort Egets Bekostning, og tildeels endnu gjøre det. I samme Forhold have selve Landets Kjobsteder stillet sig til vor Hovedstad; Alt, hvad der kom derfra, skulde – og skal tildels – være godt, blot fordi det var „fra Kjøbenhavn“. At der tidt har kunnet og kan være gode Grunde til at foretrække Kjøbenhavn og kjøbenhavnske Sager for Roeskilde og roeskildensiske, (...), ville være Taabelighed at betvivle. Ikke desto mindre troe vi at burde indlægge et Ord hos vor Byes Kjøbere for Sælgerne sammesteds. Denne Lyst til at tage sine Ting fra Kjøbenhavn synes nemlig tiltagen siden Jernbanens Aabning. Hvor vidt de Handlende have mærket nogen Forandring til det værre, vide vi ikke. Derimod er det vist, at flere Haandværkere – hvad enten dette nu er Jernbanens Skyld eller ikke – i den sidste Tid med Bekymring og Fortrydelse have seet deres Byesborgere vrage deres Arbeide og vælge det kjøbenhavnske (...)“²².

Det bitre indlæg blev afsluttet med en opfordring til at værne om lokalpatriotismen, der blandt andet skulle udmønte sig i, at: „(...) Indbyggere af samme Bye tage Arbeide af ethvert Slags hos hinanden“.

Jernbanen fik skyld for megen ulykke i disse år, og det er da også uimodsigeligt, at byens næringsdrivende fik helt nye økonomiske spekulationer at kæmpe med efter banens åbning. Ikke blot mistede de en del af deres faste kundegrundlag, men de nye kunder, som de havde håbet jernbanen ville bringe dem, forsvandt så snart jernbanen tabte nyhedens interesse. Samtidig blev der ikke mindst indenfor beværtningsbranchen flere om kunderne, trods borgerrepræsentationens ihærdige forsøg på at undgå det. Omkring Hestetorvet åbnede Hotel Frederiksstad – idag Promenaden – og hotellet Løven, der siden skiftede navn til Jernbanehotellet. Den største konkurrent til den etablerede beværtningsstand i byen blev imidlertid restaurationen i jernbanebygningen, der åbnede i april 1849 og tilbød både mad, underholdning og logi. Byens borger-

Restauration og Caffé

paa Banegaarden i Roeskilde.

Søndagen den 22 April aabner jeg min Restauration og Caffé paa Banegaarden i Roeskilde, og har jeg i denne Anledning arrangeret en Fæstest i den store Sal i 1ste Etage, hvortil jeg herved tillader mig at indbyde; flere Musici vil underholde de Besøgende med Herremusik.

Idet jeg anbefaler denne ny Restauration, som udmærker sig ved sin overordentlig smukke Veligheden — med Udset til Roeskilde By og Fjord — til Byens og de Reisendes godhedsfulde Opmærksomhed, maa jeg især bede dem om at være opmærksomme, at særskilte Værelser, saavel for kortere som længere Tid, altid vil kunne erholdes, hvorfor jeg ogsaa anbefaler mig til Bryllupper, Fodselsdage ic, saavel som til Familier og Selskaber, der om Sommeren gjæste Roeskilde, og tør jeg forstyre at skulle tilfredsstille Enhvers Fordringer, naar man isøveien behøve at henvende sig til mig.

For de bedste Varer og den hurtigste Opvartning indestaaes.

Urbødigt

J. S. Damgaard.

Havestro

af alle Sorter og Størstedelen af egen Vøl sidste Sommer, og for hvis Godhed indestaaes, bekommes til billig Pris, saavelsom Frugttræer, Stikkelsbær, Ribes, Kefer osv., hos Gartner Møller i Roeskilde.

Alt jeg er flyttet fra Gammeljælland til Waarhuset i

Annoncering for åbningen af banegaardsrestaurationen, fra Roeskilde Avis og Avertissements-Tidende, 19. april 1849. I restaurationen bød restauratør Damgaard på god mad, musik og underholdning og dertil den smukke udsigt over Roskilde by og fjord. I tilknytning til restaurationen var der værelser til udlejning.

repræsentation, der vurderede ansøgningerne om næringsbevillinger, havde ellers forholdt sig tøvende overfor bevillingsansøgningen til stedet, som de mente ville blive alt for skadende for byens etablerede beværtningsstand. Sagen blev imidlertid taget ud af hænderne på dem og tilladelsen givet fra Justitsministeriets side.

Borgerrepræsentationens bekymring viste sig hurtigt at være begrundet, for restauratør Damgaards beværtning gik strygende. Så strygende, at alle bevillingsansøgninger de efterfølgende år blev afslået med begrundelse i banegaardsrestaurationens succes og den resterende beværtningsstands krise. Tre år efter banens åbning lød det nedtrykt i et referat fra et borgerrepræsentationsmøde:

„Borgerrepræsentationen [kan] ikke undlade ogsaa ved denne Leilighed at henlede Opmærksomheden paa den nedtrykte og tildels næringsløse Tilstand, hvori

*Gjæstgiverierne her paa Stedet er bragt. Jernbanebefordringen har befordret dem Søgningen af Reisende, som blot passere berigjennem byen (...)*²³.

Hvor de rejsende før banens åbning ofte havde været nødsaget til at overnatte i Roskilde, før rejsen kunne fortsættes, var det nu muligt at tage direkte videre med jernbanen. De få, der alligevel overnattede i byen, valgte naturligvis i stor udstrækning gæstgiveriet på banegården, hvis beliggenhed ingen andre beværtningssteder kunne konkurrere med.

Den krise, som handelslivet i Roskilde oplevede i de første par år efter jernbanens åbning, var et varsel om de omvæltninger og forandringer, som resten af landet senere kom til at undergå, da jernbanen i samspil med telegraf- og dampskibsnettet i sidste halvdel af 1800-tallet forbandt den ene landsdel med den anden. Det voksende kommunikationsnet, som jernbanen kørte i spidsen for, betød, at det isolerede forhold, som mange by- og landsamfund havde stået i i forhold til resten af landet, gradvist blev erstattet af en større orientering mod forhold, der strakte ud over sognegrænsen. I Roskilde kom hovedstaden med ét til at spille en langt større rolle end hidtil såvel i borgernes bevidsthed som i forhold til byens økonomi og administration. Fra den ene dag til den anden blev roskildenserne kastet ud i en aldeles uventet situation, hvor det vante var blevet utilstrækkeligt, og intet længere fungerede, som det skulle. At tilpasningen til disse forstyrrelser udefra var hård, står tydeligt at læse på og imellem linjerne i Roskilde Avis. Meget tyder dog på, at roskildenserne ganske hurtigt lærte at leve med jernbanen på godt og ondt. Efter de første svære år mister jernbanen nyhedens interesse i Roskilde Avis for til sidst kun at dukke op i spalterne med månedlange mellemrum. En jernbaneby var blevet til.

Noter

1. *Roeskilde Avis og Avertissements-Tidende* forkortes herefter til *Roskilde Avis*.
2. *Jernbane mellem Kjøbenhavn og Roeskilde*, 1840.
3. Roskilde Avis, 1844, 11. maj.
4. Roskilde Avis, 1846, 4. august.
5. Roskilde Avis, 1846, 20. januar.
6. Roskilde Avis, 1847, 18. maj.
7. Roskilde Avis, 1845, 17. juni.
8. Roskilde Avis, 1846, 29. august.
9. Roskilde Avis, 1847, 27. juli.
10. Roskilde Avis, 1846, 6. oktober.
11. Roskilde Avis, 1847, 11. september.
12. Roskilde Avis, 1847, 30. oktober.
13. Flyveposten, 1847, 29. juni.
14. Roskilde Avis, 1847, 10. august.
15. De mest populære udflugtsmål i Roskildes omegn var på denne tid Pavillionen i Boserup Skov og parken omkring Ledreborg Slot.
16. Roskilde Avis, 1847, 31. juli.
17. Roskilde Avis, 1847, 11. maj.
18. Roskilde Avis, 1847, 13. juli.
19. Roskilde Avis, 1849, 30. juni.
20. Roskilde Avis, 1847, 20. juli.
21. Roskilde Avis, 1847, 20. juli.
22. Roskilde Avis, 1848, 13. januar.
23. Roskilde Avis, 1850, 30. maj.

Vand og vandtårne i Roskilde

af *Mogens Sander Hansen*

Vand har altid betydet meget for Roskilde, og byen er kendt for sine mange kilder. De gav indbyggerne det nødvendige drikkevand, men de leverede også trækraft til møllerne, og deres aflejringer af kildekalk var et godt byggemateriale (frådsten). Kilderne har nok været en væsentlig årsag til, at der voksede en by op netop her, og det er almindeligt antaget, at byen har fået navn efter den største af dem, Maglekilde.

Kilderne i Roskilde

De mange kilder i Roskilde skyldes de geologiske forhold. Byen ligger på et højdedrag i den nordlige del af det såkaldte Hedeland-plateau med stejle skråninger ned til fjorden, således at grundvandsmagasinerne i plateauet har deres udløb her. Hedeland-plateauet har et øvre grundvandsmagasin i tykke lag af smeltevandsgrus fra den sidste istid og et nedre magasin i bryozokalk og grønsandskalk fra overgangen mellem kridttid og tertiærtid. De to magasiner er adskilt af et vandstandsende lag af moræneler fra en af de tidligere istider. Man får således ret blødt vand fra det øvre grundvandsmagasin, mens borer, der når ned til de dybere liggende lag, giver hårdere, dvs mere kalkholdigt vand¹.

Gennem hele middelalderen og næsten helt op til vor tid har Roskildes borgere fået vand fra kilderne og fra gravede brønde. Der er fundet mange rester af middelalderlige brønde i hele byområdet, og i Roskilde Museums nyåbnede permanente udstilling kan man se en meget velbevaret træbrønd, som blev fundet i Støden for et par år siden og dateret til 1100-tallet.

Mens kilderne næsten altid gav godt vand, har man ofte haft problemer med vandets kvalitet i brøndene både i Roskilde og andre steder. I København, der jo oprindeligt var Roskildes "lillebror", og som ikke havde nogen kilder, anlagde kong Frederik II i 1580 et vandforsyningssystem. Vandet blev ført fra en opstemmet sø ved Emdrup gennem rør af udhulede træstammer til to springvand ved Gammeltorv og Amagertorv, hvor borgerne så kunne hente vand. Højdeforskellen mellem søen og byens torve var 9 m og gav det nød-

vendige tryk til at transportere vandet gennem den 6 km lange rørledning².

I 1729 var kong Frederik IV alvorligt syg, men blev rask igen, da man havde givet ham vand fra Hellig Kors Kilde i Roskilde. Det var åbenbart sundere end vandet i København, og indtil Christian VIII's tid fik hoffet leveret vand fra kilden i Roskilde flere gange om ugen³.

Vandforsyning og vandtårne

I anden halvdel af forrige århundrede fik mange større byer et offentligt vandforsyningssystem. Man var efterhånden blevet opmærksom på sundhedsfaren ved forurening af brøndene og de ofte utætte træledninger, der jævnlige gav anledning til alvorlige sygdomspestidier. Samtidig var de tekniske forudsætninger til stede i form af dampmaskinen, der kunne levere energi til pumperne, og støbejernet, der muliggjorde tætte rørledninger, som kunne holde til store tryk. Man borede ned til grundvandet, som blev pumpet op og renses ved luftning og filtrering m.v. og derefter ført ud til de enkelte ejendomme i trykledninger. Her ved fik man en væsentlig bedre hygiejnisk standard, og man slap for at skulle hente vand ved brøndene. Samtidig fik man så rigelige vandmængder, at man f.eks. kunne skylle rendestenene og installere vandklosetter.

For at udligne forskellene mellem pumpeydelse og forbrug og dermed sikre en jævn forsyning med stabilt tryk var det nødvendigt med et højtliggende vandreservoir. Hvis der ikke var naturlige højdedrag, måtte man bygge et vandtårn, hvor højdebeholderen kunne anbringes og vandet derved få det nødvendige tryk. På denne måde opnåede man, at der altid var vand til rådighed med tilstrækkeligt tryk, også når pumperne ikke arbejdede. Man kunne således pumpe i dagtimerne og lade højdebeholderen sørge for forsyningen om natten. Samtidig havde man en reserve, så der altid kunne skaffes vand til pludselige spidsbelastninger f.eks. ved ildebrande. Man kunne dog også klare sig uden højdebeholder og enten pumpe direkte til forbrugerne, som så måtte leve med ulemperne, eller man kunne installere en beholder med regulerbart lufttryk.

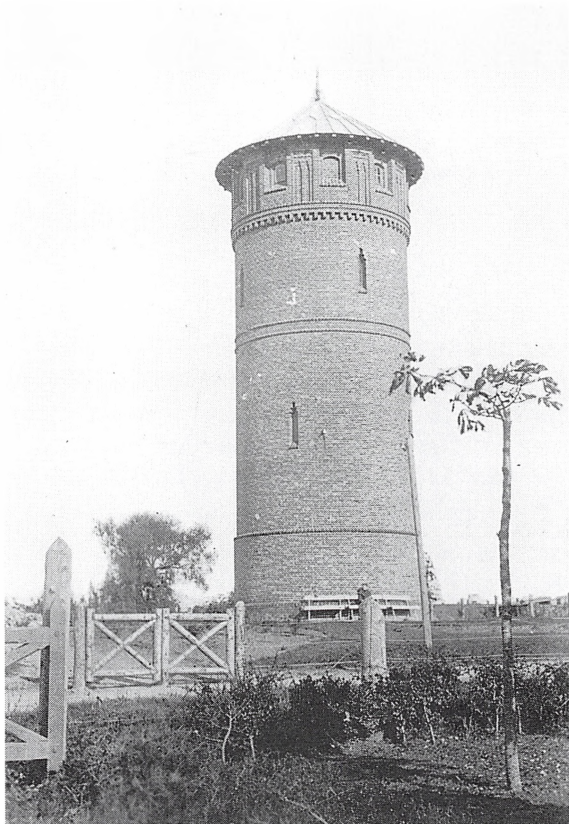
Konstruktionen bygger på princippet om forbundne kar, som de fleste sikkert husker fra skolens fysikundervisning. Det har været kendt

siden oldtiden og blev bl.a. benyttet i det minoiske Kreta og i de græske bystater i Lilleasien⁴.

I Danmark blev det første offentlige vandværk anlagt 1852 i Odense, og 1857-59 fulgte København efter, men i første omgang uden vandtårne.

Roskilde var som nævnt begunstiget af naturen med rigeligt og godt vand fra de mange kilder, så behovet for en offentlig vandforsyning har nok ikke været følt så stærkt her som andre steder.

*Roskilde vandforsynings
første vandtårn fra 1880
fotograferet før det andet
tårn kom til i 1897. Det
lå Jernbanegade 62 og blev
revet ned ca. 1972. Arki-
tekturen var tilpasset ting-
huset overfor og domkirken.
Foto Kunstakademiets
samling af arkitektur-
tegninger.*

Roskildes første “vandtårne”

I 1847 åbnedes en stor vandkuranstalt ved Maglekilde, hvor man kunne nyde det gode vand både indvortes og udvortes. Kurgæsterne skulle dels drikke det sunde kildevand og dels bade i det. Der var således to brusebadetårne, et ved hver ende af bygningens sidefløje. Hvert tårn havde to vandbeholdere af træ på 1. sal, hvortil vandet blev pumpet op fra kilden. Over selve kilden var der et lille, ottekantet tårn af bindingsværk med bolig for en opsynsmand på øverste etage i stedet for vandbeholder. Disse tårne var således ikke rigtige vandtårne, som man normalt opfatter dem. Hele anlægget blev revet ned i 1972, men vindfløjen fra kildetårnet er bevaret og kan stadig ses på taget af den nye kildepavillon⁵.

Jernbanens vandtårne

Jernbanen kom til Roskilde i 1847 og nød også godt af byens gode og rigelige vand. Roskilde blev en slags forsyningscentral for vand til damplokomotivernes kedler på grund af den centrale beliggenhed og vel også, fordi man her kunne få mere blødt vand fra det øvre grundvandsmassin.

Syd for stationsbygningen blev der omkring 1854 opført et vandtårn til forsyning af lokomotiverne. Det var et firkantet tårn af mursten med lavt pyramidetag ligesom tårnene på selve stationen. Vandtårnet var en effektiv pendant til stationen, som de lå på hver sin side af det åbne sporterræn. Arkitekten kendes ikke, men stilen var nærmest romansk som for så mange andre industribygninger på den tid. Det havde således rundbuede vinduer og en rundbuet arkadefrise under taget.

Vandbeholderen var cylindrisk med en kuplet bund i 10 meters højde og kunne rumme godt 35 m³. Øverst i tårntaget var der en skorsten til den kakkellovn, som holdt vandbeholderen opvarmet om vinteren, og tårnets samlede højde inkl. skorsten var ca. 18,5 m. Vandet blev pumpet op i beholderen fra borerne, i begyndelsen med trækraft fra en hestegang. Herfra blev det gennem lange rørledninger ført ud til remisene ved Røde Port og til vandkraner på perronerne, så lokomotiverne kunne få vand, mens de holdt ved stationen. Da DSB gik over til diesellokomotiver, var vandtårnet selvfølgelig overflødig, og det blev derfor revet ned i 1985.

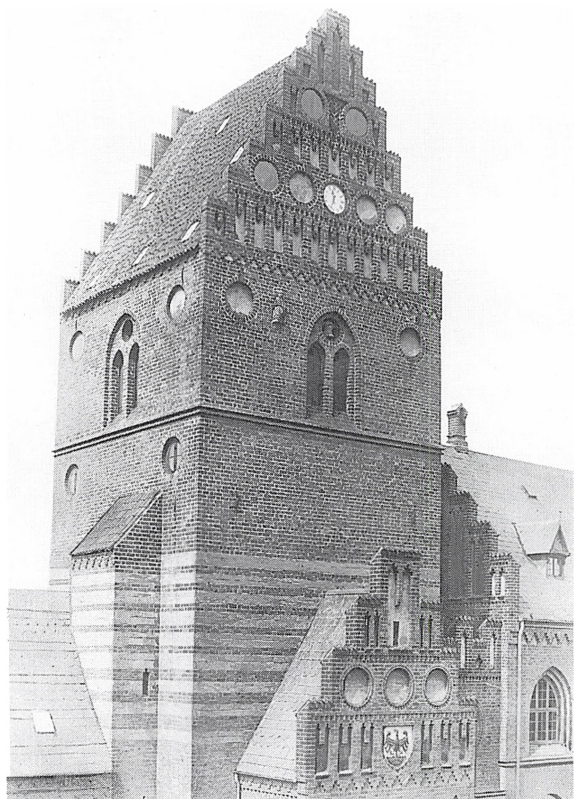
1899-1900 blev der bygget en ny remise ved Skovbogade vest for stationen og få år senere et kombineret vandtårn og rensningsanlæg til forsyning af lokomotiverne. Kedlerne krævede nemlig særligt rent vand bl.a. for at undgå problemer med kedelsten, og det var derfor nødvendigt at rense og afhærde vandet. Bygningen blev opført i 1904 af gule mursten i en lidt anonym jernbanestil med rundbuede vinduer. Den fik desuden et 13 m højt, firkantet tårn med lavt pyramidetag af skifer og en vandbeholder i 9 meters højde. Vandtårnsbygningen eksisterer endnu og blev for et par år siden fredet sammen med hele remisekomplekset, der nu bruges til DSB's veterantog⁶.

Roskildes offentlige vandforsyning

Selvom Roskilde havde mange kilder med godt vand, var situationen ikke uden problemer. I 1875 viste en undersøgelse, at vandet var sundhedsskadeligt i mange af byens brønde, og man begyndte at overveje at anlægge et offentligt vandværk. Der blev nedsat et drikkevandsudvalg, som spurgte en række andre byer om deres erfaringer med vandforsyning, og man undersøgte mulighederne for at oprette 10 offentlige brønde forskellige steder i byen⁷.

I 1878 blev der foretaget prøveboringer vest for Støden, hvor man fandt rigeligt vand af god kvalitet. Vandinspektør V. Poulsen fra København udarbejdede et forslag til et offentligt vandværk med tilhørende forsyningssystem. Det er bemærkelsesværdigt ved, at man i fuldt alvor foreslog at indrette det gamle Sankt Laurentius kirketårn fra ca. 1500 (det nuværende rådhusårn) som vandtårn. Der blev foreslået 2 alternativer: enten en vandbeholder på 500 tønder (65,7 m³) i den øverste etage, hvorved uret måtte flyttes, eller 2 beholdere på hver 100 tønder ved siden af klokkerne samt 1 beholder på 300 tønder i etagen nederunder⁸.

Dette forslag blev heldigvis opgivet igen, selvom Roskilde jo så kunne have pralet med at have Danmarks ældste vandtårn. Efter megen diskussion vendte man tilbage til et tidligere forslag om at opføre et vandtårn overfor det nye ting- og arresthus på Jernbanegade. Her lå det højeste punkt i det daværende byområde, og det blev desuden anført, at det var mere praktisk at have tårnet nærmere stationen af hensyn til jernbanens store vandforbrug.

Rådbustårnet, der kunne være blevet vandtårn, set fra Stændertorvet ca. 1918.

Det blev foreslået at anbringe vandbeholderen i overste etage med uret eller alternativt to mindre beholdere i næstøverste etage med klokken og glambullerne samt en tredje i etagen nedenunder med fængselscellerne og de runde vinduer. Foto Roskilde lokalhistoriske Arkiv.

Vandværket, der blev indviet i september 1880, havde 2 dampmaskiner hver på 5 HK til drift af pumperne, og der blev lagt 18000 fod rørlødnings af støbejern (ca. 5,65 km). Vandet kom dels fra borerne ved vandværket og dels fra nye borer ved to af de gamle kilder, Højbrøndskilden og Hellig Kors Kilde, som efterhånden udtørrede⁹.

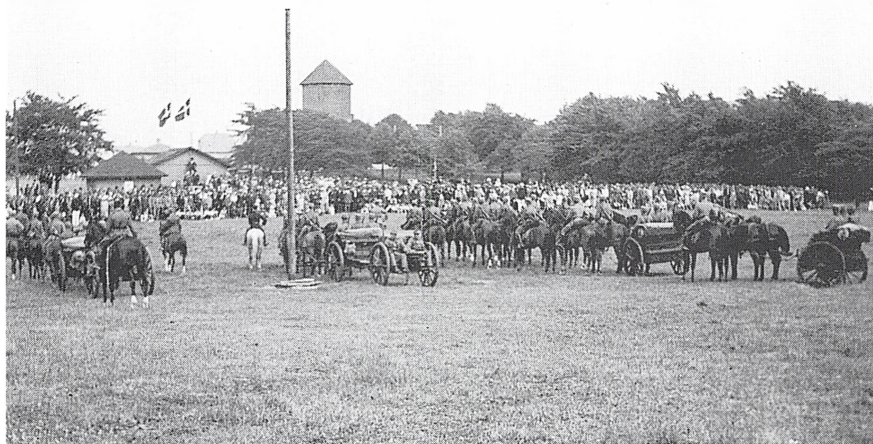
Der var rigelige mængder af rent vand, og de gamle, usunde brønde kunne nu nedlægges. I sin tale ved middagen efter indvielsen sagde byrådets formand, justitsråd Blechingberg, at levningerne fra Roskildes berømmelige fortid havde stor interesse, „men når de kom i berøring med drikkevandet, så havde de en meget uheldig indvirkning på sundheden“¹⁰.

Vandtårnet blev bygget af murerfirmaet Schumacher & Schleder-mann og kunne rumme 55 m³. Både vandinspektør Poulsen og tinghu-sets arkitekt Vilhelm V. Petersen udarbejdede forslag, som byrådet fandt pæne, og i et læserbrev gik professor Jacob Kornerup ind for røde mursten og et udseende som Gåsetårnet i Vordingborg. Byrådet havde bevilget 1000 kr. til tårnets udsmykning, hvoraf 535 kr. blev brugt til røde sten i stedet for gule, og det endte med, at man valgte at udføre tårnet efter en ny tegning af J.D. Herholdt for en merpris af højst 450 kr.¹¹.

I 1897 blev vandtårnet udvidet, dvs der blev bygget et nyt og større tårn ved siden af det gamle. De to tårne blev forbundet med en murstensbue i gotisk stil ligesom Absalonsbuen mellem domkirken og Palæet. Det nye tårn var tegnet af arkitekten V.J. Mørk-Hansen i rigtig middelalderstil med rundbuede dobbeltblændinger og stræbepiller med spidsbuede blændinger. Det flade tag var omgivet af en kamtakket mur ligesom et borgtårn med skydeskår. En tegning fra 1897 viser, at vand-beholderen var udført af nittede jernplader med form som en cylinder med kuplet bund og et rumindhold på ca. 300 m³. De to tårne var omtrent lige høje, ca. 21 m, men det nye tårn var noget kraftigere med en diameter på knapt 10 m¹². Sammen udgjorde de et markant byg-ningsværk og virkede som et vartegn for byen, især når man kom med toget. Tårnene blev taget ud af drift, da det nye store vandtårn var færdigt i 1960. De blev begge to revet ned i 1972, efter sigende fordi man ikke kunne blive enige om hvem, der skulle betale vedligeholdelsen.

Flere vandtårne

Efterhånden som byen voksede, blev vandforsyningen selvfølgelig ud-bygget med nye boringer, flere pumpestationer og mange flere rørled-ninger. I 1893 blev der oppumpet 1.936.770 tønder vand svarende til ca. 697 m³ pr døgn. Med opførelsen af det nye vandtårn i 1897 kunne høj-debeholderne rumme ca. 355 m³ eller godt halvdelen af det normale døgnforbrug. Som en tommelfingerregel regnede man dengang med, at vandtårne skulle kunne rumme mellem 30-50% af døgnforbruget, så Roskilde var rigeligt forsynet. Allerede 1918-19 var vandforbruget næ-sten fordoblet til 480.000 m³ årligt eller godt 1300 m³ pr døgn, og reser-ven i højdebeholderne blev hurtigt for lille.

Dyrskue i Roskilde 1934. I baggrunden ses den øverste ottekantede del af vandtårnet ved Køgevej opført 1917. Foto Roskilde lokalhistoriske Arkiv.

1916-17 overtog Roskilde kommune et privat vandværk ved Haraldsborg og fik dermed et nyt vandtårn ved Frederiksborgvej 80 nord for byen. Det var projekteret 1916 af ingeniør G.R. Ollgaard, 10 m højt, kunne rumme 13 m^3 vand, og blev vistnok fjernet omkring 1957¹³.

Til yderligere supplering af vandforsyningen blev der i 1917 bygget et nyt vandtårn ved Køgevej syd for byen. Det var tegnet af arkitekterne Carl Møller og Svend Sinding som et muret, 21 m højt tårn, hvis nederste del var kvadratisk med skrå afskårne hjørner, mens den øverste del var udkraget og ottekantet med tilsvarende pyramidetag. Vandbeholderen lå ca. 10 m højere end i de gamle vandtårne og var antagelig af beton. Den var cylindrisk med en diameter på 7 m, en højde på 5,5 m og et samlet rumindhold på ca. 200 m^3 . Tårnet lå ved Bakkegård overfor den gamle dyrskueplads omgivet af høje træer, så det synede ikke så stærkt i bybilledet som de to ældre tårne. Det blev antagelig revet ned i slutningen af 1960'erne¹⁴.

Det nyeste vandtårn

Roskilde blev ved med at vokse, og vandforbruget fortsatte med at stige, så højdebeholderne blev efterhånden helt utilstrækkelige til at stabilisere vandtrykket. Fra 1930 oversteg det årlige forbrug 1 million m³, og i 1958-59 nåede det op på 2.830.000 m³ svarende til et middeldøgnforbrug på 7750 m³ eller mere end 10 gange højdebeholderens kapacitet. Beboerne i de højt beliggende lejligheder måtte gennem mange år vænne sig til at undvære vand flere timer dagligt i sommertiden. Efter krigens slutning i 1945 forsøgte man at afhjælpe de værste ulemper bl.a. ved at installere trykforøgeranlæg, men situationen blev mere og mere uholdbar.

I 1948 blev der fremsat forslag om et nyt vandtårn på 5000 m³ i kote 80 dvs. med beholderens vandspejl 80 m over havets overflade. Der gik åbenbart politik i sagen, så der skete ikke rigtig noget, selvom der af og til kom nye forslag på bordet. Fra o. 1950 findes således en tegnet skitse af et vandtårn ved Bymarken på 3000 m³ med en lav, cylindrisk beholder båret af 8 betonpiller. I 1953 lykkedes det at få en aftale om placeringen af et fremtidigt vandtårn, og i 1957 kom der endelig gang i sagen¹⁵.

Ingeniørfirmaet Chr. Ostenfeld & W. Jønson (nu Cowi A/S) og dets arkitekt Buna udarbejdede 3 forslag til et nyt vandtårn ved Bymarken med en cylindrisk vandbeholder på 6000 m³ og eventuelt et ekstra reservoir på 1000 m³. I det ene forslag hvilede beholderen på cylindriske vægge og et centralt trappetårn. I det 2. og 3. forslag var vandbeholderen båret af 10 søjler og et trappetårn, men i det 3. var trappen flyttet ud til siden, og vandreservoiret udformet som et svømmebassin på godt 16x16 m mellem søjlerne. Ideen om at kombinere vandtårnet med et svømmebassin opstod, da det blev påpeget, at der ikke kunne vokse græs under tårnet. Byrådet gik ind for ideen, bl.a. fordi man samtidig havde planer om at bygge en skolebadeanstalt til Hedegårdenes skole. Det indgik også i overvejelserne, at man så kunne lukke den gamle varmbadeanstalt i Læderstræde¹⁶.

Projektet blev omarbejdet under medvirken af Palle Jacobsen og Hans Christiansen, der var arkitekter på skolebadeanstalten, og det hele endte med det nuværende vandtårn ved Bymarken, populært kaldet "UFOen". Det blev færdigt i 1960 og er ca. 33 m højt med en 6000 m³ vandbeholder, der hviler på 8 søjler med et særligt trefliget tværsnit, så de ikke kom til at virke for massive. Tårnet blev opført af forspændt

Roskildes nyeste og største vandtårn set fra Bymarken 1994. Man ser tydeligt de treflagede søjler og restauranten på toppen, og bag Roskilde Badets indgang skimtes svømmebassen. Foto Flemming G. Rasmussen.

beton af entreprenørfirmaet E. Pihl & Søn efter en dengang lidt utraditionel metode, hvorved man sparede både tid og penge. Bærepratformen blev gjort færdig på jorden og løftet med hydrauliske presser understøttet af præfabrikerede betonelementer, der blev kaldt "oste" og senere blev indstøbt i søjlerne.

Vandbeholderen er en 13 m høj cylinder med diameter 38 m, svagt kegleformet bund og udvendigt dekoreret med et krydsmønster. Den består af to adskilte dele, en indre cylindrisk på 1700 m³ og en ydre ringformet på 4300 m³, så man kan inspicere, rengøre og reparere den ene, mens den anden er i drift.

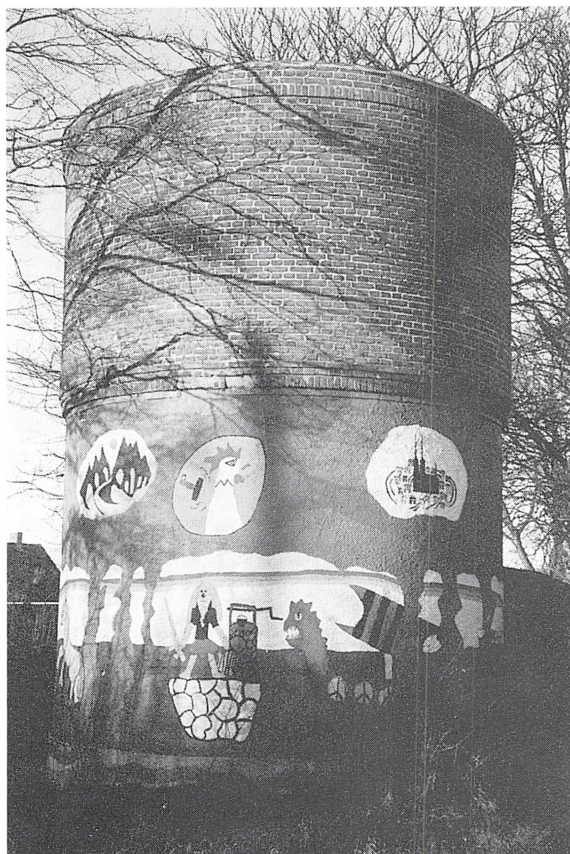
Roskildebadet blev tegnet af Palle Jacobsen og L. Buna og taget i brug i 1961 både til skolebadning og som offentlig badeanstalt. Det består af en svømmehal på 11x25 m med parabolisk tag og store glasvægge anbragt mellem vandtårnets søjler samt en bade- og omklædningsbygning ved siden af.

Roskilde er vistnok stadig det eneste sted i verden, hvor man har et vandtårn kombineret med en svømmehal, men der kom som bekendt flere anvendelser af tårnet. I de 3 forslag fra 1957 var det forudset, at taget kunne bruges til civilforsvar eller radiofoni. Under et besøg på tårntaget blev W. Jønson og byggeudvalgets formand apoteker Ingvorsen så imponerede af den flotte udsigt, at det blev besluttet at opføre en udsigtspavillon med restaurant heroppe. Ved siden af trappen til vandbeholderen blev der installeret en elevator, som desværre var tilbøjelig til at sidde fast om vinteren. Restauranten blev åbnet i juli 1961 og fik naturligvis navnet "Toppen". Den fjerde anvendelse, nemlig som reklameplads for et bilmærke, er heldigvis ophørt for længe siden¹⁷.

Vandtårnet vakte betydelig opmærksomhed, vel nok især på grund af den kombinerede anvendelse, og blev bl.a. omtalt i det internationale tidsskrift "Popular Science" december 1963.

Private vandværker i Roskilde

I landsbyerne omkring Roskilde fik man sit vand fra gravede brønde, og desuden havde man gadekær, hvor man kunne vande heste og rengøre vogne og redskaber. Efterhånden blev der også her anlagt vandværker, som regel i form af interessentskaber, med brugerne som interessenter, der hæftede for vandværkets forpligtelser. Der har været omkring 20

Det lille vandtårn på legepladsen Holbækevej 74. Det stammer fra 1922 og tilhørte det private vandværk Sønderlund. Den nederste del er dekoreret af kvarterets børn bl.a. med Roskildemotiver. Foto Mogens Sander Hansen.

sådanne vandværker i Roskilde-området, men de fleste er nu nedlagt eller sluttet sammen med Roskildes kommunale vandforsyning. Senest forsvandt Svogerslev Vandværk I/S i oktober 1997, og der er nu kun 5 af dem tilbage, nemlig Darup, Gammel og Ny Himmelev, Vindinge og Veddelev Strand. Det er lidt usikkert, hvor mange af de private vandværker, der havde deres eget vandtårn, men de fleste klarede sig med en pumpe og eventuelt en vandbeholder med trykluft, en såkaldt hydrofor.

Et af de ældste private vandværker er Vindinge vandværk I/S, der blev oprettet i august 1897 og anlagt i december samme år. Det bestod

dengang af en “vandhøj” med pumpe og vindmotor på gårdejer Holger Holgersens mark. Man havde oprindeligt vedtaget at bygge et vandtårn, men det blev opgivet, da man fandt højden tilstrækkelig til at sikre forsyningen. I stedet vedtog man, at smeden skulle lukke op og i for vandet og dreje motoren i vind formedelst 2 kr. om måneden. Den første vindrose blev ødelagt af storm i 1911, så man måtte købe en ny og større. Vandværket fik nye bygninger i 1971 og eksisterer stadig i bedste velgående¹⁸.

Gammel Himmelev vandværk I/S blev stiftet i 1907 og eksisterer ligeledes endnu. Det fik heller ikke noget vandtårn, men en stor vandbeholder med pumpe og vindmotor, da der endnu ikke var indlagt elektricitet i området.

I Sønderlundsparken ved Holbækvej ligger et lille, rundt, muret vandtårn, som stammer fra Vandværket Sønderlund I/S, der blev oprettet i 1922. Vandet var så fint, at det kunne sendes direkte til forbrugerne uden behandling, men tårnet var kun ca. 8 m højt, og man fik efterhånden problemer med trykket. Mange beboere kunne ikke få vand på 1. sal, hvis der samtidig blev tappet vand i stuen. I 1979 blev der indrettet offentlig legeplads på grunden, og området blev desuden brugt af beboerne til fastelavnsfester og andre fælles arrangementer. I 1990 overtog Roskilde kommune vandforsyningen, og i 1992 blev tårnets nederste del udsmykket med malerier af de omkringboende børn som et temadagsprojekt under ledelse af kunstnerne Anders Hjuler og Ole Munck¹⁹.

Trekronervejens Vandværk I/S blev stiftet i oktober 1926 af beboerne ved Københavnsvejen, Ladegårdsvejen og Trekronervejen. Der blev optaget et lån på 25.000 kr. og anlagt et vandværk med et 12,5 m højt, muret vandtårn og en 44 m³ vandbeholder af beton. Tårnet var tegnet af ingeniør V. Holgersen og blev opført af muremester R. Sørensen i Roskilde, idet man ikke ønskede at give arbejdet til en udenbys mester. Efterhånden blev tårnet for lille, og man overvejede i nogle år at installere et trykforøgeranlæg, men i stedet vedtog man i januar 1976 at lade Roskilde kommune overtage vandforsyningen og lade vandtårnet fjerne²⁰.

På ældre kort over Roskilde er der foruden vandtårnet ved Haraldsborg vist 3 vandværker i den tidligere Sankt Jørgensbjerg kommune. To

af dem tilhørte Hedegårdenes Vandværk I/S, der med 5-600 interessenter var det største private vandværksselskab i Roskildeområdet. Det ene lå nord for Københavnsvejen og blev lukket for nogle år siden, da vandet var forurenet, men vandtårnet eksisterer endnu. Det ligger på et lille højdedrag ved Byageren, hvor det fungerer som reklame for Roskilde El Aps. Det er bygget i 1906 af røde mursten som et ca. 5 m højt, cirkulært tårn eller måske snarere en højtliggende cisterne. Det andet af Hedegårdenes vandværker lå ved Ruggårdsvej/Ledagervej syd for Københavnsvej og var i drift til 1993, hvor man besluttede at lade Roskilde kommune overtage vandforsyningen. Den tilhørende 10 m høje vandbeholder af beton fra 1922 blev derefter fjernet, men pumpehuset findes endnu i en af baghaverne²¹.

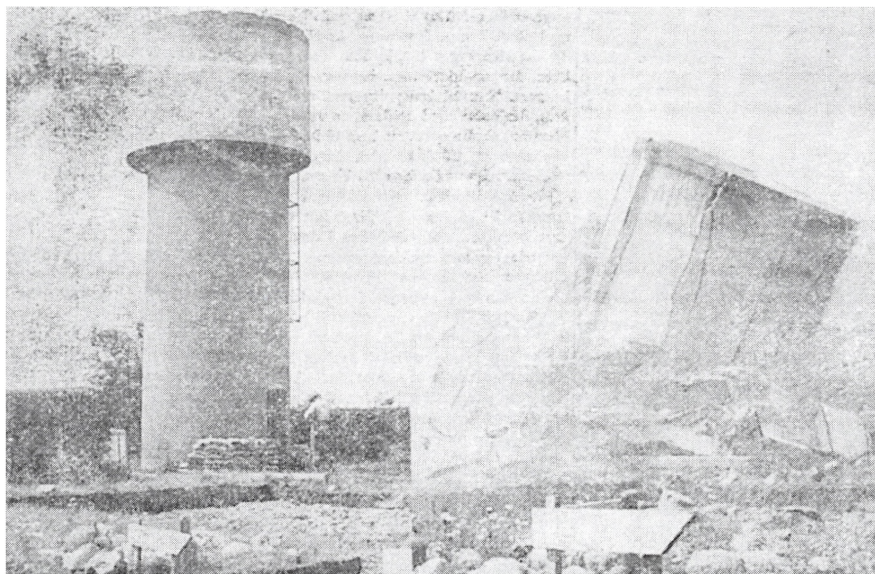
På kortene ses også et vandtårn mellem jernbanen og Bakkedraget. Det var 10 m højt, opført af jernbeton og var i drift til 1947, hvor det blev overtaget af Roskilde kommune. Det vakte åbenbart mere opmærksomhed ved sin dramatiske død end ved sit stille liv. I 1956 skulle der nemlig bygges en villa på grunden, hvorfor tårnet blev sprængt i luften af Sjællandske Ingeniørregiment og derefter behørigt omtalt i den lokale presse²².

Andre vandtårne

Foruden jernbanerne har også andre større virksomheder i Roskilde haft deres egen vandforsyning, bl.a. andelssvineslagteriet, Sankt Hans hospital og flere af garverierne. Garverierne blev nedlagt for mange år siden, men slagteriet eksisterer endnu som en del af Slagteriskolen, og her findes stadig et vandtårn tegnet af Carl Madsen i 1912. Det 13 m høje, firkantede tårn har en 30 m³ vandbeholder af beton og er nu næsten helt indesluttet af andre bygninger, men dets øverste del med træbeklædning kan stadig ses fra sydvestsiden²³.

Roskilde Vaskeri på hjørnet af Søndre Ringvej og Maglegårdsvej har sit eget vandtårn, fordi man har brug for blødt vand til de moderne vaskemidler. Det er bygget af beton 1952 i en enkel, funktionalistisk stil med en cylindrisk vandbeholder, der bæres af 3 par skråstillede piller.

Nord for Roskilde ligger Forsøgscenter Risø, der har sit eget vandværk med vandtårn. Tårnet blev opført 1957-58 i forbindelse med det øvrige forsøgsanlæg og er ligesom dette tegnet af arkitekterne Preben

Vandtårnet på Bakkedraget 16 blev forsidestof, da det blev sprængt i luften i 1956. Her ses to billeder fra „Roskilde Tidende“ for og efter sprængningen.

Hansen og Paul Niepoort med Steensen & Varming som rådgivende ingeniører. Det er 40 m højt og rummer 300 m³. Stilen er strengt funktionalistisk, og tårnet består kun af en cylindrisk vandbeholder af jernbeton, der bæres af en høj betonsøjle med trapper op til beholderen. Det har således en vis lighed med en tysk håndgranat fra Anden Verdenskrig. Overst ses en luftværnssirene og under beholderen en balkon beklædt med blåmaljerede jernplader ligesom Risøs øvrige bygninger. Tårnet ligger for sig selv på den anden side af landevejen, hvor det markerer sig stærkt i det åbne landskab som Risøs vartegn. For yderligere at fremhæve denne funktion, er man for nylig begyndt at lade det være belyst om aftenen²⁴.

De gårde, der ligger udenfor landsbyerne, har selvfølgelig også brug for vand. Tidligere havde de som regel deres egen brønd, hvor vandet blev hentet op med spande og eventuelt en vippe eller en vinde. Senere fik man ofte en hånddrevet pumpe eller en pumpe med vindmotor, og i

nogle tilfælde byggede man også et lille, simpelt vandtårn. Et eksempel på et sådant privat vandtårn kan stadig ses på Gildesgård i Kamstrup syd for Roskilde. Det er et rundt, hvidkalket tårn af mursten fra 1916²⁵.

Arkitektur og arkitekter

Formålet med at bygge et vandtårn er som nævnt at skaffe den nødvendige højde til vandbeholderen, så vandet kan føres frem til brugerne med tilstrækkeligt tryk. Det er en bygningstype, hvor der først og fremmest stilles krav til funktionsdygtighed, og mange vandtårne er da også meget funktionalistiske i deres arkitektur.

Alene i kraft af sin højde vil et vandtårn ofte være en af de mest dominerende bygninger i bybilledet, og et sådant vandtårn er ofte blevet vartegn for den by, hvor det ligger. Der er således gode grunde til at give vandtårnene en passende arkitektonisk udformning, og mange kendte arkitekter har i tidens løb bidraget hertil.

De ældste vandtårne i Danmark blev opført i sidste halvdel af forrige århundrede, hvor historicismen var den herskende stilart. De blev bygget af mursten som det naturligste og bedst egnede materiale og ofte med udstrakt brug af formsten til dekorative detaljer. Arkitekterne lod sig inspirere af de gamle historiske bygninger og stilarter, og de fleste vandtårne fra den tid kom til at ligne middelalderlige borgtårne.

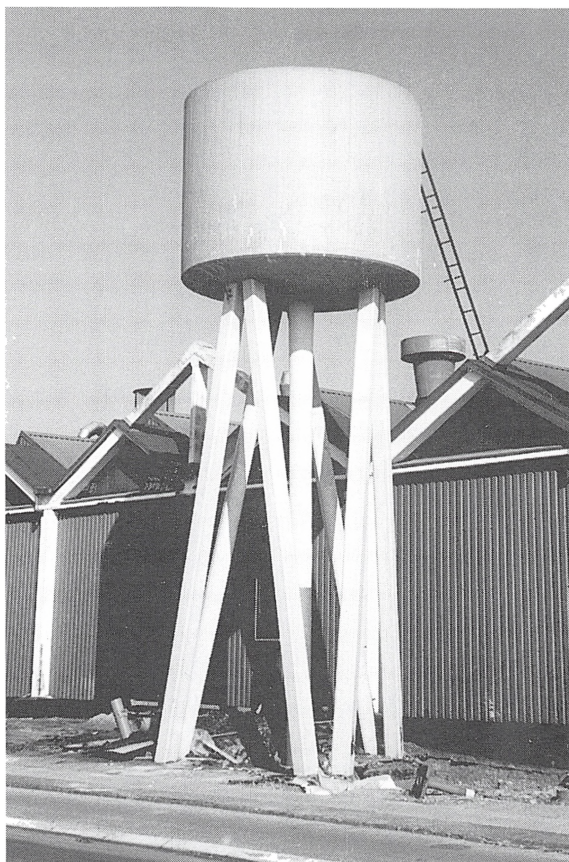
Omkring århundredeskiftet kom jernbeton frem som et nyt byggemateriale. Det viste sig særligt velegnet til beholdere, som let kunne støbes i enhver ønsket form, og Danmark blev hurtigt et foregangsland på dette område. Allerede i 1902 blev den første vandbeholder til et vandtårn udført af jernbeton og i 1907 et helt vandtårn. Det gav nye muligheder for arkitekterne, som nu kunne udfolde sig med Jugendstilens kurver og andre utraditionelle former²⁶.

I Roskilde har man både enkle vandtårne af traditionel type og arkitekttegnede tårne med en mere kunstnerisk udformning.

Det første vandtårn i Jernbanegade blev bygget efter en ændret tegning af Johan Daniel Herholdt (1818-1902), en af historicismens mest kendte arkitekter. Han var etatsråd, professor og kgl. bygningsinspektør og tegnede en lang række bemærkelsesværdige bygninger som f.eks. Universitetsbiblioteket, Nationalbanken og den anden hovedbanegård i København og rådhuset i Odense. I Roskilde medvirkede han ved kapel-

*Flere større industri-
virksomheder har deres eget
vandtårn, således også
Roskilde Vaskeri, der her
er set fra Maglegårdsvej.
Tårnet er opført 1952 af
beton i enkel, funktionali-
stisk stil. Foto Mogens
Sander Hansen.*

let på Gråbrødre kirkegård og restaureringen af domkirken foruden vandtårnet, og desuden tegnede han den nye kirke i Vindinge 1874 og Duebrødre Klosters hospital på Stændertorvet 1878. Det nyeste af de to vandtårne i Jernbanegade, er tegnet i 1897 af Volmer Johannes Mørk-Hansen (1856-1929). Han blev arkitekt fra Kunstakademiet 1883 og har arbejdet for professor Hans J. Holm, der restaurerede Absalonsbuen og tegnede den nye Vor Frue kirke syd for Roskilde i 1907. Der findes flere værker af Mørk-Hansen i Roskilde: springvandet på Stændertorvet, facaden på Domapoteket og Schmeltz' stiftelse i Allehelgensgade, alle

fra årene 1897-99. Vandtårnet omtales i Weilbachs Kunstnerleksikon som et af hans hovedværker bl.a. med ordene: "lidt ensformig og sværmerisk historicisme". Senere udarbejdede han sammen med sin ven Carl Brummer forslag til det nye Christiansborg slot og til Fredspaladset i Haag²⁷.

Tegningerne til det lille jernbanevandtårn ved DSB's remise er signeret Seemann juli 1904. Det må være Frederik V. Seemann, der var banebestyrer på Sjælland fra april 1904 til sin død i 1912. Han blev civilingeniør i 1865 og arbejdede i flere år med anlæg af jernbaner i Jylland og Fyn, men om han selv har tegnet bygningen i Roskilde har ikke kunnet afgøres²⁸.

Georg Rasmus Ollgaard (1868-1946) var civilingeniør fra 1891, og efter nogle års ansættelse ved Københavns og senere Gentofte kommunes vandværker blev han selvstændig rådgivende ingeniør i Hellerup i 1902 med vandforsynings- og kloakanlæg som speciale. Han tegnede en lang række vandtårne forskellige steder i landet, foruden Haraldsborg bl.a. i Hedehusene, Frederikssund, Ballerup, Brede og Nykøbing Sj. Virksomheden blev videreført af hans søn og 2 sønnesønner og eksisterer endnu.

Carl Møller (1887-1965), der sammen med Svend Sinding tegnede vandtårnet på Køgevej, var født i Brøndbyvester og gik på Kunstakademiet 1911-14. Han arbejdede det meste af sin tid i Roskilde bl.a. som tegnelærer ved katedralskolen, og mange kendte bygninger i Roskilde er tegnet af ham. Det gælder således Roskilde Bank i Algade, KFUM i Kornerups Vænge (nu politistation), Absalonsgades Skole, "Skandinavien" i Domkirkestræde, "Monopol" i Skomagergade, "Dagbladet" i Hersegade, plejehjemmet på Kong Valdemarsvej, ombygningen af Liebes gård til brandstation samt en del skoler i Roskilde og omegn. Hans værker betegnes som "tidstypisk, solidt og redeligt murstensbyggeri".

Svend Sinding (1881-1929) var ligeledes uddannet på Kunstakademiet og var bl.a. medarbejder hos Martin Borch ved opførelsen af det gamle Rigshospital. Som leder af Ingeniørkorpsets tegnestue byggede han kaserner i mange sjællandske byer, herunder også en militær administrationsbygning i Roskilde.

Laszlo Buna (født 1920 i Ungarn) kom til Danmark i 1945 og blev

*Risos vartegn er vandtårnet
ved Frederiksborgvej.*

*Det er bygget i moderne
stil ligesom forsøgsanlægget
og minder lidt om en gam-
mel tysk håndgranat. Foto
Mogens Sander Hansen.*

arkitekt MAA i 1952. Han arbejdede i 25 år for Ostenfeld & Jønson bl.a. med skalkonstruktioner til sports- og svømmehaller.

Palle C.C. Jacobsen (født 1912 i Roskilde) blev arkitekt fra Kunstakademiet 1936 og har haft tegnestue i Roskilde siden 1940. Her har han dels opført enfamiliehuse, især som elementbyggeri, og dels større bygninger som f.eks. Hedegårdenes skole, Ibsparken i Himmelev og rådhuset i Lejre. Han var desuden medstifter af Roskilde Kunstforening.

Preben Hansen (1908-89) blev professor i bygningskunst 1955 og kgl. bygningsinspektør 1958 og har som sådan tegnet en lang række offent-

lige bygninger. Foruden Risø og dets vandtårn har han bl.a. opført Slagteriernes Forskningsinstitut, Slagteriskolen og den nye katedralskole i Roskilde. Hans bygninger er overvejende funktionalistiske, ofte med inspiration fra USA.

Paul Erik Niepoort (født 1922) er uddannet i Århus og ved Kunstakademiet i København. Hans bygninger er inspireret af moderne finsk arkitektur, især A. Aalto og V. Revell, og er ofte blevet rost for deres originalitet. Foruden Risø, Carlsbergs isotoplaboratorium og Sønderbro kirke i Horsens er han navnlig kendt for et stort antal offentlige bygninger i Sverige.

Valdemar Holgersen (1899-1967) var født i Vindinge som søn af gårdejer Holger Holgersen, der var med til at oprette Vindinge Vandværk I/S og blev dets formand i 1915. Han blev selv bygningsingeniør fra Polyteknisk Lærestanstalt i 1924 og derefter ansat ved Roskilde kommune, hvor han blev stadsingeniør i 1963. En tegning af Trekronervejens vandtårn er signeret V. Holgersen nov. 1926 og er formentlig udført af ham.

Albert Emil Mogensen (1885-1923) blev bygningsingeniør fra Polyteknisk Lærestanstalt i 1907 og uddannede sig som specialist i jernbeton bl.a. i Berlin. Han arbejdede nogle år ved havnevæsenet i Odense og begyndte egen rådgivende ingeniørvirksomhed her i 1918. Han var konsulent for Hedegårdenes Vandværk i 1922 og udarbejdede 2 forslag til en vandbeholder af jernbeton ved Ruggårdsvej. Den 30. august 1923 omkom han sammen med 6 andre under en stormflod ved Rejsby dige nord for Tønder, hvor han ligeledes var konsulent.

Carl Johan Madsen (1871-1950) blev kemiingeniør i 1894 og arbejdede et par år med gæringsfysiologi. I 1896 blev han konsulent for de Samvirkende Danske Andelslagterier, og 1907 startede han sin egen ingeniørforretning i København med slagterier som speciale.

Roskilde Vaskeri er projekteret af Andelsvaskeriernes Landsforening i 1950. Bygningerne og antagelig også vandtårnet er tegnet af FDB's arkitekt Hans Nielsen (1923-88). Udformningen minder en del om vandtårnet ved Dehns Vaskeri i Buddinge fra 1936, der er tegnet af Poul Henningsen, måske bedre kendt som PH²⁹.

Bevaring af vandtårne

Roskilde har og har haft flere arkitektonisk interessante vandtårne. Man kan beklage, at de tidstypiske gamle vandtårne ved Jernbanegade og Køgevej er forsvundet, men både det nye vandtårn ved Bymarken og Risøs vandtårn er spændende bygningsværker og vil forhåbentlig blive bevaret mange år endnu. Jernbanens gamle vandtårnsbygning udgør sammen med remisen et historisk interessant industrimiljø fra tiden omkring århundredeskiftet og skulle være sikret ved fredning. Tårnet ved Gildesgård er ikke nævnt i Roskilde byatlas, men de to små tårne fra private vandværker er begge klassificeret med middel bevaringsværdi, og man kan håbe, at de så vil blive bevaret. De er en karakteristisk del af bybilledet og illustrerer tidligere tiders vandteknologi, og så kan de minde om, hvor vigtigt vand er for os allesammen³⁰.

Noter:

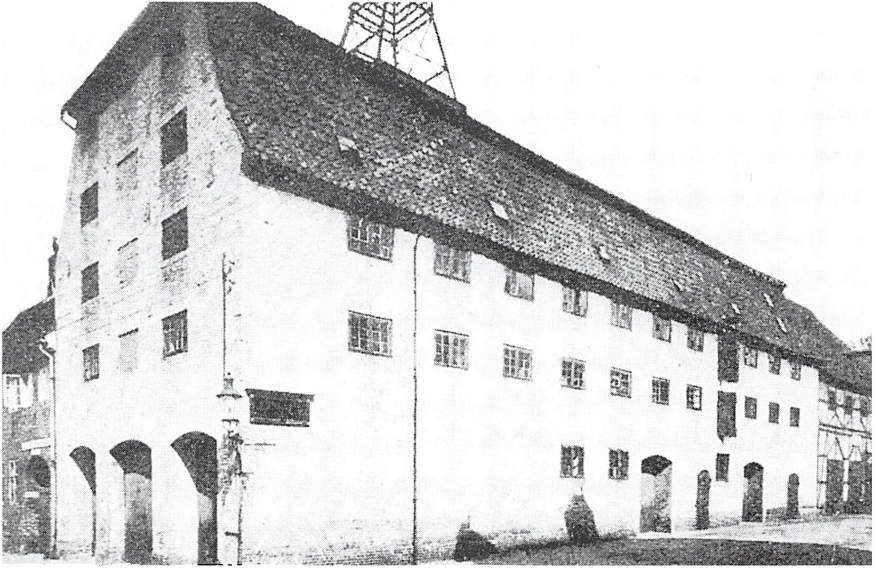
1. Roskilde-egnens geologi er beskrevet flere steder, f.eks. i Roskilde Bys Historie – tiden indtil 1536. (red. Frank Birkebæk m.fl.). Historisk Samfund for Roskilde Amt og Roskilde Museums Forlag 1992.
2. Per Langsøe Christensen m.fl.: Må guldæblerne springe i hundred år. Nationalmuseets arbejds-mark 1997. København 1997.
3. Lotte Fang: Kilder i Roskilde. Forlaget ROAS, Roskilde 1993.
4. Opfindelsernes Bog, 4. udg. v. Helge Holst. København 1926.
5. Ida Haugsted: Maglekilde Vandkuranstalt. Hist. årbog for Roskilde amt 1994.
6. Thomas Kappel: Roskilde Station 1847-1997, banens byggeskik. Roskilde Museums Forlag 1997. Desuden tegning i Roskilde kommunes bygningsarkiv.
7. Roskilde byråd. Drikkevandsudvalgets forhandlingsprotokol 1876-80. Landarkivet for Sjælland. Kopi i Roskilde lokalhistoriske Arkiv.
8. V. Poulsen: Vandværket i Roskilde. København 1878. Trykt forslag i Roskilde lokalhistoriske Arkiv.
9. Se note 7.
10. Roskilde Avis 6. september 1880.
11. Roskilde Avis 5. og 6. marts 1880. Herholdts tegning er nævnt i et brev til vandværksudvalget den 7. maj 1880. Roskilde byråd, vandværkssagen (journal-sager) 1880. Landarkivet for Sjælland.
12. Weilbachs Kunstnerleksikon 3.

- udg., København 1947-52 og 4. udg. 1994 ff. Tegning i Roskilde lokalhistoriske Arkiv.
13. Lotte Fang: Kilder i Roskilde. Roskilde kommune 1980. Udgivet ved vandforsyningens 100 års jubilæum. Fotografi og database i Esbjerg Museum.
  14. Se note 12. Desuden Roskilde byråd, vandværksudvalgets forhandlingsprotokol 1884-1912. Landsarkivet for Sjælland.
  15. H.O. Eriksen: Roskilde bys vandforsyning, Stads- og havneingeniøren nr. 9, 1960.
  16. L. Buna og W. Jønson: Forslag til vandtårn (med 3 modelfotos), København 20/11-1957. Roskilde lokalhistoriske Arkiv.
  17. J.J. Jessen: 6000 m³ vandtårn i Roskilde. Stads- og havneingeniøren nr. 9, 1960. Desuden oplysninger fra L. Buna.
  18. Vindinge Vandværk 1897-1997. Vindinge Lokalhistoriske Tidende nr. 8, 1997. Desuden notat i Roskilde lokalhistoriske Arkiv.
  19. Velkommen til Sønderlund. Sønderlundsposten, Roskilde ca. 1992. Pjece af Werner Rasmussen m.fl. uden år.
  20. Trekronervejens vandværk, forhandlingsprotokol 1926-76 samt tegninger i Roskilde lokalhistoriske Arkiv.
  21. Hedegårdenes vandværk, forhandlingsprotokoller samt oplysninger fra Roskilde kommunes bygningsinspektorat.
  22. Roskilde Tidende 3. juli 1956.
  23. Tegning i Roskilde kommunes bygningsarkiv.
  24. Arkitekten nr. 24, 1959, s. 436. Desuden oplysninger fra Forsøgscenter Risø.
  25. Overst på tårnet findes en lille tavle med følgende tekst: „1895 blev Gildesgaard bygget. Vandværket 1916. Den gamle Gaard 1777“.
  26. Jørgen Sestoft: Arbejdets bygninger. Danmarks arkitektur (red. Hakon Lund) bd. 2, København 1979.
  27. De biografiske oplysninger om arkitekter er gengivet efter Weilbachs Kunstnerleksikon, 3. og 4. udg., jvf. note 12.
  28. De biografiske oplysninger om civilingeniører er gengivet efter Den Polytekniske Lærestalts Kandidater 1829-1929 (red. R. Jespersen), København 1930, og Dansk Civilingeniørstat 1942 (red. Aage Hannover), København 1942.
  29. Tegninger i Roskilde kommunes bygningsarkiv. Se også note 26.
  30. Roskilde. Bevaringsværdier i byer og bygninger 1990. Miljøministeriet 1990.

Sukkerhuset fortæller

af Halvor Petersen

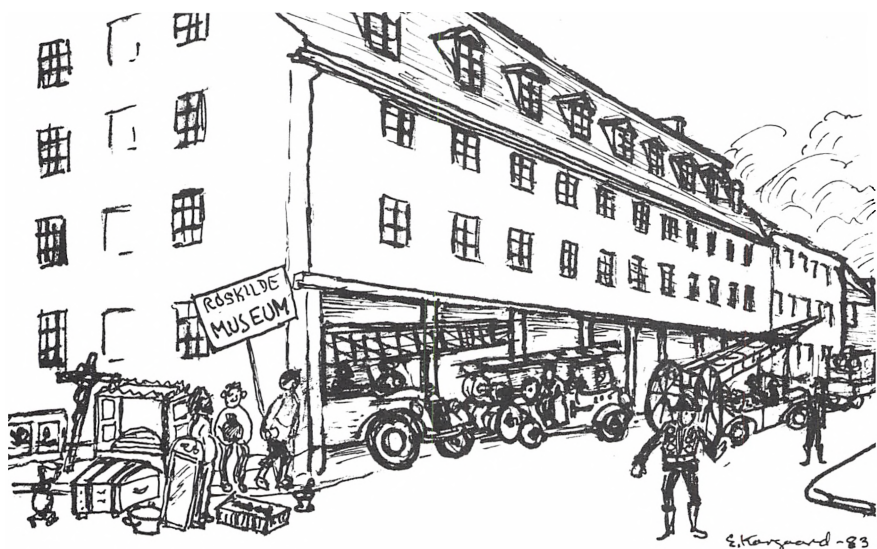

Sukkerhuset ca. 1915 med porte mod Skt. Ols Gade. Foto Kr. Hude.

Meget har jeg oplevet siden rejsegildet 27. oktober 1763. I min høje alder, hvor jeg er blevet til udstillingsbygning for en del af tidernes samling fra Roskilde Museum, kan jeg se tilbage på en omtumlet tilværelse.

I snart 235 år har jeg ligget her med gavlen ud til Sankt Ols Gade. Mange af byens borgere husker, da min facade ud mod Sankt Ols Stræde havde otte store porte. Bag dem holdt brandbiler og ambulancer klar til udrykning. Nu er portåbningerne muret til, og facaden har fået sit gamle udseende tilbage.

Jeg er kendt som Sukkerhuset. Navnet stammer fra mine første 16 år, hvor jeg var sukkerraffinaderi. Her blev der fremstillet kridhvide sukkertoppe af det brune, klæbrige råsukker, der var udvundet af sukkerør på de dansk vestindiske øer og hjembragt til København.

Brandfolkene rømmer Sukkerhuset, og museet rykker ind. Tegning af Erik Kargaard 1983.

I det første år efter rejsegildet skete der takket være kommerceråd Johan Jørgen Holst flere ting af største betydning for driften af raffinaderiet, som Frederik 5. havde givet ham privilegium på at oprette. Han antog interessenter. Der blev indlagt vand fra en nærliggende kilde i Sankt Ols Gade. Det ny fartøj Arken fragtede råsukker og stenkul fra København til Roskilde og kunne nu lægge til ved den nyistandsatte skibsbro. Den velanbefalede sukkermester Niels Breegaard stod for raffineringen, og der blev oprettet oplag i en række sjællandske købstæder og på Møn. I København eller i provinsen, hvor der allerede var anlagt raffinaderier, måtte raffinaderiet i Roskilde ikke sælge raffineret sukker eller sirup.

Kom indenfor! Så skal jeg fortælle, hvor raffineringen af råsukkeret foregik.

– Du går ind gennem porten til Liebes gård, passerer kustomden, fortsætter gennem døren til højre i porten og står nu i Roskildes oldtid. Her, hvor museets samlinger begynder, blev råsukkeret modtaget i sin tid. I hele stueetagen var lofthøjden lige som i dag ca. 3½ meter.

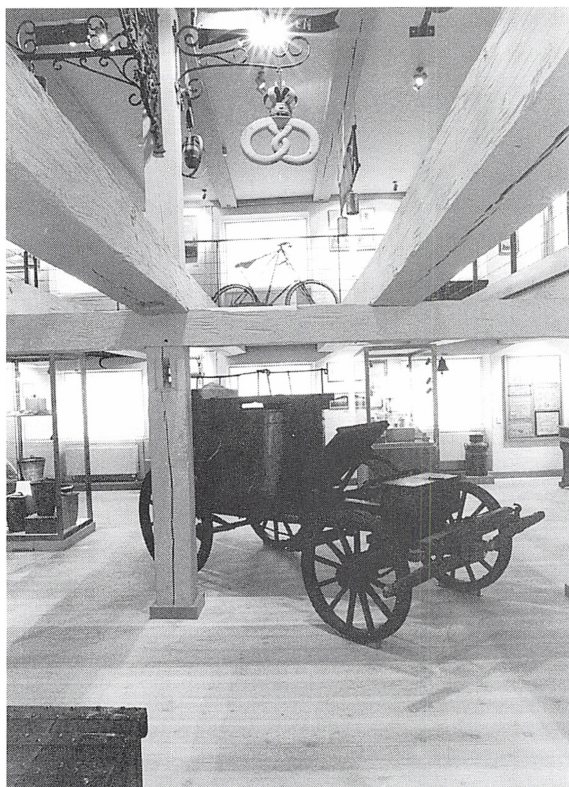
I vestgavlen, hvor det store maleri af stendyssen hænger, var der en port ud til Sankt Ols Gade. Porten førte ind til rummet her, hvor rå sukkeret blev oplagret. Det blev skovlet op i tre båse efter at være tømt ud af tønderne, som det var blevet transporteret i. Dette lagerrum strakte sig hen til, hvor jernalderudstillingen begynder. Her var det ved en tværmur skilt fra sukkerkogerummet, der optog det meste af den øvrige del af stueetagen.

I jernalderudstillingen står du i noget af kogerummet. Resten af det lå, hvor Teknisk Forvaltning har kontorer i dag. I sukkerkogerummet var anbragt to store kobberkøgepander. Heri blev rå sukkeret først rensset under opvarmning i kalkvand tilsat okseblod. Efter afskumning blev opløsningen siet i kobberklarekedlen og inddampet, indtil den lod sig trække i tråde mellem fingrene. Måske har du fantasi til at fornemme den sydende lyd fra kogepanderne, lugte blodet og høre sukkermersteren give sine ordrer til svendene og drengene.

De lave lofter i Sukkerhuset under ombygning. Foto Flemming G. Rasmussen.

De lave lofter med de nye udstillinger. Foto Flemming G. Rasmussen.

Den inddampede masse blev nedkølet under omrøring i en af rummets fire kobberkølekedler. Derpå blev den i et afskilt fylderum øst over i kegleformede sukkerforme. De havde i spidsen et hul, som blev tilstoppet med en våd klud.

I kogeriet stod et stort kar med kalkvand, et kar, hvori formene blev vasket, og et kar med vådt ler af en speciel fransk type. Dette ler skulle senere bruges til at dække over sukkeret i formene.

De fyldte sukkerforme blev fra fyldestuen bragt op til de lavloftede etager oven over stueetagen. Her blev det tilstoppede hul åbnet, og hver form blev med spidsen nedad anbragt i sin sirupspotte. Efter siruppen var dryppet af, blev sukkeret i formen to gange dækket af et lag vådt ler, og afdrypningen fortsatte.

Vil du se, hvor denne afdrypning fandt sted, kan du tage fra vikingetiden med liften op til næste etage. Når du træder ud ad liften, har du lige for næsen et stort rum, som oprindeligt bestod af to lavloftede etager, men hvor etageadskillelsen er fjernet, så der er blevet højt til loftet. Det rum fortæller jeg om senere, i stedet drejer du 180° mod venstre og går ind i den del af udstillingen, som giver et fortræffeligt indtryk af den oprindelige lofthøjde i to af mine fire etager oven over stueetagen. Pas på du ikke render panden ind i de bevarede, solide loftbjælker af pommersk fyr!

Den lave lofthøjde skyldes, at sirupspotterne med deres sukkerforme skulle være tilgængelige i de ca. to måneder, som afdrypningen varede, og hvor de stod opmarcheret på gulvet. Det krævede masser af gulvplads, og for ikke at bygge højere end nødvendigt sparede man på lofthøjden. Når afdrypningen var slut, blev sukkertoppene tages ud af formene og stillet til tørring, før de i pakkammeret i den østlige ende af stueetagen blev pakket ind i blåt papir.

I den underste af de to lavloftede etager kan du se, hvad der er bevaret fra min tid som sukkerraffinaderi. Det er ikke meget, årene har levnet. I en montre er udstillet nogle skår af sukkerforme og sirupspotter. Sukkertoppen i montren er en kopi af nyere dato. Museet har undtagelsesvis brudt sit udstillingsprincip og benyttet en kopi for at anskueliggøre, hvad der kom ud af råsukskeret. Intet er bevaret af mit dengang så kostbare inventar af kobbertøj. Ikke en eneste af mine 100 kandispotter af kobber eksisterer tilsyneladende mere. Det er bare ærgerligt.

På væggen hænger det gamle portræt af raffinaderiets tredje bogholder Johan Jacob Aarestrup. Han tiltrådte, da interessentskabet var ophørt, og raffinaderiet i 1768 var blevet solgt ved auktion til de ny ejere Kersting og Wasserfall. På det tidspunkt var Niels Breegaard endnu sukkermester. Kommerceråd Johan Jørgen Holst var afgang ved døden i 1767 efter at have gennemgået et mareridt af en proces, som startede med en strid mellem ham og Breegaard.

Bogholder Aarestrup fik et godt forhold til Breegaard, som sikkert var en værdifuld støtte for den unge mand. Fire bevarede breve, som han sendte til Breegaard, der i 1774 havde købt et sukkerraffinaderi i Helsingør og var flyttet fra Roskilde, viser, hvor stor pris han satte på

at opretholde forbindelsen med vennen, der nu var blevet sukkerraffinadør. Arken blev benyttet til at fragte vinankre fra Helsingør til Roskilde og transportere Breegaards ejendele den modsatte vej. Af det sidste af brevene fra februar 1776 aner man den snart forestående indstilling af produktionen. Aarestrup skriver: „Vores Kersting har endnu ej været her, men vi skal have ham her paa mandag, Gud ved udfaldet“.

På væggen hænger også et digt forfattet i anledning af den ny sukkermester Jens Pallesen Obels bryllup med tobaksspinder Henning Struchs datter 14. september 1775.

I 1779 var det slut med raffineringen, som ikke kunne svare sig, men navnet Sukkerhuset blev ved med at klæbe sig til mig.

Der kom ny tider. I en årrække blev jeg brugt til pakhus af byens købmænd, og husareskadronen, som lå i Roskilde indtil 1842, havde fodermagasin i en del af mig. Det var noget ganske andet end at være „en skøn sukker-fabrique“. Jeg gjorde gavn, men følte det en smule nedværdigende.

I 1909 begyndte en ny og mere spændende tid. Jeg blev taget i brug som sprøjtehus. Nu fik jeg tre porte ud mod Sankt Ols Gade! Sprøjterne skulle kunne komme ud i en fart med retning mod Domkirken ad Kirkestræde, hvis kirken var kommet i brand.

I 1925 blev jeg brandstation. Der fandt en ombygning sted. De tre porte ud mod Sankt Ols Gade blev erstattet af to bredere porte, for at give bedre plads for udrykningskøretøjerne, og til gårdsiden blev der opført et 16 meter højt slangetårn, hvori brandvæsnetts slanger hang til tørring. Ved denne ombygning blev der ikke ændret ved mine lofthøjder. Man kunne ikke stå oprejst i de fire øverste etager, hvis man var over 1,90 meter høj.

I 1942 fandt en endnu større ombygning sted. De to porte ud mod Sankt Ols Gade blev fjernet og erstattet med otte porte ud mod Sankt Ols Stræde. Ved denne ombygning blev lofthøjden i den nederste mansardetage hævet, og her øverst oppe blev der indrettet to lejligheder til brandinspektøren og vicebrandinspektøren.

Det højloftede rum, som du nøjedes med at kigge ind i, da du trådte ud ad liften, kom i stand ved at fjerne etageadskillelsen mellem første og anden sal. Det tjente som gymnastiksal og undervisningslokale for brandfolkene. Her behøvede en høj brandmand ikke at bøje nakken.

Sukkerbuset 1997. Foto Jesper Jensen.

I 1984 flyttede brandvæsnet til Vindingevej, og to år efter gik kommunen i gang med endnu en ombygning. Det høje slangetårn og de otte porte blev fjernet, og facaden blev istandsat.

I 1994 påbegyndtes en gennemgribende restaurering af mig og Liebes gård, hvor Roskilde Museum havde fået lokaler i foråret 1930.

14. november 1997 kunne museet så åbne for tidernes samling. Jeg blev beundret for resultatet af det frugtbare samarbejde mellem museets inspektører, billedkunstnerne Peter Brandes og Maja Lisa Engel-

hardt og belysningsarkitekt Marianne Tuxen. Sammen har de skabt et nyt, spændende indre bag mine gamle mure. Et besøg er en oplevelse, hvor farver, lys, former og udstillede genstande går op i en højere enhed. Og nu kan du dertil føje oplevelsen af min omskiftelige tilværelse.

Jeg har her fortalt min egen historie, men jeg må ikke glemme at sige, at hvis du går til venstre efter at have passeret kustoden, kommer du ind i Liebes gård. Her vil du opdage, at de gamle museumslokaler efter restaureringen fremtræder på samme spændende måde som mine. Liebes gård er ca. 35 år yngre end mig, men har også sin historie, som Fanny Fang så fængslende har skrevet om i „Fra Københavns Amt 1930“. Før Liebes gård blev bygget omkring år 1800, lå der på stedet en ældre bygning, hvor der bl.a. var indrettet kontor og udsalg af raffineriets produkter.

Du kan læse mere om min spændende tilværelse i følgende to bøger udgivet af Roskilde Museums Forlag:

Tidernes Samling fra Roskilde Museum. Red. Frank Birkebæk. 1997.

Halvor Petersen: En skøn sukkerfabrik. 1992.

Glimt af Roskilde Banks historie

af Anne Marie Flindt

I 1880'erne havde Roskilde knap 6.000 indbyggere, men indbyggertallet var på vej op, og de første industrivirksomheder havde holdt deres indtog.

Siden 1833 havde Roskilde haft en sparekasse, hvor folk kunne lægge penge tilside med henblik på dårligere tider, men byens erhvervsliv savnede en bank. Efter at jernbanen var kommet i 1847, havde roskildenserne vænnet sig til at benytte banker og vekselere i København, men efterhånden var rejsen dog blevet for upraktisk og tidsrøvende. I 1883 skriver en forretningsmand et læserbrev i Roskilde Avis, hvor han påpeger, at det voksende handelsliv og industrien har brug for, at pengene arbejder og ikke ligger uvirksomme hen. *“Derfor bør der i en By som Roskilde existere en Bank...”*¹.

Banken stiftes

Den 16. juli 1884 kunne man i Roskilde Avis læse følgende notits under overskriften Roskilde Bank: *“Det har flere Gange været omtalt her i Bladet, at det var ubehdigt, at der ikke i Roskilde, saaledes som i andre Provinsbyer, fandtes en Bank. Vi kunne glæde vore Læsere med, at en saadan nu er oprettet her og om kort Tid vil begynde sin Virksomhed. Totrediedelen af Aktiekapitalen er tegnet “underbaanden” og Resten vil kunne tegnes i Bankens Lokaler i Hotel “Prindsen”, naar Banken om nogle Dage aabner for Publikum. Idet vi anbefale dette Foretagende til Byens og Omegnens Beboeres Velvillie, undlade vi ikke at henlede Opmærksomheden paa, at Aktionærerne indvarsles til et Møde, som vil blive afholdt i Hotel “Prindsen” paa Torsdag Eftermiddag Kl. 5.”*

Den 17. juli blev der holdt et konstituerende møde, og Roskilde Bank var en realitet.

Nogle dage efter blev Aktieselskabet Roskilde Bank anmeldt som firma, og dets første bestyrelse bestod af prokurator, medlem af byrådet, P.C. Jacobsen, købmand, medlem af byrådet, Carl Müller, købmand H.P. Schram, forpagter af Bistrup Parcelgård, C.W.E. Bülow, grosserer Emil Fryd og grosserer Edv. Hellesen.

Hjørnet af Hersegade og St. Gråbrødre Stræde, hvor Roskilde Bank havde til huse fra 1894 til 1914. Huset står endnu som dengang bortset fra, at døren på hjørnet er blendet og bankens navn er borte. Roskilde Banks arkiv.

Fra badeanstalt til bank

A/S Roskilde Bank begyndte sin virksomhed den 29. juli 1884. En notits i Roskilde Dagblad bekendtgjorde, at banken, som er åben fra kl. 10 til kl. 14, modtager penge på folio og indlån, diskonterer vekslers, besørger inkassationer, såvel som køb og salg af papirer, fremmede valutaer, etc. Roskilde havde fået en *rigtig* bank.

Bankens første adresse var i lejede lokaler i Hotel Prindsen.

Da man i 1876 genopførte Hotel Prindsen, blev der ikke sparet på detaljerne. Bl.a. indrettede man i lokaler vest for porten ud til Algade en barber- og frisørsalon i forbindelse med en lille badeanstalt. Dette prisværdige initiativ kunne dog ikke gå. I stedet blev lokalerne lejet ud til Roskilde Bank til en årlig leje på 800 kr.

Bankens samlede personale var på tre personer: en administrerende direktør, grosserer Emil Fryd, hvis årlige gage var på 3.000 kr., en kontrollerende direktør, grosserer Edv. Helleesen, som fik 1.000 kr. og bogholder Hertel, som fik 900 kr.

Man indgik en aftale med Prindsens gårdskarl om at renholde for-
tovet ud for banken, for hvilket han skulle have 10 kr. om året.

Aktiekapitalen var på 150.000 kr.

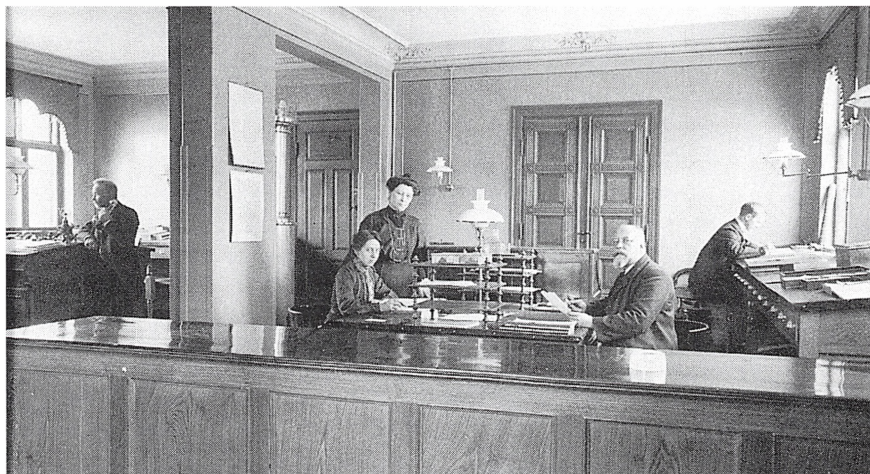
Efter fem år blev direktør Fryds gage forhøjet til 3.600 kr., som det
hed *“dels i Betragtning af det forholdsvis betydelige Arbejde, han udfører udover
det, som paabrivler ham som Direktør, dels i Erkendelse af hans dygtige Ledelse af
Banken”*².

Roskilde Bank var kommet for at blive. Den var startet som svar på
et udtalt behov, men økonomisk var tiderne ikke de bedste. Priserne
faldt, og pengene lå stille.

Fra Algade til Hersegade og tilbage igen

I begyndelsen af 1892 døde formanden for bankens bestyrelse, proku-
rator P.C. Jacobsen. Købmand H.P. Schram blev ny formand, og et
nyvalgt medlem, sagfører N.C.P. Petersen, blev næstformand. Samme
sagfører Petersen fik stor indflydelse på i hvert fald to begivenheder i
bankens historie: en flytning og en fyring.

I 1894 forlod banken Hotel Prindsen i Algade og flyttede ind i en

*Banklokalet i Hersegade. Fra venstre bogholder P. Hertel, frk. Borgen, Anna Rasmus-
sen, dir. H.P. Schram og br. P. Tange. Billedet er fra perioden 1905-14. Roskilde Banks
arkiv.*

nyopført ejendom i Hersegade på hjørnet af St. Gråbrødre Stræde. Udlejer var sagfører Petersen. Det står ikke klart, hvorfor man flyttede. Måske forudså man, at lokalerne i Prindsen snart ville blive for trange.

I 1894, efter 10 år i banken, blev direktørerne Fryd og Hellesen genvalgt for de næste fem år. Men allerede i 1896 sendte sagfører Petersen et brev til bestyrelsen, hvori han foreslår, at direktør Fryd straks afskediges. Han begrundet forslaget med, at banken stort set ikke i de år, den har eksisteret, har haft fremgang, fordi den ikke har formået at trække kunder til. Sandt nok viste regnskaberne kun ringe fremgang, men på den anden side blev banken stiftet i nedgangstider, og først omkring midten af 1890'erne begyndte det atter at gå fremad. Ikke desto mindre tilsluttede den øvrige bestyrelse sig sagfører Petersens opfordring og fyrede den administrerende direktør. Selv om det blev understreget, at der ikke herskede den mindste tvivl om direktørens hæderlighed, var det et hårdt slag for Emil Fryd.

Nogle år senere, i 1912, kan man i Roskilde Avis i forbindelse med daværende bankdirektør H.P. Schrams 60-års fødselsdag bl.a. læse: *“At det var en Gevinst for Banken, at Hr. Schram afløste Direktør Fryd, er vistnok alle, der søger det ansete Pengeinstitut, enige...Elskværdig, imodekommende overfor Bankens Kunder. Gift med Datter af afdøde Kommandør Wilde.”*³.

Emil Fryd var fra København, men havde de sidste mange år opholdt sig i Hamburg. Når man alligevel ansatte en så forholdsvis ukendt person, har man muligvis skelet til, at han ved bankens stiftelse overtog tæt ved en femtedel af den tegnede aktiekapital på 150.000 kr.

Efter direktør Fryds afsked, blev den hidtidige kontrollerende direktør Hellesen nu valgt til administrerende direktør, mens bestyrelsesformanden H.P. Schram blev kontrollerende direktør. Ny formand for bestyrelsen blev sagfører N.C.P. Petersen.

I 1899 måtte man udvide i Hersegade. Man inddrog en butik med et værelse og kælder og indrettede en ny indgang på hjørnet. Samme år døde direktør Hellesen, og Schram blev konstitueret som administrerende direktør. Bestyrelsesformanden, sagfører Petersen, påtog sig at fungere som kontrollerende direktør.

Det var ikke kun arealet, men også personalet, der blev udvidet. De to direktører og bogholderen blev suppleret med en assistent, frk. Rasmussen, som fik 40 kr. om måneden i løn.

Banken overtog ejendommen i Hersegade og indrettede i 1899 det første boksanlæg i Roskilde. Det kostede 5.000 kr., hvilket var mange penge, når man tænker på, at bankens årlige husleje var på 900 kr. Men det gik godt for banken, og også de kommende år var præget af udvidelser af både lokaler og personale.

I 1905 var personalet oppe på 7 personer, så man nu, foruden direktør og bogholder, også havde kasserer og assistenter.

Året efter fik Roskilde Bank sin første lokale konkurrent, Roskilde Handels-, Haandværks- og Landbrugsbank.

Roskilde Avis giver den 13. marts 1906 et tilbageblik på tiåret fra 1895 til 1905:

“Bankens Virksomhed antager Aar for Aar et stedse større Omfang, og særlig kendetegner Aarene siden 1895, da der fandt en Reorganisering Sted af Love og Ledelse, sig ved en betydelig Fremgang. Medens Totalomsætningen saaledes i Aaret 1895 ikkun var 7.300.000 Kroner stod den ... i Aaret 1905 til 68.000.000 Kroner. Virksomheden har stedse været holdt indenfor det lokale Område og foranstaaende Angivelser giver derfor et godt fingerpeg til Bedømmelse af det mere letbevægelige Pengemarkeds Omfang indenfor vor By og dens Opland, idet Banken formentlig nu i det væsentlige har nået at blive Koncentrationsstedet for dette Marked her.

Tiltrods for den nævnte betydelige Omsætning af ca 336 Millioner Kroner i de sidste forløbne 10 Aar, har Banken ikke lidt noget tab, af hvilken Omstændighed man vel tør drage den Slutning at den herværende almindelige Soliditet ikke er saa daarlig endda, hvorvel selvfølgelig en paapassende Ledelse har sin Andel beri.

Bankens Ledelse har stedse søgt, og har hidtil formentlig ogsaa formaaet at holde Skridt med Udviklingen i den moderne Bankteknik, hvorfor den ogsaa med Letted har kunnet tilfredsstille ethvert rimeligt og fornuftigt Krav, som berettiget kan stilles til en Provinsbank.

Udbyttet af Aktiekapitalen er for Aaret 1905 som i de foregaaende Aar 8 pCt.

Efter hvad der meddeles os, agter Bestyrelsen paa Bankens forestaaende Generalforsamling at fremsætte Forslag om Udvidelse af Aktiekapitalen til 200.000 Kr., altsaa det dobbelte af det nuværende Aktiebeløb.

Allerede den Omstændighed, at Bankens Aarsomsætning som fornævnt nu er ca. 68 Mill. Kr., gør en saadan udvidelse tilraadelig, men den egentlige Anledning til Udvidelsen ligger dog i, at Indlaanene i Banken i de senere Aar er steget saa stærkt, at det Forhold mellem Indlaan og Aktiekapitalen, som Bankens Reglement til Ind-

Bankbygningen i Algade 14, som den så ud, da den blev opført i 1914. Roskilde Banks arkiv.

laanernes Betyggelse paabyder, nemlig at Aktiekapitalen tillagt Reservefonden skal udgøre 10 pCt. Af den samlede Indlaanssum, ellers vil blive forrykket.

Hertil kommer, at den nuværende Aktiemasse allerede i flere Aar har været paa faste Hænder, hvilket har medført, at Bankinteressenter her og i Omegnen ikke har kunnet erhverve disse Aktier.

Ved den paatænkte Emission vil Bestyrelsen imidlertid søge at drage Omsorg for, at en betydelig Del af de nye Aktier forlods kunne tegnes af herboende Ikke-aktionærer.

Til Bekvemmelighed for Beboerne i Byens Opland paatænkes Bankens Virksomhed i den nærmeste Fremtid yderligere udvidet ved Etablering af Kontordage 1 a 2 Gange ugentlig paa dertil egnede Pladser i Omegnen.”

Roskilde Handels-, Haandværks- og Landbrugsbank, som var blevet oprettet i 1906, standsede sine betalinger i 1913. Samme år åbnede Roskilde Landbobank.

Efterhånden kneb det med pladsen i Hersegade, og man begyndte at se sig om efter noget større. Roskilde Bank havde nu eksisteret i mere end 25 år, og det gik støt fremad, så det var rimeligt, at banken atter

Bankens personale 1923. Roskilde Banks arkiv.

kom til at ligge på hovedgaden. Og sådan blev det. I stabsintendant F. Crones ejendom i Algade 14, næsten samme sted, som i 1884, bare på den anden side af gaden, fik Roskilde Bank sin nuværende adresse.

Ejendommen, som havde kostet 110.600 kr., kunne dog ikke bruges, som den var. Man rev den østlige del af forhuset ned og opførte i stedet en bankbygning. Hvis man hæver blikket over gadeplan, ser man i dag bygningen, som den så ud dengang. En bygning, der skulle udstråle værdighed og soliditet. De nye lokaler blev taget i brug i 1915, og den nye bygning med alt inventar havde kostet 82.324 kr.

På et bestyrelsesmøde i 1919 vedtog man fremover at have to sideordnede direktører. Bogholder Palsberg, som var blevet ansat i 1914, blev direktør sammen med H.P. Schram.

Verdenskrigen hindrede ikke den fortsatte vækst i banken, men årene lige efter krigen var ikke gode for landets pengeinstitutter, og Roskilde Bank gik ikke helt ram forbi. I 1921 og 1922 kunne banken notere en nedtur, men fra 1923 gik det atter fremad.

Det store bedrag

I 1924 viste regnskabet den største omsætning banken nogensinde havde haft, nemlig 419 mill. kr. 1924 var dog også året, hvor en dyster begivenhed kastede sin skygge over banken. Netop som det forlød, at bankinspektionen var kommet til Roskilde, blev en af bankens betroede medarbejdere fundet død i sit hjem. Han havde taget livet af sig, og bankens ledelse iværksatte omgående en undersøgelse. Bag de store spejlglassruder arbejdede revisionen fra morgen til aften, og udenfor arbejdede ryterne. Kunne Roskilde snart føjes til listen af provinsbyer, der havde oplevet et bankkrak?

Man begyndte undersøgelserne de steder, hvor man først og fremmest kunne risikere bedrageri. Her var ingen mangler, og Bankdirektør Palsberg kunne gennem den stedlige presse give meddelelse om, at revisionen ikke havde fundet mangler nogetsteds.

Men den foreløbige revisions gode resultater blev snart omstødt ved en mere indgående gennemgang af bankens regnskabsbøger.

Bedragerierne omfattede til nytår 1924 ca. 40.000 kr., men hvad der var bedraget for efter nytår, var endnu uklart. Man ventede på oplysninger fra udenlandske bankforbindelser.

Bankfilialen i Hvalso, som blev oprettet i 1923. Roskilde Banks arkiv.

Aviserne fulgte op på historien:

“...det har nu vist sig, at Afdøde alligevel har besveget Banken. Man ved endnu ikke i hvor stort Omfang, men det kan dog fastslås, at Besvigelserne andrager over 100.000 Kr.

Først i Gaar modtog Banken de udenlandske Kontokuranter, og det viste sig da, at der forelaa falske Posteringer.... Direktør Palsberg har bebudet en Redegørelse, men denne vil ikke fremkomme, før Revisionen, der udføres dels af Bankens egne Revisorer og dels af engagerede Folk, er tilendebragt. Direktionen ønsker stærkest muligt at fremhæve, at Bankens Stilling selvfølgelig er urokkelig.”⁴.

I Roskilde Tidende kunne man så den 7. november 1924 læse slutningen på historien i en erklæring fra bestyrelsen for Roskilde Bank.

Man kunne nu endelig sætte en stopper for yderligere rygter og spekulationer. Undersøgelsen af bankens bøger var tilendebragt. Banken var blevet bedraget for i alt 247.286,70 kr. Man måtte afskrive overskuddet og tage 100.000 af reservefonden. Aktiekapitalen og resten af reservefonden var intakt, og der var fortsat sikkerhed for bankens indskydere.

Roskilde Bank havde redet stormen af.

De første filialer

Året før bedragerisagen var de gamle tanker om kontordage i oplandet påny dukket op, og banken oprettede sin første filial i Hvalsø. Den blev indrettet i forhuset til Hvalsø Savværk, som banken købte.

Bedragerierne i 1924 havde ikke skadet banken mere, end at den fortsatte med at udvide i 1925 med en filial i Kirke Hyllinge. Denne gang dog ikke helt uden sværdslag. Under overskrifter som *Kampen om Horns Herred* bølgede diskussionen om, hvorvidt Horns Herred skulle betragtes som opland for Roskilde eller for Holbæk.

Holbæk Bank gav meddelelse om, at den agtede at lægge en filial i Kirke Hyllinge.

Direktøren for Roskilde Landbobank, H.H. Stigaard, synes nok, at Holbækbanken har strakt sig langt ud, men fremfører i øvrigt bankens princip om ikke at lægge en afdeling på et sted, hvor andre banker har filial.

I Roskilde Bank ser man anderledes på det, og Direktør Palsberg udtaler til avisen: *“Det forbaner mig i høj Grad, at Holbæk nu betragter Herredet*

Banklokalet i Hvalso 1930. Til venstre tilsynsførende, sognefoged N.P. Jensen. Til højre bankassistent Viggo Jensen. Roskilde Banks arkiv.

som sit Opland, da dette dog baade politimæssigt og i andre Henseender hører til Roskilde. Roskilde Bank har for længst tænkt at lægge en filial i Kirke Hyllinge, hvor Banken har en stor Kundekreds og jeg antager ikke at den Omstændighed at Holbæk rækker sig saa langt ud vil ændre vores Beslutning. Vi vil gerne gøre vort til at bevare Herredets nære Tilknytning til Roskilde.”⁵

I Roskilde Avis kunne man læse, hvordan kampen endte:

“A/S Roskilde Bank har fra og med i Dag efter venskabelig Overenskomst med A/S Banken for Holbæk og Omegn overtaget dennes Filial i Kirke Hyllinge samt de Filialen underlagte Kontorsteder i Torkildstrup, Kirke Sonnerup, Ejby og Vellerup...” og avisen konkluderer: “Naar f.Eks. Roskilde Bank har overtaget Holbækbankens Filial i Kirke Hyllinge, er Aarsagen vel nok at søge i at Projektet om Munkholm-Dæmningen ikke er bleven gennemført...”⁶

Banken var blevet for lille

Snart måtte man udvide igen, denne gang i Algade. Da man i 1915 flyttede ind i nr. 14 havde banken 8 ansatte, men i 1930 var personalet fordoblet til 16. I samme periode var omsætningen steget fra 136 til 339 mill. kr.

I ejendommen Algade 14 var der, foruden bankens lokaler, 18 leje-partier, butikker, lejligheder o.s.v., som af hensyn til ejendommens rentabilitet nødig skulle nedlægges. Man valgte derfor at inddrage porten til Algade og nybygge et areal på 150 m² i gården, hvilket gav et øget areal på 209 m².

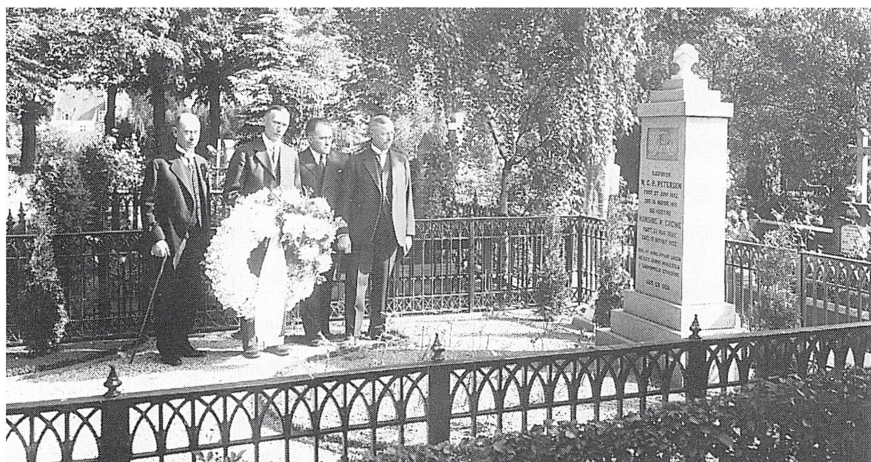
I oktober 1931 flyttede bankens ekspedition ind i de nybyggede lokaler, og man begyndte ombygningen af det gamle lokale. En måned senere kunne man tage hele det nye ekspeditionslokale i brug. Det var dobbelt så stort som det gamle. Der blev bl.a. indrettet et særligt lokale til skrive- og regnemaskiner, et bestyrelseslokale, og et direktionskontor. I kælderen blev der indrettet en ny bokshvælvning, der var sikret efter de dengang allernyeste metoder. Nationalbankens ekspert på dette område var rådgiver. Boksdøren vejede 3000 kg og kunne angiveligt ikke gennembrydes med hverken boremaskine eller skærebænder.

Banken fylder år

Bankens ombygning og modernisering lagde på det smukkeste op til 50-års jubilæet, som man kunne fejre den 17. juli 1934. Og denne gang gik det ikke så stille af som 25 år tidligere. Aviserne berettede vidt og bredt om bankens festdag, og bankens historie blev beskrevet med citater og lange uddrag fra Arthur Fangs festskrift⁷.

Om selve dagen kunne man bl.a. læse:

*“Roskilde Banks 50 Aars Jubilæum i Dag fejredes af Byen ved almindelig Flagning i Hovedgaderne og på en række institutioner. I Morges nedlagde Formanden Kbmd. Aage Müller, og Bankdirektør Palsberg Kranse paa Prokurator P.C. Jacobsens, Grosserer Edv. Hellesens, Sagfører N.C.P. Petersens og Bankdirektør Schrams grave, og i Dagens Løb strømmede Gratulanter ind til Banken, ligesom der kom en mængde Blomster og Telegrammer. Tidligt i Morges overrakte Bankens Personale Bestyrelsen en flot Sølv-Dirigentklokke, og Bestyrelsen paa sin Side viste Erkendtlighed over for Personalets Arbejde derved, at der var bevilget det en Maanedes ekstra Gage.”*⁸.

Kransenedlæggelse på N.C.P. Petersens grav 1934. Personerne er bankdirektor C.A. Palsberg (nr. 2 fra venstre) og medlemmer af bankens bestyrelse fra venstre dir. H.C. Andersen, tømrermester H. Weber og bestyrelsens formand, købmand Aage Müller. Roskilde Banks arkiv.

Og festen sluttede med en fin middag på Hotel Prindsen for bestyrelse, personale m.m.

Den “mørke” bank

Tiderne var dystre. 1930’erne med den store arbejdsløshed efterfulgt af besættelsesårene 1940-45.

Mens 1930’erne var præget af manglende likviditet, var det modsatte tilfældet under besættelsen. Importen var stærkt indskrænket, og man skruede ned for blusset. Det betød, at en støt strøm af ledige penge fandt vej til banken, hvor de efterhånden blev noget af en belastning.

Inde i banken gik livet stort set sin vante gang. Af og til blev dagen dog på ubehagelig vis afbrudt af bevæbnede tyske militærfolk, som kom for at få deres penge. Den danske stat havde indgået en aftale om at betale for “beskyttelsen”, og Nationalbanken åbnede i august 1940 en særlig værnemagtskonto, hvorfra besættelsesmagten fik stillet danske penge til disposition.

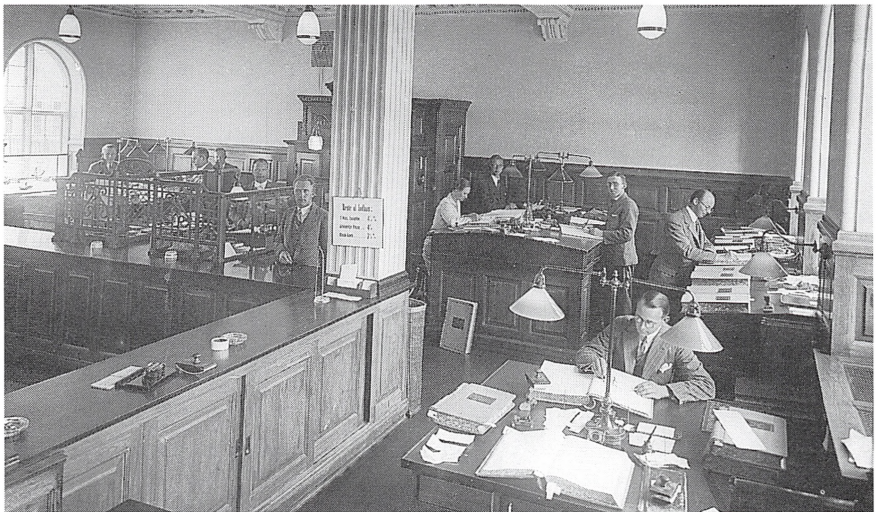
Bankens indre skulle, lige som bygningen selv, udstråle soliditet og værdighed. De mørke egetræspaneler og -pulte, den solide skranke og kassens fine smedejernsgitter bidrog alt sammen til at give netop den virkning. Om det så var bøgerne, man skrev i, var de store og tunge. Det var de samme protokoller, man havde brugt siden starten i 1884. I banken var man pæn i tøjet, hvadenten man var kunde eller ansat. Det mandlige personale bar kravetøj og jakke. Endog om sommeren havde man alpakka-jakke på, og man tog den ikke af, selv om det var drønen-de varmt. Man stod op ved skranken eller skrivepulten, selv om man diskret kunne støtte sig mod kanten af en taburet⁹.

På gamle fotografier kan man se, hvordan banken så ud i 1930'erne, og man kan konstatere, at bortset fra at der er slået lidt af på kravet om jakke, så den såmænd stadig sådan ud i 1950'erne.

Ny bank bag gamle mure

Året 1956 var imidlertid et forvandlings år for Roskilde Bank. Ved en gennemgribende ombygning blev den "mørke" bank til den "lyse".

"I Dag kan man vanskeligt forestille sig, hvordan den gamle Banksal saa ud.

Banklokalet i 1930'erne. Roskilde Banks arkiv.

Banklokalet i begyndelsen af 1950'erne set fra kundesiden. Roskilde Banks arkiv.

De store murede Piller er fjernet og erstattet af slanke, runde Søjler. Samtidig er den nye Skranke placeret saaledes, at Publikumspladsen er blevet fordoblet, fra 42 til 84 Kvadratmeter. Og da Skrivepultene er erstattet med moderne Skriveborde, og man er gaaet over fra Protokolsystemet til Kort, er der overraskende nok ogsaa blevet mere Plads til Personalet ... Ved Midterskranken er der Plads til seks siddende Ekspedienter, og ligeledes kan Kassererne udføre deres Arbejde siddende. De bar alt, hvad de skal bruge, indenfor Rækkevidde, og i alle tre Skrankeafsnit er der Transportbaand. Man lægger blot Check, Veksler og Bankbøger med videre paa Baandet – saa sendes Papirerne automatisk det rette Sted hen..”¹⁰.

I banklokalet blev loftet sænket og udstyret med indbyggede lysstofrør. Det mørke egetræ forsvandt og de nye skriveborde, skranke og andet inventar var udført i teaktræ. Skrivebordene havde lyse formicabordplader, og de tilhørende stole var moderne kontorstole på hjul. Også bankens øvrige lokaler blev moderniseret, og i februar 1957 blev den “nye” bank indviet. Direktør Røest-Hansen benyttede lejligheden til et lille tilbageblik:

“Ved sidste Udvidelse for 25 Aar siden var der 12 Funktionærer i Banken, i Dag 33. Bankens Egenkapital, Aktiekapital og Reserver er i samme Tid steget fra 1,3 Mill. Kr. til omtrent 4 Mill. Kr. Balancen, der var 10 Mill., er nu 34 Mill. Omsætningen var 288 Mill. Og er nu 1.700 Mill. Endelig kan det nævnes, at vi for 25 Aar siden betalte 7.000 Kr. i Skat, men i sidste Regnskabsaar var vi oppe paa 286.000 Kr.”¹¹.

1950'erne kulminerede for Roskilde Bank med bankens 75-års jubilæum, der blev fejret på nogenlunde samme måde som 50-års jubilæet. Bestyrelsen og direktionen begyndte dagen med nedlæggelse af kranser på tidligere formænds og direktørers grave. Denne gang også på direktør Palsbergs grav. Palsberg var død i 1947 og var blevet efterfulgt af E. Røest-Hansen. I dagens anledning var der rejst flagallé langs hovedgaden, og der blev flaget fra Rådhuset og fra en række institutioner.

Banken oprettede i dagens anledning en uddannelsesfond for unge,

Kassen ud mod Algade efter ombygningen i 1956. Roskilde Banks arkiv.

Fra den gamle kantine, 1956. Roskilde Banks arkiv.

der var formiddagsreception i banken, frokost på Hotel Roar og om lørdagen festmiddag på Hotel Prindsen for personale og bestyrelse m.m. Samtidig kunne man fejre, at købmand Aage Müller havde været formand for bestyrelsen i 40 år.

På vej ind i et nyt årti, var det atter tid at forsøge sig med filialer. Man oprettede afdelinger i Osted og Jyllinge, og fra Jyllinge havde man også kontortid i Gundsømagle.

Brudstykker af arbejdsdage omkring 1960

En arbejdsdag i banken kunne også dengang se ganske forskellig ud, alt efter hvilken afdeling man var i, indlån, udlån, veksler, inkasso o.s.v., om man var i kassen eller måske ude i filialerne, om man var elev, bankbetjent eller noget andet¹².

For at blive elev i Roskilde Bank, skulle man have en pæn håndskrift og gode karakterer i regning.

Man kom typisk lige fra skolen, og elevtiden var tre år, hvor man også gik på skole nogle aftener om ugen.

I modsætning til i dag, hvor elever typisk er ude i en filial, var eleverne dengang normalt "hjemme" i Algade.

Ideelt skulle en elev nok turen rundt i de forskellige afdelinger, men i praksis så det ofte anderledes ud. Nogle elever nåede måske ikke at komme i mere end et par afdelinger, nogle nåede aldrig at være i kassen, andre kom stort set aldrig ud i filialerne. Elever kom aldrig i udlånsafdelingen, men selv den regel er der en undtagelse fra.

Typiske elevopgaver kunne f.eks. være ekspedition, checknotering, telefonpasning, renteberegning, at hjælpe til i kassen eller en tur ud i de små filialer.

Alle elever kom igennem en eller anden form for ekspedition. Af bankbøger, af veksler o.s.v. Vekselaafdelingen var en stor afdeling dengang. I dag er veksler erstattet af kassekreditter og forskellige andre låneformer. Når en kunde var ekspederet, gemte man bilagene. Når så dagen var gået, skulle de afstemmes med kassens bilag, og så skulle det hele gerne stemme. Der var nemlig ikke noget, der hed overarbejde – man blev, til arbejdet var færdigt.

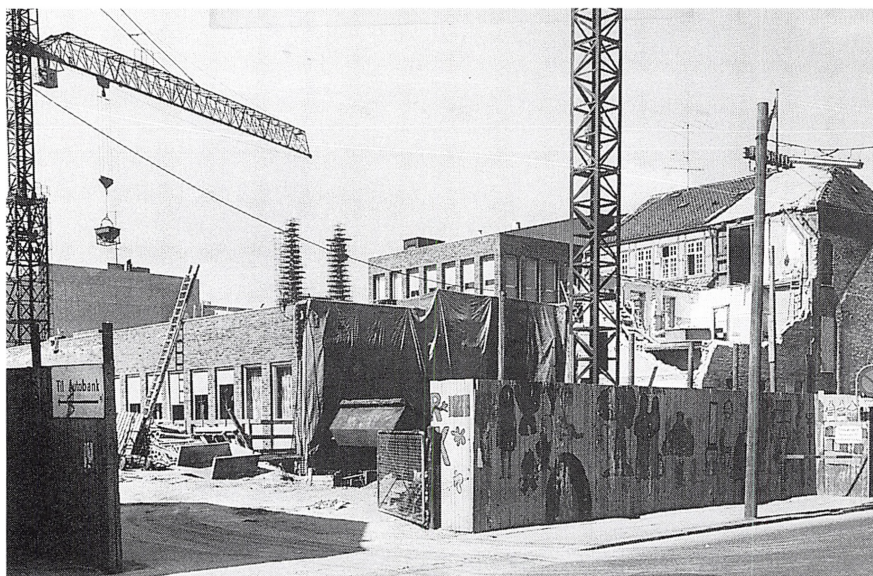
Hvis folk skulle have noteret en check, var det ofte eleven, der tog sig af det. Kunden fik den skrevet af på sin konto og fik sat et noteringsstempel i, som over for trediemand viste, at den var god nok. Det var navnlig forretningerne, der kom og fik lavet en noteret check – en, de selv kunne bruge til at betale med. Så havde den bankens blå stempel.

Hvis damen, der passede telefonerne, var væk et øjeblik, skulle eleven passe omstillingen, "*en gammeldags en, hvor man trykker ind*".

"*Og ellers regnede vi renter ud*", lyder det faste omkvæd. Alle kunder havde et stort kort for hver konto, de havde i banken. Disse kontokort havde erstattet de gamle protokoller. Der sad man hver dag med disse kort og havde posteringerne med ind- og udbetalinger ved siden af. Så regnede man rentetallene ud dag for dag. Når kvartalet var endt, skulle man foretage en beregning af kvartalsrenten. Det foregik v.h.a. tabeller.

"*Et hæsligt arbejde*", syntes nogle. "*Der gik sport i at få det rigtigt*" for andre.

En elevplads, som næsten alle prøvede, var bag kassereren. Eleven sorterede sedler til Nationalbanken, lagde dem i bundter med de krøllede i en bunke for sig. Eller "tuttede" penge, d.v.s. puttede mønter i dertil indrettede plastrør. Turen ud til filialerne og de små kontorsteder

Udbygningen af banken er ved at være klar til at blive taget i brug i 1972. Roskilde Banks arkiv.

var også noget, mange elever prøvede. Filialen i Osted havde åbent om formiddagen, mens Jyllinge havde åbent om eftermiddagen. Så kunne én person fra banken passe dem begge. Osted blev bestyret af en sognefoged, og også i de andre filialer var det almindelig praksis at tilknyttede folk, som var kendt af de lokale, og som kendte de lokale.

Jyllinge-filialen havde kontortid i Gundsømagle et par timer en dag om ugen. Det foregik i et privat hjem, hvor sofabordet fungerede som bank, og bankens udsendte sad i sofaen med pengekasen ved siden af. I køkkenet stod konen og stegte flæsk eller frikadeller, eller hvad det nu var. Døren stod på klem for stegeosen, og så kunne man jo også følge lidt med i, hvad der foregik i *banken*. Så kom naboens søn og tømte sin sparebøsse.

I Ejby og Sæby havde banken også sit kontor hos private. Det var hyggeligt, når man sad der med kaffe og kage, men det kunne også være lidt kedeligt. Der skete jo ikke så meget – Bortset fra den gang, hvor bankbestyreren tabte sin kaffekop ned i pengekasen. Så blev der tændt

for radiatoren i en fart, så sedlerne kunne lægges til tørre rundt omkring. „Ikke røre, ikke røre – her er sket et lille ubeld“.

Eleverne hjalp også til i “posten”, hvor de passede frankeringsmaskinen, lagde i kuverter, o.s.v. Som en elev fra dengang beretter, var det “byleskægt”. Det var meget eftertragtet, og man grinede næsten fra man kom til man gik. Her var man nemlig sammen med bl.a. bankbetjenten, der altid var god for de sidste historier.

I 1960 var der kun én bankbetjent i Roskilde Bank. Bankbud hed det dengang. Han havde en funktionærlejlighed i bankens baghus, som senere blev revet ned. Arbejdstiden var fra 7.30 til 17.30, men lige som det øvrige personale havde betjenten halvanden times middagspause. Det var en fordel, når man boede så tæt på, for så kunne man både nå at få spist og få en lille en på øjet. Dagen startede ellers med turen til posthuset for at hente post til banken. Så tilbage i banken for at sortere og omdele den. Derefter i Privatbanken for at klare checks og udveksle historier. Og dernæst gik turen ud med veksler og anvisninger. Fra Røde Port til Støden plus sidegader, det var det område, man dækkede. Når der var rigtig mange, kunne man have 40-50 veksler og anvisninger at gå ud med. Det tog lang tid. Otte dage tidligere havde forretningerne fået et varsel, en såkaldt avis, om, hvornår bankbudet kom. Det var en service fra bankens side, at betjenten gik rundt og hentede penge, i stedet for at folk skulle gå op i banken og betale.

Vel hjemme igen skulle posten ordnes. Det var også en af betjentens mange opgaver, men her var altid nogle stykker, der hjalp til.

Og så gik turen til posthuset. Dengang sendte man pengene til og fra Nationalbanken med posten. Pengebundterne blev snøret og plomberet, og det hele blev pakket i tjærepapir og plomberet med lak. Bankbetjenten havde pengene med på sin cykel, og der måtte højst være 400.000 kr. i en pakke. Kasser til at pakke i fik man efter aftale hos en fødevareregrossist. Der var f.eks. nogle kasser, der havde været sennep i, som lige passede til 400.000 kr. i hundredkronesedler.

I øvrigt var betjenten den eneste af de ansatte, der bar uniform. Når han gik ud til kunderne, repræsenterede han banken, og så skulle han være præsentabel.

Tonen i banken

Svend Aage Petersen og Henning Christiansen fungerede fra 1963 som sideordnede direktører. Tidsånden i almindelighed dikterede det værdige og respektable, og man gjorde, hvad man fik besked på.

Formiddagskaffe var der ikke noget, der hed, men heldigvis var der nogle, der medbragte termokander, så man kunne få sig en kop i smug i garderoben. Man skulle se travl ud. Ikke noget med at se ud, som om man ikke havde noget at lave. Hvis man nu alligevel ikke havde det, og man kunne se sit snit til det, var der en krog, hvor man kunne sidde og *“sænke slagskibe”* i passende ubemærkethed¹³.

Et tøjreglement var der naturligvis også. Omkring 1960 kunne det kvindelige personale ikke møde op i lange bukser, og ikke noget med bare fødder i sandalerne. Havde man bare ben, skulle man have lukkede sko på. Da de lange bukser blev *“givet fri”*, måtte de ikke være for stramme, og der skulle helst gå noget ned over bagdelen. Lidt skete der dog, for da nogle af pigerne i 1970'erne mødte op i hot pants, blev der ikke sagt noget til det, selv om det var lidt *“vildt”*. Det forlyder endda, at direktør Petersen også engang gjorde noget *“vildt”*. Det var da banken var blevet moderniseret i 1974, og man havde fået automatiske døre og skrånende gulv i stedet for trappetrin. Da kom direktøren kørende på sin cykel lige ind i bankkloaket. Men man sagde naturligvis De til hinanden, og tiltalte direktøren i 3. person.

Tonen i banken ændrede sig dog i takt med tiden, og da den nuværende direktør, Niels Valentin Hansen, tiltrådte i 1978, sagde han du til alle og forventede, at de sagde du til ham. Tonen blev meget mere afslappet. Nu blev man også en virksomhed, som ville vise sit ansigt udadtil overfor byen og kunderne. Tidligere kunne der være en annonce i avisen med et tilbud til kunderne, og man sendte hvert år en lommebog ud til de store udlånskunder. Men man markedsførte sig ikke bredere. Roskilde Bank var nok en stille bank, hvor man ventede på, at folk skulle komme ind. Banken havde mange år bag sig, og havde på et tidspunkt stort set alle forretningsdrivende i Algade, så måske havde man de kunder, man skulle have.

“Døde duer” og andet sjov

Dengang tonen var mere striks, var løjerne til gengæld også grovere¹⁴.

Det gik nu mest ud over de nye elever. F.eks. led en meget ung mand

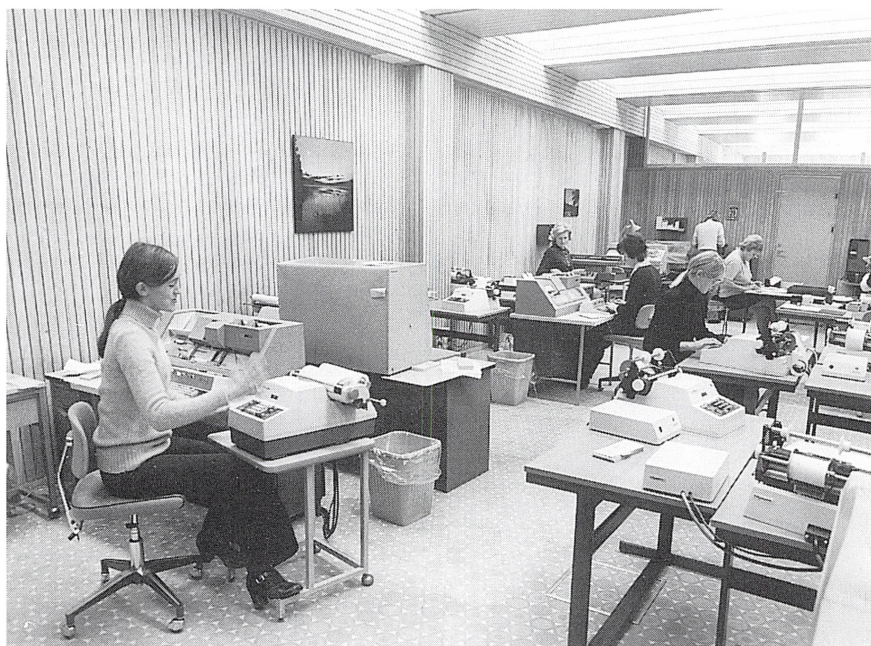

Banklokalet som det så ud efter udvidelsen i 1974. Roskilde Banks arkiv.

den grumme skæbne at blive lukket ude i et vindue ud mod Algade, hvor han kravlede rundt til undren for de forbipasserende. En anden blev lige akkurat “reddet”, før han klippede telefonledningen over. Der var ellers ikke andet at gøre, havde han fået at vide. Der var støv på linien, og det havde jo ikke hjulpet at puste ihærdigt i røret.

Socialt samvær havde man naturligvis også dengang. Man havde bl.a. fester og fodbold, og en årlig kegleturné med ansatte fra de andre pengeinstitutter. Senere kom deltagelsen i Roskilde Tidendes motionscykel løb, andre cykelture, sangforening, m.m. Og så var der de “døde duer”, der af nogle omtales med en vis ærefrygt. Det var en fest, der blev holdt, når der havde været duetotalisatorspil på Hestetorvet. Det foregik i weekenden, og det var folk fra Roskilde Bank, der passede penge-kassen. Duerne var udstillet, og der var opstillet små skure, hvor folk kunne gøre deres indsatser inden kl. 10 lørdag aften. Søndag formiddag blev duerne kørt til Ringsted, hvorfra de fløj tilbage. Kl. 14-16 var der så udbetaling af gevinster. Døde duers klub, var “noget med numre i en pose og små indsatser”, og så holdt man fest for overskuddet.

EDB-afdelingen, hvor der arbejdes med bulkortmaskiner i 1970'erne. Roskilde Banks arkiv.

Banken passede også kassejobbet på Roskilde Ring sidst i 50'erne og i begyndelsen af 60'erne. Det var ansatte fra banken, der sad i de primitive træskure og solgte billetter. De blev lønnet af Automobil Sportsklubben, og med lidt held kunne de også nå at se noget af løbene.

Nye tider

1960'ernes store fremgang i samfundsøkonomien afspejledes også i Roskilde Bank. Der blev etableret filialer i Karlslunde by, Karlslunde Strandbank, Kongebakken, Himmelev og Svogerslev, og man oprettede Autobanken i Hersegade. Men 1966 er måske det år, der huskes bedst af følgende grunde: Det var året, da man indførte lørdagslukning. Ikke alle ansatte i banken havde det helt godt med disse nye tilstande. De mødtes alligevel lørdag formiddag oppe i banken, hvor de

sad og snakkede og fik en lørdagspilsner. 1966 var også året, hvor Roskilde Bank gik over til hulkort, og dermed trådte ind i edb-alderen.

I 1970 skete der noget, som medførte store omvæltninger for pengeinstitutterne. Kildeskatten blev indført, og alle skulle pludselig have en lønkonto i banken. Dermed fik bankerne en helt ny stor kundegruppe med andre behov, og rådgivning blev en voksende del af bankvirksomheden.

1970'erne bød også på omvæltninger for Roskilde Bank og dens ansatte, nemlig bankens udbygning og modernisering fra 1970 til 1974. "*Fire drøje år*" blev de kaldt i årsregnskabet. Næsten fire år med store presenninger, bare cementgulve, regn ned gennem loftet, støj og støv. Banken kunne jo ikke bare lukke, mens det stod på. En af de store entreprenørmaskiner blev endda så ivrig at den nappede et stykke af væggen ind til kantinen. Det var dog for meget frisk luft, så det blev hurtigt udbedret. Ved nytår 1974 var det færdigt. Det havde kostet i alt 23 mill. kr. Man havde moderniseret det eksisterende, og revet baghusene ned for at udvide mod Hersegade. Før ombygningen var banklokalet ca. 250 m², mens det nye var på 830 m² og formentlig det største banklokale i Danmark på den tid. Lokalet er det samme som i dag, men har naturligvis undergået en hel del forandringer.

Fra 1980'erne, som med arbejdsløshed, lavkonjunktur, kartoffelkur o.s.v. ellers ikke var så morsomme, skal i hvert fald nævnes en stor begivenhed i Roskilde Bank. Den 17. juli 1984 kunne banken holde 100-års jubilæum. Dette blev fejret i banken og rundt om i byen med en lang række arrangementer for kunder og andre borgere. Og i 1990'erne fortsætter arbejde, tiltag og begivenheder i Roskilde Bank, som i dag er en af byens store, moderne virksomheder, men med fusionen med Ringsted Sparekasse i 1996 og den senest oprettede filial i Køge, er vi inde i nutiden og dermed ude af emnet for denne artikel.

Noter:

1. 13. Juni 1883.
2. Arthur Fang citerer fra bankens bestyrelsesprotokol.
3. 24. Juni.
4. Social-Demokraten 30. April 1924.
5. Roskilde Avis 6. Oktober 1925.
6. Roskilde Avis 1. November 1928.
7. Arthur Fang (se kilder).
8. Roskilde Tidende 17. Juli 1934.
9. Oplyst af tidligere ansatte.
10. Roskilde Dagblad 18. Februar 1957.
11. Som 10.
- 12-14. Afsnittene er baseret på interviews med ansatte og tidligere ansatte.

Kilder:

Arthur Fang: "Aktieselskabet Roskilde Bank 1884 – 17. Juli 1934." Festskrift.
Peter Foersom: "En nærliggende tanke..." Særtryk fra tidsskriftet Roskilde 1984.
Lokale aviser.
Interviews med ansatte og tidligere ansatte i Roskilde Bank.

Roskilde Museums bestyrelse pr. 1. januar 1997

Udpeget af Roskilde byråd:

Borgmester Henrik Christiansen (formand)

Roskilde Kommune

4000 Roskilde

Ekspeditionssekretær Kirsten Bjerager

Skt. Peders Stræde 9, 2. tv.

4000 Roskilde

Sygeplejerske Anna Skov Hansen

Trægården 9, st. th.

4000 Roskilde

Oversygeplejerske Vibeke Bager

Engholmvej 35

4000 Roskilde

Udpeget af Roskilde amtsråd:

Lektor Povl Kildemoes

Dr. Sofies Vej 72/111

4000 Roskilde

Socialrådgiver Lis H. Rasmussen (næstformand)

Granparken 20

4130 Viby

Udpeget af Slagtermuseets styrelse:

Fhv. forstander Karl Teglmand

Bakkedraget 60

4000 Roskilde

Valgt af Roskilde Museumsforening:

Civilingeniør, dr. phil. Vagn Jensen
Nakskovvej 9, Veddelev Strand
4000 Roskilde

Fhv. komm.dir. Niels Borchersen
Kongebakken 12, 2. th.
4000 Roskilde

Udpeget af styre- og koordineringsgruppen for Fjordmuseet:

Lagerforvalter Esben Andersen
Møllevej 20
4040 Jyllinge

Udpeget af Bramsnæs byråd:

Lærer Edel Hinnerskov
Lyndby Havnevej 18 C, Lyndby
4070 Kirke Hyllinge

Udpeget af Hvalsø byråd:

Formand for SiD Hvalsø og Omegn Poul Christensen
Folehaven 12
4330 Hvalsø

Roskilde Museums bestyrelse pr. 1. januar 1998

Udpeget af Roskilde byråd:

Borgmester Henrik Christiansen (formand)

Roskilde Kommune

4000 Roskilde

Ekspeditionssekretær Kirsten Bjerager

Skt. Peders Stræde 9, 2. tv.

4000 Roskilde

Ingeniør Ole Røtzler Møller

Strandgårdsvej 36

4000 Roskilde

Lærer Birgit Pedersen

Skt. Laurentiivej 3, 1. th.

4000 Roskilde

Udpeget af Roskilde amtsråd:

Advokat Flemming Damgaard Larsen

Hyllingeparken 15 A

4070 Kirke Hyllinge

Socialrådgiver Lis H. Rasmussen (næstformand)

Granparken 20

4130 Viby

Udpeget af Slagtermuseets styrelse:

Fhv. forstander Karl Teglmund

Bakkedraget 60

4000 Roskilde

Valgt af Roskilde Museumsforening:

Civilingeniør, dr. phil. Vagn Jensen
Nakskovvej 9, Veddelev
4000 Roskilde

Fhv. komm.dir. Niels Borchersen
Kongebakken 12, 2. th.
4000 Roskilde

Udpeget af styre- og koordineringsgruppen for Fjordmuseet:

Lagerforvalter Esben Andersen
Møllevej 20
4040 Jyllinge

Udpeget af Bramsnæs byråd:

Ekspeditionssekretær Birte Krag Sørensen
Englerupvej 84
4060 Kirke Såby

Udpeget af Hvalsø byråd:

Direktør Asger D. Poulsen
Horseager 16
4330 Hvalsø

Roskilde Museumsforenings bestyrelse pr. 1. januar 1998

Valgt af Roskilde Museumsforening:

Guide Britta Singer
Bogensevej 14, Himmelev
4000 Roskilde

Assistent Bodil Petersen
Svaleøvej 4, Veddelev
4000 Roskilde

Civilingeniør, dr. phil. Vagn Jensen
Nakskovvej 9, Veddelev
4000 Roskilde

Fhv. komm.dir. Niels Borchersen (formand)
Kongebakken 12, 2. th.
4000 Roskilde

Udpeget af Roskilde Museum:

Museumsinspektør Michael Andersen, Roskilde Museum (indtil 16. april 1998).

Museumsinspektør Mette Høj, Roskilde Museum (fra 17. april 1998).

Om Roskilde Museumsforening

Roskilde Museumsforening er støtteforening for museet. Enhver, der interesserer sig for museets arbejde og foreningens aktiviteter, kan blive medlem. Henvendelse om medlemskab rettes til museets kontor. Foreningen har for tiden godt 840 husstande som medlemmer.

Kontingentet er for tiden kr. 90,00 om året, og dækker hele husstanden. Medlemmer har gratis adgang til museet. Endvidere modtager man museets årbog ROMU vederlagsfrit.

Foreningen arrangerer året igennem foredrag om historiske emner, og medlemmerne indbydes til rundvisning i særudstillinger og i forbindelse med særligt spændende arkæologiske udgravninger.

Hvert forår arrangeres en rejse af 3-5 dages varighed.

I slutningen af august arrangeres endvidere en endagsudflugt.

Roskilde Museum

Museets udstillingsbygning:

Sankt Ols Gade 18, 4000 Roskilde

Åbningstider: Alle dage kl. 11-16

Entré: Voksne kr. 20,-

Børn gratis adgang.

Museets særudstillingslokaler:

Sankt Ols Gade 15,

4000 Roskilde

Åbningstider: Alle dage kl. 11-16

Entré: Voksne kr. 20,-

Børn gratis adgang.

Museets kontor:

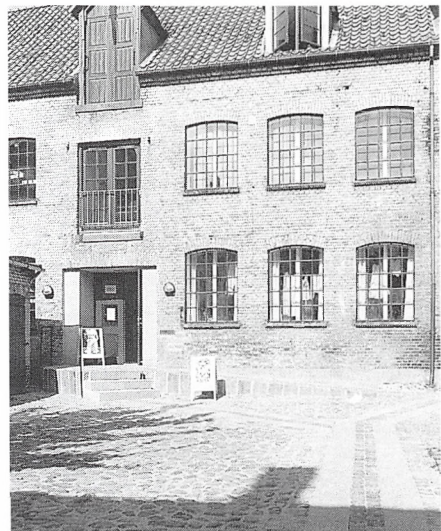
Sankt Ols Gade 15-17 (indgang
nr. 15), 4000 Roskilde

Tlf.: 46 36 60 44,

fax: 46 32 16 47,

e-mail: romu@post7.tele.dk

Kontortid: Mandag-torsdag
kl. 8-15.30, fredag kl. 8-15

Roskilde Museums

Købmandsgård:

Brdr. Lützhøfts Eftf.

Ringstedgade 6-8,

4000 Roskilde

Tlf.: 46 35 00 61

Åbningstider: Hverdag kl.

11-17, lørdage kl. 10-14

1. juni-31. aug. også søn-

dage kl. 11-17

Slagterbutikken:

O. Lund's Eftf. Slagter-

mester H. J. Sloth Nielsen

Ringstedgade 8,

4000 Roskilde

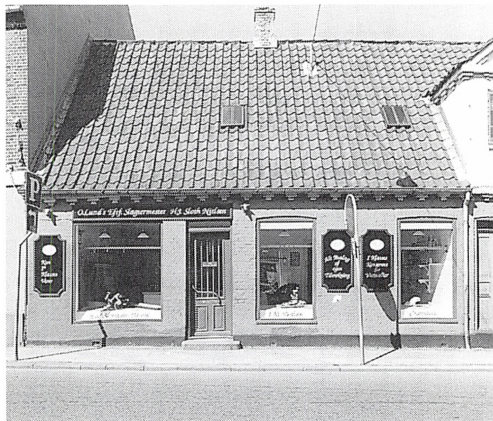
Tlf.: 46 35 61 40

Åbningstider: Lørdage kl.

10-14

Gratis adgang på
købmandsgården og i slag-
terbutikken.

Grupper bedes venligst
aftale besøg i forvejen.

Palæsamlingerne:

Stændertorvet 3 E, 4000

Roskilde

Tlf. + fax: 46 35 78 80

Åbningstider: 15/5-15/9:

alle dage 11-16. 16/9-14/5:

Lørdag-søndag 13-15.

Fjordmuseet:

Bygaden 28, 4040 Jyllinge

Tlf. + fax: 46 73 17 28

Åbningstider: 24. juni-15.

aug.: Mandag-torsdag kl.

10-17, fredag kl. 10-13,

lørdag-søndag kl. 13-17.

16. aug.-23. juni: Mandag-torsdag kl. 10-16, fredag kl.

10-12, søndag kl. 14-16

Entré: Frivillig

Bramsnæs Museum og Arkiv:

Tingstedet 6, Sæby,

4070 Kirke Hyllinge

Tlf. + fax: 46 40 45 06

Museet er under oprettelse.

Fast kontortid: Mandag kl.

16-20, tirsdag kl. 15-17

Slagtermuseet i Roskilde

Ledreborg Allé 130

4000 Roskilde

Tlf.: 46 35 61 40

Åbningstider: Mandag

kl. 9-12 samt kl. 19-21,

onsdag kl. 19-21.

Grupper efter aftale.

Entré: Frivillig

Tadre Mølles kontor

Ostergade 1
4330 Hvalsø
Tlf. + fax: 46 40 88 33
(ændres 1. maj 1998:
59 19 40 01) /
mobiltlf.: 40 35 61 87

Tadre Mølle

Tadre Møllevvej 23
4330 Hvalsø
Åbningstider:
25/4-22/6: Weekends 14-16.
23/6-10/8: Daglig 14-17.
11/8-12/10: Weekends 14-16.
Uge 42: Daglig 11-16

Entré: Voksne kr. 15.
Børn under 14 år gratis.

Bøger fra Roskilde Museums Forlag

„TIDERNES SAMLING – fra Roskilde Museum“

Red.: Frank Birkebæk

af Frank Birkebæk, Maja Lisa Engelhardt og Peter Brandes, Marianne Tuxen, Tom Christensen, Michael Andersen, Mette Høj og Grete Rung, 1997, kr. 100,00

„ET STYKKE MED LEVERPOSTEJ“

af Halvor Petersen, 1997, kr. 75,00

„ROSKILDE STATION“

Red.: Grete Rung

af Thomas Kappel, 1997, kr. 125,00

„LIV ER HER – på mange og skikkelige måder“

af Jette Petersen og Alan Hjorth Rasmussen, 1997, kr. 180,00

„ABSALON – fædrelandets fader“

Red.: Frank Birkebæk, Tom Christensen, Inge Skovgaard-Petersen, 1996, kr. 150,00

„VI MODES I ROSKILDE – Roskilde Festival i 25 år“

Red.: Grete Rung, 1995, kr. 75,00

„HIMMELEV SOGNS HISTORIE“

Red.: Ingeborg Christmas-Møller og Gorm Bruun Hansen, 1995, kr. 225,00

„STARAJA LADOGA OG NOVGOROD – Vikingernes Rusland“

Red.: Michael Andersen og Frank Birkebæk

af Anatoly Kirpichnikov, Vladimir Nazarenko, Eugenie Nosov, Elena Ribina og Valentin Janin, 1993, kr. 65,00

„ROSKILDE BYS HISTORIE – tiden indtil 1536“

Red.: Frank A. Birkebæk, Ernst Verwohlt og Mette Høj.

af Tom Christensen, Frank A. Birkebæk, Michael Andersen, Anette Kruse og Vivian Etting, 1992, kr. 395,00

„EN SKJON SUKKERFABRIK“, Roskilde sukkerraffinaderi 1763-1779

af Halvor Petersen, 1992, kr. 125,00

„TUNESTILLINGEN“

af Klavs Becker-Larsen, 1986, kr. 150,00

„KLIPFISK, SPEGESILD OG ANSJOSER“

af Edith Mandrup Rønn, 1986, (kr. 70,00) nedsat kr. 35,00

JUBILÆUMSSKRIFT

„13 bidrag til Roskilde by og egns historie“

Red.: Frank Birkebæk

Udgivet i anledning af Roskilde Museums 50 års jubilæum, 1979, kr. 50,00

Årsskrifter fra Roskilde Museum, ROMU

1981 kr. 45,00

1982 kr. 50,00

1983 kr. 60,00

1984-85 (dobb.nr.) kr. 90,00

1986-1997 (pr. bog) kr. 70,00

Om Gustav Wied:

„Gustav Wied i spejlet“

redigeret af Dan Turell og Jørgen Fisker kr. 125,00

„Gustav Wied og hans eftertid“

redigeret af Dan Turell og Jørgen Fisker kr. 150,00

„Er vi myrdet“
af Ib Boye kr. 160,00

„Gustav Wied og Kastelets mindelund“
af Ernst Verwohlt kr. 200,-

Forfatterliste

Frank Birkebæk
Cand.phil., museumsinspektør
Roskilde Museum

Hanne Dahlerup Koch
Cand.mag.
Roskilde Museum

Knud Poulsen
Kontorchef
Roskilde

Pauline Kvorning
Stud.komm.
Roskilde Universitets Center

Marie Orstedholm
Stud.komm.
Roskilde Universitets Center

Mogens Sander Hansen
Civilingeniør
Roskilde

Halvor Petersen
Civilingeniør
Roskilde

Anne Marie Flindt
Mag.scient.
Roskilde

ISBN
ISSN